

# **АЛЬМАНАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

---

**Випуск 25**



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2021

Альманах міжнародного права включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право)

Засновник видання – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету (протокол № 5 від 15.03.2021 р.)

#### **РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**

##### **Головний редактор:**

Губанова Тамара Олексіївна, доктор юридичних наук, професор, директор, Фінансово-правовий коледж.

##### **Голова редакційної ради:**

Крижановський Анатолій Федорович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет.

##### **Члени редакційної колегії:**

Манько Денис Григорович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Тицька Яна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Громовенко Костянтин Вікторович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет;

Грушко Мальвіна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Діденко Лариса Василівна, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний гуманітарний університет;

Подобний Олександр Олександрович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, Міжнародний гуманітарний університет;

Андрейченко Світлана Сергіївна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет;

Цибуленко Євген Миколайович, професор, Таллінська школа права, Естонія;

Крестовська Наталія Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Кізова Олена Сергіївна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний гуманітарний університет.

#### **Партнер журналу**

**Фінансово-правовий коледж**



Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: серія КВ № 16816-5488 Р від 25.05.2010 р.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

#### **Адреса редакції:**

Міжнародний гуманітарний університет  
вул. Фонтанська дорога, 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна  
[www.intlawalmanac.net](http://www.intlawalmanac.net)  
Тел. +38 099 269-70-67

# ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

---

---

UDC 347.2  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.01>

**GUYVAN P. D.,**  
**Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,**  
**Professor**  
**Poltava Business Institute**  
**of Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University**

## TEMPORARY FACTORS OF THE EUROPEAN DETERMINATION OF A FAIR COURT

**Summary.** The article is devoted to the study of the topical issue of implementation into the Ukrainian national legal system of the basic principles of a fair trial, defined by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. At the same time, it is emphasized that not only decisions concerning Ukraine, but also others should be taken into account and properly analyzed in the administration of justice. Attention is paid to the temporal dimensions of the concept of a fair trial. It is emphasized that in Ukraine there are numerous violations of reasonable deadlines not only for the consideration of court cases, but also for the execution of final decisions. The problem of unjustified delays in the process has become systemic, which does not meet the criteria of reasonableness of the term of consideration, developed in the established case law of the European Court of Human Rights. After all, according to it, the reasonableness of the duration of the proceedings should be determined taking into account the circumstances of the case and taking into account the following criteria: complexity of the case, behaviour of the applicant and relevant authorities, and the degree of importance of the dispute for the applicant. Instead, our judicial system is dominated by subjective delays, which should not be the case. Practical examples illustrate the issue of untimely court proceedings, as well as improper compliance with the principle of non-cancellation of final verdicts by national courts. As a result of such neglect of democratic principles in the field of Ukrainian judiciary, there is often an arbitrary and subjective interpretation of European case law, which does not add legal certainty to public relations. In most cases, the European Court concludes that the primary responsibility for the excessive length of proceedings lies with the public authorities, as the organization of proceedings must be done in such a way that it is expeditious and efficient, and that is the task of national courts. The paper concludes that in Ukraine the unity of criteria for the use of the case law of the

European Court in court proceedings has not been developed. Preferably, in real proceedings, if the ECtHR decision is referred to, it is abstract. Quite often, such a reference to international case law is simply irrelevant to the facts of the case.

**Key words:** reasonable time, fair trial, temporal certainty.

**Formulation of the problem.** The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is the main document that introduces world values into national legal systems and promotes fair and just justice. It is noteworthy that the European Court of Human Rights, which is called upon to apply and interpret convention provisions, is guided in this matter by the principle of legal certainty as the main determinant of a fair trial. However, the Convention itself does not contain normative enshrinement of legal certainty in the form of clear and unambiguous prescriptions. In such circumstances, awareness of the content and real essence of the legal certainty of norms and court decisions is achieved through the judicial application of its elements in the decisions of the European Court of Human Rights. The practice of this body is called precedent, because in resolving cases it tends to generally follow the approaches used by it before, if it does not consider it necessary to change them. In particular, in the motivating part of the decision, the court, instead of reproducing the arguments previously expressed by it, may refer to the arguments expressed in previous decisions. However, the Court has repeatedly emphasized that it is not bound by its own previous decisions, its enforcement has an evolutionary component and the ECtHR changes its legal position from time to time [1, p. 50]. This body, developing case law, provides certain clarifications of the definitions and rules of use in the conduct of proceedings of certain provisions of the Convention.

National legislation seeks to incorporate these principles into the Ukrainian legal system. Article 17 of the Law of Ukraine “On Enforcement of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights” indicates the need for courts to apply the Convention and the case law of the ECtHR as sources of law, and Article 18 of this Law defines the reference to the Convention and case law. As we can see, the law is about “the practice of the Court” in its general sense, i.e. not only decisions concerning Ukraine, but also others must be taken into account and properly analyzed in the administration of justice. The main thing is not the subjective composition of the parties to the dispute, but its content. In this case, the defining principle of a fair court is the ability to obtain fair justice, regardless of which social group a person belongs to, or other personal characteristics [2, p. 178]. The principles of equality and adversarial proceedings are an integral part of the right to a fair trial guaranteed by Article 6 of the Convention. It is their proper observance that the ECtHR often refers to when justifying its decisions.

**Analysis of recent research and publications.** Such scholars as S.P. Golovaty, O.V. Demin, Y.I. Matveeva, M.I. Kozyubra, S.P. Pogrebnyak, M.V. Smutok, O.V. Solovyov, V.S. Stefanyuk, U.Z. Koruts and others studied this problem. At the same time, having carefully studied the issue of definiteness of the rule of law

and court decisions in general, scholars still do not pay enough attention to the analysis of compliance with the requirements of fairness of justice in Ukrainian law enforcement verdicts in certain civil disputes. In particular, the timeliness of trials, adherence to the principle of non-repeal of final verdicts and the development of mechanisms for the timely enforcement of national courts have not been properly scientifically clarified. As a result, in the field of Ukrainian judiciary, there is often an arbitrary and subjective interpretation of European case law, which does not add legal certainty to public relations. The theoretical solution of these issues is the **purpose** of this work. This will provide practical recommendations for improving approaches to the fair application of justice.

**Results.** The requirement of fair trial is aimed at a specific decision as a result of law enforcement activities. In this regard, the requirements concern both the content of the court's verdict (its clarity, consistency, validity, legality and motivation), and the stability and stability of the final court decision, designed to be a regulator of public relations. The ECtHR has repeatedly pointed out that contradictory decisions of national courts may be a separate and additional source of legal uncertainty and, consequently, a violation of the right to a fair trial established by Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms [3, p. 75]. In carrying out their application of the law, courts often have to carry out so-called judicial law-making, which is concerned with the interpretation of national law in accordance with European standards, that is, creative work, in particular on the specification of fundamental rights and freedoms. And it is this activity that is largely based on the doctrine of judicial precedent, the content of which is the obligation of the judiciary to enforce their previous decisions (*stare decisis*). This means the need to adhere to the resolved and not to change the resolved issues [4, p. 316].

In this sense, when respecting the principles of justice that are consistent with the case law of the European Court, special attention should be paid to the issue of respect for final judgments, in the sense that the final judgment should not be questioned in the absence of substantial and irrefutable circumstances can justify. Otherwise, the verdicts of the Ukrainian courts will be considered as violating the human right to a fair trial. Unfortunately, such cases, far from the principles of justice, are currently quite common. For example, the Commercial Court of Kyiv committed these violations in the case No. 910/22191/13 [5]. In this case of bankruptcy of the Accord Credit Union, which began in 2013, no practical progress has been made until the end of 2019. But the steps taken by the improper debtor to freeze the process and get rid of the demands of annoying creditors indefinitely were taken by a surprisingly lenient court. Namely, in December 2014, an amicable settlement was approved in the process of bankruptcy, according to which more than 40% of the debt was written off, and the rest was rescheduled for a considerable period, which was the subject of a court ruling. In fact, at least until the end of this period, which is 2022, the debtor is relieved of the hassle of repaying his creditors, which he had to pay back in 2008. And after the delay, as is traditionally the case, he will declare his next

failure, “throwing” the believers. Such schemes with the active and, we assume, not free assistance of Ukrainian commercial courts in our country do not surprise anyone.

Thus, in the order of amicable settlement in the bankruptcy process was, in particular, written off part of the debt of KU “Accord” to the creditor G. On this basis, the debtor together with the court concluded that the court decision approving the amicable settlement in bankruptcy is a novelty of the debt all debt relations between the debtor and his creditors. This approach can be considered fair, but only within the requirements that were stated by the participants in the bankruptcy process: their level with the conclusion of an amicable agreement has really changed. But this does not apply to Mr. G.’s claims. In 2009, he filed a lawsuit against the Accord Constitutional Court to recover the amounts due to him, won the dispute, and the decision came into force. Moreover, the local court of general jurisdiction, which ruled on the dispute in 2009, secured its execution by seizing the debtor’s funds, and this measure is known to be in effect until the final execution of the judgment. In November 2009, enforcement proceedings were instituted by a civil court, which have not been enforced to date. Moreover, the problems with the implementation of this decision are in the plane of interference in the enforcement process by the Commercial Court of Kyiv. Apparently, having a very warm relationship with his long-term relative – the debtor, the court in the appeal of the actions of the executor in the enforcement proceedings since 2009 for some reason persistently produces regular rulings, which effectively overturns the final decision of another court. At the same time, the commercial court does not care at all that no procedural decision can review and revoke the verdict of the court, which has long become final. The fact that only a court that has made a specific decision (Article 448 of the CPC of Ukraine, Article 338 of the Code of Civil Procedure of Ukraine, Part 1 of Article 74 of the Law of Ukraine “On Enforcement proceedings”).

But the main problem of the commercial court is a misunderstanding of the concept of debt, and thus a violation of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the principle of *res judicata* – the invariability of the final decision. The fact is that the settlement agreement may be an innovation of the regulatory (secured by state coercion through a court decision) requirements that were presented to the debtor in the bankruptcy process. In fact, this is exactly what is written in the commented settlement agreement. However, in relation to our specific case, these regulatory requirements ceased to exist in 2009. Because at this time (long before the bankruptcy case was initiated) by a court decision in a civil dispute, this monetary obligation was granted the protection and legal status of a debt, which is subject to unconditional recovery in Ukraine on the basis of a final decision of a national court. This debt, established by the court, was not and in essence could not be recovered in the bankruptcy process, so it cannot be reorganized during the settlement agreement and, moreover, cancelled by the commercial court.

Meanwhile, in our state, both the general theoretical foundations of substantive law and international convention principles are often treated in a simplistic and even sloppy manner. Therefore, we have that the inviolable final court decision, which came into force more than ten years ago, is currently not enforced, because it is called into question by the procedural decision of the commercial court. It should be noted that such a frankly illogical and illegitimate decision was supported by the Northern Commercial Court of Appeal. Therefore, “problems in the conservatory”, as the classic said, are systemic. And they will once again lead to the responsibility of the state of Ukraine for the violation of fair trial in terms of non-compliance with the principle of *res judicata*.

In fact, cases of arbitrary review of final decisions by Ukrainian national law enforcement agencies are duly assessed by the European Court of Human Rights. Thus, in the case of *Yushchenko and Others v. Ukraine* [7], the ECtHR found that virtually the same issue concerning the material relations between the parties had been the subject of a civil action in a criminal case and a separate civil proceeding. The criminal case was considered earlier, and the decision on the civil aspect became final. But in civil proceedings, the verdict on the content of the same substantive legal relations, namely the issue of civil liability for possession of certain property, had a completely opposite form. The Court therefore emphasized that in the absence of any indication of any defects in the criminal proceedings, the Court concluded that the new resolution of the same issues nullified the previously concluded proceedings, which meant the actual annulment of the earlier final decision, therefore, did not comply with the principle of legal certainty.

Another element of the requirements of Art. 6 of the Convention requires that the case be heard within a reasonable time. Improper application in Ukraine is also recorded in the case law of the European Court. Thus, the Court has repeatedly found a violation of Article 6 § 1 of the Convention in cases which raise temporal issues of unreasonableness of the terms of the judiciary in such cases as “*Pavlyulinets v. Ukraine*” (§ 53), “*Vashchenko v. Ukraine*” (§ 50), “*Pisatyuk v. Ukraine*” (paragraphs 24, 30–34) and “*Popilin v. Ukraine*” (paragraphs 24–31).

For example, in *Andrenko v. Ukraine* [8] the applicant challenged her father’s will in a local court in 2002. In November 2008 the court denied her claim as unfounded. After a lengthy appellate review of the dispute, the first-instance decision was overturned and the case remanded to the local court. There, in fact, the case was without any movement at the time of the ECtHR. In deciding on the excessive length of the proceedings, the Court stated that the eight-year and nine-month proceedings, which had not yet been concluded, did not meet the criteria for reasonableness of the time-limit established in its established case-law.

After all, according to it, the reasonableness of the duration of the proceedings should be determined taking into account the circumstances of the case and taking into account the following criteria: the complexity of the case, the behaviour of the applicant and relevant authorities. In the circumstances of the present

case, even though the applicant had twice supplemented her claim and the courts had been awaiting an expert opinion for a decision in the case, it could not be considered particularly difficult. Although the applicant contributed somewhat to the increase in the length of the proceedings, her conduct alone could not justify a total duration of more than eight years and nine months. Therefore, the Court considers that in the present case there are no delays caused by the applicant's conduct which should not be included in the total length of the proceedings. The Court therefore concludes that the primary responsibility for the excessive length of the proceedings in this case lies with the public authorities. There has accordingly been a violation of Article 6 § 1 of the Convention in the present case. However, the Court's position on the assessments of the various factors leading to delays in the proceedings is also stable. Thus, as a rule, the Court does not accept the Government's assertion that the applicant contributed to the increase in the length of the impugned proceedings. The applicant may not be charged with making a complaint and using the means available to him under national law to protect his interests. The conduct of the parties does not release the respondent State from liability, as the organization of the proceedings must be done in such a way that it is fast and efficient, is the task of national courts [9, paragraph 43].

As we can see, the principles that ensure compliance with the requirements of a fair trial, including the legal idea of stability and timeliness of court decisions through the application of mechanisms established by the case law of the ECtHR, have been developed so far only theoretically. In practice, in national legal systems, including the Ukrainian one, the argument of uncertainty often works, the main focus of which is the court. It consists in the fact that in a significant class of cases the law does not provide a single correct answer or the existing body of legal norms allows to come to more than one result, and sometimes these results can be opposite [10, p. 50]. The European Court of Human Rights has repeatedly emphasized in its judgments the different and often contradictory approaches to the application and interpretation of domestic law by the Ukrainian judiciary. And it is the approach aimed at achieving legal certainty, eliminating unjustified differences and ambiguities in specific law enforcement should be adopted as a model of the national judicial system.

At the same time, the shortcoming is obvious that in Ukraine the unity of criteria for using the case law of the European Court in court proceedings has not been established. Preferably, in real proceedings, if a reference is made to a decision of the ECtHR, it is abstract in nature. Quite often, such a reference to international case law is simply irrelevant to the facts of the case. If, however, the decision of the Court used to substantiate the position of the national law enforcement authority is related to the circumstances of the case, the court shall not provide reasons for its compliance with Ukrainian law. In fact, the justification of the position of a party or court in the process is not only the mention of such a decision in the court verdict, but also a detailed analysis of its applicability to a particular case. This must be clearly and reasonably motivated by the court. Only under these conditions is the use of a judgment of the European Court of



Human Rights justified. If the relevant motivation confirms the legal side of the proceedings, this must be stated in the decision, and this argument is very important for the established concept of a fair trial. However, where the decision of the ECtHR is not relevant to the subject matter of the dispute, the court must reject the relevant reference as formal and inconsistent with due justification.

The application of the case law of the European Court in order to implement the effective protection of guaranteed rights and freedoms of citizens, as already mentioned, is authorized by law. Thus, non-application or misinterpretation of the Convention principles and practice of the European Court is a violation of national law. The role of European case law is that the ECtHR not only essentially decides the case, but also creates a legal judicial doctrine that allows the law to become a dynamic system that develops, through which human rights standards are formed [11, p. 71].

National law enforcement authorities must be guided by the case law of the European Court in deciding a particular case. If it is certain that the correctness of the position in the examination of the matter is confirmed by the case law of the ECtHR, the body may refer to such an act of the Court. At the same time, if the right of the subject has not been violated, it will also be very appropriate to substantiate the court's motivation that the case law of the ECtHR does not confirm the person's position. Such a mechanism will be effective in the presence of a reasonable and clear court decision in this aspect [12, p. 32–33]. Decisions of national courts taken in violation of these criteria violate fundamental human rights. They should be reviewed and cancelled. And this should be clearly in line with the rules of Recommendation No. R (2000) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe of 19 January 2000, which calls on States to provide for a clear procedure for reviewing a court verdict [13].

From the above we can draw certain **conclusions**. Unfortunately, we must state that the Ukrainian judiciary is seriously abusing these subjective characteristics of the concept of “reasonable time”, turning most lawsuits into endless procedural exercises that are not justified either theoretically or methodologically. For example, despite the legal provision that a cassation review should take place within two months, the Supreme Court today can boast of only a few cases reviewed in a timely manner, while the vast majority of cases have been pending before the Court of Cassation for years. And this despite the fact that the highest judicial body is fully formed and has no shortage of staff. Therefore, the problem lies in the plane of incorrect organization of the national judicial system, which requires a detailed legal analysis. A fair trial is a global and European asset as a manifestation of fair and impartial timely consideration of each person's case. There is still a lack of awareness of judges in the Ukrainian legal system about the basic principles of European fair judiciary. The problem is also that even when applying the case law of the European Court of Human Rights, courts do not always clearly and unambiguously understand the legal meaning of such an application. The solution is seen in the introduction of systematic training and increasing the responsibility of judges.

**References:**

1. Коруц У.З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд у практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 229 с.
2. Городовенко В. Принцип рівності громадян перед законом і судом. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 1. С. 178–186.
3. Рукавишникова А.А. Генезис категории «правовая определенность» в современной юридической науке. *Вестник Томского государственного университета. Серия «Право»*. 2014. № 3 (13). С. 71–81.
4. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
5. Справа № 910/22191/13. Архів Господарського суду м. Києва за 2013 рік.
6. Справа № 2-2339/09. Архів Октябрського райсуду м. Полтави за 2009 рік.
7. Judgment of the European Court of Human Rights of 15 July 2010 in the case of Yushchenko and Others v. Ukraine, statements 73990/01, 7364/02, 15185/02 and 11117/05. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_626](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_626).
8. Judgment of the European Court of Human Rights of 20 January 2011 in the case of Andrenko v. Ukraine, application No. 50138/07, URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_763](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_763).
9. Judgment of the European Court of Human Rights of 28 May 2009 in the case of Nesterova v. Ukraine, application No. 10792/04. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974\\_514](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_514).
10. Матвеева Ю.І. Правова визначеність та суддівське правотворення. *Наук. записки нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»*. Київ, 2010. Т. 103. С. 50–53.
11. Травников М.А. Будущее Европейского суда по правам человека: тупик или смена концепции. *Журнал российского права*. 2002. № 6. С. 71–74.
12. Суддя Валентина Щепоткіна: «Більше половини звернень громадян до ЄСПЛ пов'язані із неефективним виконанням судових рішень». *Збірник виступів. Українська Гельсінська спілка з прав людини «Precedent UA – 2015»*. С. 29–33.
13. Рекомендація КМ РЄ № R (2000) 2 щодо перегляду справ і відновлення провадження у справі на внутрішньодержавному рівні у зв'язку з рішеннями ЄСПЛ. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_175](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175).

**Гуйван П. Д. Часові чинники європейського визначення справедливого суду**

**Анотація.** Стаття присвячена дослідженню актуального питання про імплементацію до української національної правової системи основних засад справедливого судочинства, визначених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. При цьому наголошується, що мають прийматися до уваги і належно аналізуватися у разі здійснення правосуддя не лише рішення щодо України, а й інші. Приділена увага темпоральним вимірам поняття справедливого суду. Підкреслюється, що в Україні мають місце численні порушення розумних строків не лише самого розгляду судових справ, а і виконання остаточних рішень. Стала системною проблема невиправданих затягувань процесу, що зовсім не відповідає критеріям розумності строку розгляду, напрацьованим в усталеній прецедентній практиці ЄСПЛ. Адже згідно з нею розумність тривалості провадження має визначатися з огляду на обставини справи та з урахуванням таких критеріїв, як: складність справи, поведінка заявника та відповідних органів влади, а також ступінь важливості предмета спору для заявника. Натомість у нашій судовій системі переважають суб'єктивні

фактори затримки, що не повинне мати місце. На практичних прикладах проілюстрована проблематика несвоечасності судових процесів, а також неналежного дотримання принципу некасування остаточних вердиктів національними судами. Внаслідок подібного нехтування демократичними засадами у сфері українського судівництва часто відбувається довільне та суб'єктивне тлумачення європейського прецедентного права, що не додає суспільним відносинам правової певності. Здебільшого Європейський суд доходить висновку, що основну відповідальність за надмірну тривалість провадження у справах несуть державні органи, бо організація провадження повинна бути зроблена таким чином, щоб воно було швидким та ефективним, і то є завданням саме національних судів. У статті робиться висновок, що в Україні не напрацьована єдність критеріїв використання практики Європейського суду під час розгляду судових справ. Здебільшого в реальному судочинстві якщо і здійснюється посилання на рішення ЄСПЛ, то воно носить абстрактний характер. Досить часто взагалі подібна згадка про міжнародну судову практику просто не має відношення до фактів справи, що розглядається.

**Ключові слова:** розумний строк, справедливий суд, темпоральна визначеність.

УДК 341.(09)  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.02>

**ЛОЗІНСЬКА С. В.,**

кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри міжнародного та європейського права  
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

**КІРИК А. Ю.,**

аспірант кафедри цивільного права та процесу,  
асистент кафедри міжнародного та європейського права  
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

## РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ У ЗОВНІШНІХ ВІДНОСИНАХ ДЕРЖАВ ПЕРІОДУ АНТИЧНОСТІ

**Анотація.** У статті досліджено розвиток міжнародно-правових інститутів у зовнішніх відносинах держав періоду античності. Визначено, що античний світ – це особливий тип історії, який сформувався в умовах розвинутого громадянського суспільства, а його історія, культура, держава та право є основою європейської історії та європейської цивілізації. Розглянуто розвиток окремих інститутів міжнародного права у Стародавній Греції та Стародавньому Римі та загальні риси міжнародного права, властиві для цього регіону. Проаналізовано групи міжнародних відносин, які стали головними у зовнішній політиці стародавніх держав, на базі яких сформовані інститути посольського права та права війни.

Визначено, що у греків був розвинутий інститут посольської місії, яка мала тимчасовий характер і конкретні цілі. Визначено, що праобразом міжнародних організацій у Стародавній Греції були амфіктіонії – релігійні союзи. Інститут права війни у Стародавній Греції підрозділяв війни на законні і незаконні. Встановлено, що греки не знали інституту полону, тому вони розглядали два варіанти поводження з полоненими: продаж у рабство або вбивство.

Проаналізовано, що міжнародне право Стародавнього Риму розвивалось на основі багатьох норм, запозичених у Стародавньої Греції, проте саме римляни вдосконалили основні міжнародно-правові інститути. Досліджено, що зовнішньою політикою в Римі займались спочатку царі, згодом Сенат, диктатори і, нарешті, імператори. Визначено, що інститут посольства був досить розвинутий у Римі, послами призначали феціалів – особливу колегію жерців. Встановлено, що на феціалів покладался обов'язок здійснення процедури оголошення війни, укладення мирних договорів, що пов'язувалося з проведенням відповідних ритуалів з освячення міжнародних відносин. Розглянуто інші обов'язки феціалів, які полягають у підписанні договорів, організації підкорених провінцій, третейському врегулюванні міжнародних конфліктів, владнанні релігійних спорів. Встановлено, що з III ст. до н.е. переговори і дипломатичні місії доручаються особливим посольствам (*legationes*). Визначено, що здійснення зовнішніх зносин і укладення міжнародних договорів належало до компетенції Сенату, який здійснював загальне керівництво збройними силами.

Розглянуто міжнародні відносини у Стародавньому Римі в період республіки. Визначено, що діяльність послів у цей період регулювалась нормами *ius legatorum* (посольське право) і *ius gentium* (право народів).

**Ключові слова:** зовнішні зносини, посольське право, право війни, феціали, Сенат, амфіктіонії, дипломат, проксен, право народів.

**Постановка проблеми.** Особливий інтерес для вивчення генезису права зовнішніх зносин являє багатовікова практика Стародавніх середземноморських держав Греції та Риму, які в процесі участі у міжнародних відносинах мали свої особливості. Період давніх часів супроводжувався постійними міграційними процесами, внаслідок яких утворювалися та зникали цілі держави та народи. Варто зазначити, що, на думку багатьох учених, Стародавній Рим та його правова система відігравали значну роль у побудові доктрини міжнародного права. Класичне римське право вважають вершиною в історії права античності та стародавнього світу загалом.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженням історії зародження та розвитку зовнішніх зносин займалися такі науковці, як: В. Репецький, В. Денисенко, П. Каталазо, С. Браслофа, О. Буткевич, Б. Парадіс, Ф. Мартіно, Н. Майорова, Л. Кофанов, К. Сандровський, І. Лукашук, Г. Тункін, Д. Абашидзе, В. Балух, М. Булик.

**Мета статті** полягає у дослідженні передумов та причин формування окремих міжнародно-правових інститутів у зовнішньополітичних відносинах Стародавніх Греції та Риму та їх подальше закріплення в історичному розвитку міжнародного права та міжнародних відносин.

Слід почати з того, що «античним світом» називають групу стародавніх держав рабовласницького періоду, тобто приблизно 158 міст-держав (держав-полісів), що були створені грецькими племенами, а також Рим, союз рабовласницьких держав Італії – країни, що склалися у I тисячолітті до нашої ери на узбережжі Середземного моря. Поняття «античні держави» не охоплюють лише Давню Грецію чи Рим, хоча, власне, за ними і закріпилося це поняття. Античний світ – це особливий тип історії, який сформувався в умовах розвиненого громадянського суспільства, коли воно домінує над державою, тобто держава є продовженням суспільства, на відміну від азійського правового світогляду. Антична історія, культура, держава та право є основою європейської історії та європейської цивілізації.

До особливостей міжнародних відносин у Давній період багато вчених відносять відсутність єдиної системи міжнародних відносин. Торговельні зв'язки між такими регіонами мали епізодичний характер і лише в другій половині I тис. до н.е. економічний розвиток, політичні трансформації, поширення наукових знань про інші землі дозволило встановити стабільні відносини між віддаленими державами та народами [1, с. 6–7].

Свідчення про розвиток права міжнародних договорів сягають глибоких античних часів. Найдавніший міжнародний договір, що дійшов до наших днів, датується першою половиною XXIII ст. до н. е. і був укладений

між акадським царем Нарамсином і правителем Елама [2]. Міжнародне право в розглядуваний період стало відігравати узгоджувальну та координуючу роль [3, с. 11], а міжнародні відносини проявляли яскраво виражений регіональний характер, оскільки найбільший їх розвиток на той час був досягнутий у певних регіонах світу – Межиріччя (долині річок Тигр і Євфрат), Єгипті, Індії, Китаї, Греції, Стародавньому Римі.

Якщо розглянути Стародавню Грецію, то можна виокремити дві групи міжнародних відносин, які стали провідними у здійсненні зовнішньої політики держави у другій половині I тис. до н. е., – посольське право і право війни. Ці інститути мають тривалий історичний розвиток у міжнародному праві стародавніх держав.

Розглянемо особливості формування відносин посольства. Для греків був невідомий інститут дипломатичного представництва, а тому використовувався інститут посольських місій.

Першими провісниками дипломатів були посланці, або гінці (*керюкс*, або *ангелос*). У класичній Греції до них приєдналися старійшини (*пресбейс*). На посади послів вибиралися заможні громадяни, які досягли 50 років із представників воєначальників (*архонтів-полемархів*) [1, с. 6–7]. Відомі випадки, коли на посади послів призначали акторів або речників. Це пов'язано з великим значенням красномовства та декламації в афінському суспільстві. Як приклад варто навести випадок, коли знаменитий оратор Демосфен брав участь в афінському посольстві з македонським королем Філіпом II. Посольства мали тимчасовий характер і конкретні цілі. Мета посольства визначалася інструкціями, які мали назву *диплома*, і являла собою грамоту, складену з двох листків.

Зазвичай місії займалися укладенням або підтвердженням союзу чи мирних договорів та прийняттям присяги. Протилежне завдання послів полягало в оголошенні війни або передачі документа про її оголошення. Переговори їм необхідно було вести спільно, але історії відомі випадки, коли через розбіжності між собою послі проводили переговори окремо один від одного.

На утримання послів виділяли певну кількість грошей (символічну суму – одну драхму), штат прислуги, їм надавали листи з рекомендаціями до проксенів міста, інструкції, в яких було викладено мету поїздки. Як правило, до іноземних послів ставилися надзвичайно шанобливо: їх добре приймали, обдаровували дарунками, запрошували на театральні вистави. Вони користувалися недоторканністю, порушення якої розглядалося як ворожий акт. Але інколи послів могли й вислати з міста [2].

Повернувшись додому, члени посольства зустрічалися з *проксеном* та доповідали про результати місії Народному зібранню або в Раді. За умови вдалих переговорів, вони отримували особливі нагороди. Найпочеснішим із них вважався лавровий вінок із запрошенням на вечерю в *пританію* – спеціальний будинок біля Акрополя, який здійснював правосуддя та проводив інші публічні заходи.

Особливої уваги заслуговує система міждержавних зв'язків у Давній Греції, яка зародилася наприкінці Гомерівського періоду та проявилася у

формі *проксенії*, тобто звичаю міжнародної гостинності. Інститут проксенії полягав у наданні заступництва іноземцю в певному полісі. Власне з нього пізніше зародився інститут постійного консульського представництва, якому присвячена ціла галузь у сучасному міжнародному праві [4, с. 157].

На початку проксени призначалися та захищали інтереси свого полісу в тій державі, де проживали. Згодом здійснювали опіку над прибулими громадянами з іншого полісу та були посередниками в міждержавних переговорах. Також до їх обов'язків входило забезпечення участі своїх співвітчизників у релігійних церемоніях у місті проживання, бути свідком під час складання заповіту, організації поховання померлого співвітчизника. Згодом проксен почав користуватися дипломатичним імунітетом та мав певні привілеї в правовому статусі щодо питань торгівлі та оподаткування. Отже, звичай міжнародної гостинності укладався між родами, племенами, полісами та став спадковою прерогативою знатних грецьких родів.

Наступним важливим політичним інститутом, який застосовувався стародавніми греками та став прообразом майбутніх міжнародних організацій, були *амфіктіонії* – релігійні союзи, які об'єднували навколишні племена, що проживали біля певного святилища. Такі об'єднання створювалися з метою відправлення релігійних ритуалів, здійснення жертвоприношень та забезпечення охорони. Досить часто період святкування перетворювався на базу для розвитку дипломатичних відносин, оскільки в цей час запроваджувалася також заборона на військові дії. Однією з найбільш впливових була Дельфійсько-Фермопільська амфіктіонія, оскільки в Дельфах знаходився храм Аполлона, а у Фермопілах – відповідно храм Деметри. До неї входило 12 племен, по 2 представники від кожного племені [5, с. 39]. Вважалося, що в Дельфах затверджувалися всі міжнародні договори в Греції, окрім того, Дельфа набувала статус третейської сторони в міждержавних спорах. Вищим органом амфіктіонії було спільне зібрання два рази на рік, а прийняті рішення були обов'язкові для всіх її членів. Дельфійські жреці (*оракули*) могли оголошувати та закінчувати війни, знімати та призначати правителів та вести так звані «священні війни» проти конкурентів святилища [1, с. 127–128; 6, с. 130].

*Право війни у Греції.* Було розроблене вже до V–IV ст. до н. е. Греки розмежовували законні й незаконні війни. Перший вид включав захист держави від нападу або у зв'язку з державною безпекою, захист релігійних святинь та виконання зобов'язань союзників. Законна війна повинна супроводжуватися офіційним оголошенням війни. Війна розглядалася як боротьба всіх громадян одного полісу з громадянами іншого. Греки не знали інституту полону, тому вони розглядали два варіанти поводження з полоненими: продаж у рабство або вбивство [7].

Греки розрізняли нейтралітет і невтручання. Нейтралітет був встановлений під час війни і стосувався внутрішніх відносин, ворожим політичним угрупованням переважно відмовляли у військовій та матеріальній підтримці. Невтручання траплялося в мирний час і дуже рідко.

Розвиток міжнародних відносин відзначається поширенням у V–IV ст. до н. е. практики створення союзів. Спочатку вони були пов'язані із панеллінськими святами (Олімпійськими іграми тощо). Пізніше почали формуватися військово-політичні союзи – *симахії* – союзи держав із оборонним значенням та *епімахії* – союзи з наступальним характером. Такі союзи почасти користувалися правом третейського суду щодо своїх членів і виступали як суб'єкти міжнародного права [8, с. 78].

Отже, у Стародавній Греції склалася локальна система міжнародних відносин, яка отримала назву елліністичної. Для цієї системи характерно утворення нових держав, які вийшли за межі полісного устрою та території еллінської цивілізації. У сфері міжнародних відносин спостерігається переплетіння культур та традицій греків та східних народів у сфері як матеріального побуту, мистецтва, так і щодо політичного управління та дипломатії. Військові дії між державами-полісами були характерні для всього періоду їх існування, що своєю чергою стало успішним фактором експансії Давнього Риму у Середземномор'ї.

*Зовнішні відносини у Стародавньому Римі.* Характерною рисою розвитку міжнародного права у Стародавньому Римі було запозичення римлянами багатьох норм у давніх греків. Але саме римляни вдосконалили і розвинули різні міжнародно-правові інститути. Вони впорядкували розуміння таких міжнародних термінів, як: юридичні особи, джерела, норми, а також дали назву міжнародному праву – *jus gentium* (право народів).

Проведення зовнішньої політики в Римі було прерогативою знатних осіб та державних установ, які мали найвищу владу. Спочатку це були царі, потім Сенат і Національні збори, пізніше диктатори і, нарешті, імператори. Найбільшими досягненнями в галузі міжнародного права у Стародавньому Римі, подібними до давньогрецького світу, були інститути посольського права та право війни.

У найдавніший період римської історії право надсилати посольства належало цареві, а послами відповідно були феціали. За часів Республіки право посольства перейшло до Сенату. Римський політик і філософ Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н.е.) зазначив, що «послами для укладення мирних договорів, для обговорення справ війни і перемир'я хай будуть феціали ... та виносять вони рішення щодо війни» [Cic., Leg., II, 21].

Функції послів вважалися важливими, тому передбачали наявність високих моральних якостей у людей, на яких вони покладалися. Питання про призначення посла обговорювалося у Сенаті, після чого видавався спеціальний *senatus consultum*. Посли відповідно називалися легатами (*legati*) та ораторами (*oratores*). Вибір посла покладався на головуючого у Сенаті консула чи претора, а відповідні кандидатури вибиралися із сенатського середовища (*nobiles*).

У царську епоху другий римський цар, спадкоємець Ромула, Нума Помпілій запровадив особливу колегію жерців – феціалів, які були послами, що займалися зовнішньополітичною діяльністю, зокрема, здійсненням



досить складної процедури оголошення війни та не менш складної процедури укладення мирного договору. Отже, до обов'язків феціалів входило виконання ритуалів, що освячували міжнародні відносини.

Функції феціалів досить детально описує Діонісій Галікарнаський: «Їм належить стежити, щоб римляни не починали ніякої несправедливої війни», вимагати задоволення у сторони, яка порушила договір, видавати порушників договорів, «в їхньому віданні також судити проступки щодо послів і охороняти святість договорів, а також укладати мир». При цьому Діонісій зазначає, що феціали могли не визнати укладеного воєначальниками миру або перемир'я [9, с. 228].

*Право війни у Стародавньому Римі.* У римлян воно мало багато спільних рис із грецьким, але було більш розробленим і релігійно та політично обґрунтованим. З позицій римської самосвідомості римляни не могли вести несправедливі війни. Існувала спеціально прийнята процедура оголошення війни, яку було важко здійснити. Для оголошення війни направляли двох чи трьох представників жерців-феціалів, які заявляли певні претензії. Якщо вимоги, заявлені жерцями, не були виконані у встановлений термін, феціали, згідно з рішенням Сенату та Національних зборів, робили священні пожертви і знову їхали до кордону для оголошення війни. Мешканці переможених міст та їхнє майно вважалися здобиччю переможців. Так, у 146 р. до н. е. всі жителі Карфагена були продані в рабство. Вважалося нормальним і законним вбивати не лише озброєних в'язнів, але будь-яку кількість жителів, включаючи жінок та дітей. Іноді війна могла закінчитися миром або союзним договором. Зазвичай це були нерівні контракти для переможених.

Колегія феціалів складалася у кількості 20 осіб, які вибиралися пожиттєво зі знатних давніх римських родів та вважалися недоторканими особами. Феціалів відрізняв їх зовнішній вигляд: вони носили спеціальний вид вовняного одягу, особливу пов'язку на голові та могли використовувати скіпетр як символ влади Юпітера. Їх головним призначенням було добиватися миру будь-якими способами, схилити до мирних відносин ворогів Римської держави. І лише тоді, коли всі аргументи вичерпані, вони закликали богів у свідки і могли розпочинати війну, перетворюючи її таким чином на справедливу, угодну богам справу [10, с. 59, 186].

Про результати своєї дипломатичної діяльності феціали обов'язково звітували перед Сенатом і Народними зборами, які мали право оголошення війни. Феціала, який брав участь у церемонії укладення договору, називали відповідним терміном *pater patratus*.

Посли в особі феціалів вирішували питання, пов'язані не лише з оголошенням війни та укладенням перемир'я, але також щодо підписання договорів, організації підкорених провінцій, третейського врегулювання міжнародних конфліктів, владнання релігійних спорів. При цьому посол мав дотримуватися принципу, за яким вирішення всіх питань відбувалося з «гідністю і користю для римського народу».

З III ст. до н.е. переговори і дипломатичні місії доручаються особливим посольствам (*legationes*), які призначалися сенатом із його членів.

Здійснення зовнішніх зносин і укладення договорів за своїм механізмом належали до компетенції народних зборів і сенату. Хоч формально найвищим органом державної влади були народні збори, фактично провідна роль належала сенату. Спочатку сенат приймав послів і вів з ними попередні переговори. Він здійснював керівництво іноземними справами, вирішував шляхом відкритого голосування питання оголошення війни й укладення миру, ратифікував мирні договори. До його компетенції належало загальне керівництво збройними силами. Тут він приймав рішення про набір та про умови набору до лав армії; розподіляв театри воєнних дій між полководцями; фінансував армію під час війни; контролював хід воєнних операцій, даючи полководцям вказівки про те чи інше використання війська; надавав дозвіл полководцю залишитися на посаді понад встановлений термін; вирішував питання про викуп військовополонених; присуджував полководцю тріумф. Сенат також складав бюджет витрат і прибутків, керував державним майном, розпоряджаючись загарбаними в інших народів землями [11, с. 225].

*Посольське право Стародавнього Риму.* В період республіки сенат приймав послів і вів з ними переговори. У III ст. до н. е. було докладно розроблено процедуру прийому послів. Посли перебували на утриманні Риму, одержували подарунки, користувалися пошаною. У особливий день послы з'являлись у Сенаті, щоб оголосити про свої запити та пропозиції. Теми обговорювались без їх участі. Варто відзначити, що римляни визнавали і підтримували принцип дипломатичного імунітету. Було прийнято указ, що забороняє судовий процес над послами за борги до їх прибуття до Риму, і закон, що забороняє послам позичати гроші в Римі в рамках служби.

Діяльність послів у Стародавньому Римі регулювалася *ius legatorum* і *ius gentium*. Як вважає М. Бартошек, посольське право – це положення про статус та діяльність римських послів. *Ius legatorum* регулював статус римських послів, цілі посольських місій і їх склад. Право народів (*ius gentium*) стосовно дипломатичної діяльності Риму М. Бартошек визначає як «сукупність юридичних правил взаємин Риму з іншими державами» [12, с. 165]. Воно регламентувало положення про прийом чужоземних послів, що прибували в Рим.

Норми посольського права і права народів склалися поступово, починаючи з царського періоду. Свою закінчену форму вони набули у II–I вв. до н. е. і в такому вигляді увійшли в Дигести, в яких був відведений цілий титул для регулювання положення послів. У Дигестах було передбачено таке положення: «Він же (Ульпіан) в тій же книзі (у 2-ій книзі «Думок»). Тому, хто прийняв на себе посольські обов'язки не на безоплатній основі, посольські витрати повинні бути повернуті згідно з нормою».

Функції послів вважались надзвичайно важливими, що передбачало високі моральні якості людей, на яких вони покладалися. Питання про призначення посла обговорювалося у Сенаті, наслідком чого видавався спе-

ціальний *senatus consultum*. Вибір посла доручався головному у Сенаті консулу чи претору, а відповідні кандидатури вибиралися із сенатського середовища (*nobiles*). При цьому посол мав дотримуватися принципу, за яким вирішення всіх питань відбувалося з «гідністю і користю для римського народу». Участь у посольській місії вважалася почесним обов'язком римського громадянина, тому відмова від неї не приймалась.

У період республіки послы отримували золотий перстень [13, с. 63], який давав право на отримання всього необхідного в дорозі по римській території. Якщо посольство відправлялося на кораблі, то його охороняли військові судна. Крім цього, послів супроводжували секретарі, перекладачі, прислуга. Частина коштів на посольські витрати видавалася з державної скарбниці [11, с. 63–64]. Після закінчення місії послы звітували перед царем, а в період республіки – перед Сенатом.

Поступово до посольського права додається право іноземців. Спочатку їх вважали ворогами, вони не мали прав і повинні були потрапити під заступництво патрона – римлянина. З метою захисту інтересів іноземців-мандрівників у Римі був створений спеціальний інститут заступництва та особлива посада – претор (*praetor peregrine*), який вирішував від імені держави суперечки, в яких сторонами були переґрини, або писав формули, після яких остаточне рішення приймав суд [8, с.79].

Слід підсумувати, що в античну епоху найбільшого розвитку міжнародне право досягло у Стародавньому Римі. Саме давньоримські юристи ввели в правовий лексикон поняття «право народів», що вважається еквівалентом терміна «міжнародне право». В це поняття римляни включали норми, що регулюють міждержавні відносини Стародавнього Риму, а також норми, що визначали порядок відносин римлян з іноземними громадянами.

Розвинулось у Стародавньому Римі посольське право, яке на початковому етапі здійснювалося особливою жрецькою колеґією феціалів. Пізніше функцію послів почали виконувати світські особи – легати, яких зі свого складу вибирав римський сенат.

Для осіб, що не мали римського громадянства, – переґринів, безліч яких постійно проживала на території Римської держави, був створений спеціальний орган управління – претор переґринів (*praetor peregrinoris*), в едиктах якого містилися норми, що регулювали відносини римлян з переґринами і переґринів між собою.

Отже, як і в Давній Греції, так і в Римській державі міжнародним відносинам був властивий звичай міжнародної гостинності – *проксенії*, який проявлявся у наданні правової допомоги та притулку чужоземцям, що прибували з іноземних держав. Таку допомогу надавав спеціально вибраний серед знатних родів грецький громадянин – проксен, у майбутньому функції якого будуть виконувати консули, а надана допомога буде розцінюватися як консульський захист. У Римі важлива роль у зовнішніх зносинах відводилася спеціальній колеґії жерців-феціалів, на яку покладалася місія щодо виконання міжнарод-

них договорів, оголошення війни та миру. Посольства мали вищого керівника та користувалися привілеєм дипломатичної недоторканості, перебували під захистом законів та релігійних традицій. Різний статус мали посольства, які прибували з ворожих та союзних держав, внаслідок чого суттєво різнився церемоніал їх зустрічі. Дипломатична практика обох держав є надзвичайно цінним джерелом пізнання стародавніх звичаїв та традицій, які закладені у створенні зовнішньополітичних відомств багатьох сучасних країн.

### *Література:*

1. Булик М.В. Історія міжнародних відносин у давні часи : навчальний посібник. Маріуполь : МДУ, 2017. 274 с.
2. Тимченко Л.Д., Кононенко В.П. Міжнародне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 631 с.
3. Тимченко Л.Д. Международное право. Харьков : Консум, 1999. 526 с.
4. Хрестоматия по истории международных отношений / Сост. Д.В. Кузнецов. В 5-ти книгах. Книга 1. Древний Мир. Благовещенск : Благовещенский государственный педагогический университет, 2013. 476 с. URL: [http://kuznetsov.ucoz.org/khrestomatija\\_po\\_istorii\\_mokniga\\_1-drevnij\\_mir.pdf](http://kuznetsov.ucoz.org/khrestomatija_po_istorii_mokniga_1-drevnij_mir.pdf).
5. Брусиловська О.І., Коваль І.М. Історія міжнародних відносин (сер. III тис. до н.е. – сер. XVII ст. н.е.) : навчально-методичний посібник для студентів ОНУ ім. І.І. Мечникова. Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2013. 188 с. URL: [http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9704/1/brus\\_koval.pdf](http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9704/1/brus_koval.pdf).
6. Гринчак І. Основні етапи формування третейського правосуддя у міжнародному праві: загальна характеристика. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2016. Випуск 39. С. 128–134. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/6371>.
7. Балух В.О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т.1. Стародавня Греція : підручник. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2007. 656 с.
8. Міжнародне публічне право : підручник / В.Ф. Антипенко та ін. ; відп. ред. В.Ф. Антипенко. В 3-х томах: Т. 1. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 422 с.
9. Кофанов Л.Л. Lex i ius: возникновение и развитие римского права в VIII–III вв. до н. э. Москва : Статут, 2006. 587 с.
10. Балух В.О. Історія античної цивілізації: У 3-х т. Т. 2. Стародавній Рим : підручник. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2008. 848 с.
11. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право : підручник. Київ : Хрінком Інтер, 2003 512 с.
12. Бартошек М. Римское право: понятия, термины, определения / Пер. с чеш. Ю.В. Преснякова. Москва : Юрид. лит., 1989. 448 с.
13. История дипломатии: в 5 т. / Под ред. В.А. Зорина, В.С. Семёнова, С.Д. Сказкина, В.М. Хвостова. Москва : Госполитиздат, 1959. Т. 1. 896 с.

### **Kiryk A., Lozinska S. Development of international legal institutions in the foreign relations of the states of ancient times**

The development of international legal institutions in the external relations of states of the period of antiquity is investigated. The development of international law in Ancient Greece and

Ancient Rome is considered. It is determined that the most ancient international treaty that has survived to this day should be considered the treaty between the Akkadian king Naramsina and the ruler of Elam, which dates back to the first half of the XXIII century. BC.

The regional character of international law of ancient times is considered. Analyzed two areas of international law, have become leading in international relations, namely, ambassadorial law and the law of war.

It was determined that the Greeks had developed the institution of the embassy mission, which had a temporary character and specific goals. The Institute for the Law of War in Ancient Greece divided wars into legal and illegal. It was established that the Greeks did not know the institution of captivity, so they considered two options for the treatment of captives: sale into slavery or murder.

It is analyzed that the international law of Ancient Rome developed on the basis of many norms of Ancient Greece, but it was the Romans who improved the basic international legal institutions. It has been proven that first the tsars, then the Senate, dictators and, finally, emperors were engaged in foreign policy in Rome. It was determined that the institution of the embassy was sufficiently developed in Rome, feccials were appointed ambassadors – a special college of priests. It was found that the feccials were charged with the obligation to carry out the procedure for declaring war, concluding peace treaties, and associated with the appropriate rituals for the consecration of international relations. Other duties of feccials are considered, which consist in signing treaties, organizing conquered provinces, arbitrating international conflicts, settling religious disputes. It was established that the III Art. BC. negotiations and diplomatic missions are entrusted to special embassies (legationes). It was determined that the implementation of external relations and the conclusion of treaties belonged to the competence of the Senate, which carried out the general leadership of the armed forces.

Considered international relations in Ancient Rome during the period of the republic. It was determined that the activities of ambassadors during this period were regulated by the norms of *ius legatorum* and *ius gentium*.

**Key words:** foreign relations, embassy law, law of war, feccials, Senate, amphictyonic, diplomat, proxen, law of nations.

УДК 341.218.3

DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.03>**МАІЛУНЦ К. Е.,****аспірантка кафедри міжнародного та європейського права  
Національного університету «Одеська юридична академія»**

## РОЗВИТОК ПРАВИЛ ПРО ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ У ПРОЄКТАХ КОМІСІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ООН

**Анотація.** У статті досліджується природа проблеми правонаступництва держав щодо відповідальності. Автор аналізує формування проєктів статей про правонаступництво щодо відповідальності і намагається встановити, чи застосовуються і як принципи автоматичного правонаступництва і відсутність правонаступництва згідно з розробленими положеннями.

Підкреслюється, що проблема правонаступництва держав належить до числа найбільш спірних і суперечливих питань у міжнародно-правовій доктрині. На підставі аналізу практики держав, прецедентного права і наукових праць зроблено два попередні висновки. По-перше, традиційна теза про неприпустимість правонаступництва у сучасній практиці заперечується. По-друге, це не означає правильності протилежної тези про автоматичне правонаступництво в будь-якому контексті. Отже, можна зробити висновок про правонаступництво в певних випадках. Передачу або відсутність передачі зобов'язань або прав, що впливають з відповідальності держав у конкретних випадках правонаступництва, необхідно доводити окремо в кожному конкретному випадку.

Висловлюється підтримка конструктивного підходу спеціального доповідача з питання зв'язку між міжнародно-протиправним діянням і територією: відповідальність за зобов'язаннями, що впливають з міжнародно-протиправних діянь, вчинених державою-попередником до моменту правонаступництва, не покладається автоматично на державу-наступника тільки на тій підставі, що такі діяння відбувалися на території, яка тепер є її територією. Зв'язок цих діянь з територією є лише одним з істотних елементів, які необхідно враховувати.

Під час роботи з кодифікації норм про правонаступництво відповідальності Комісії міжнародного права ООН слід враховувати складний правовий режим відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, що відрізняється від інших режимів правонаступництва.

**Ключові слова:** правонаступництво, відповідальність держав, кодифікація, держава- правонаступник, Комісія міжнародного права ООН.

**Постановка проблеми.** Кінець ХХІ століття ознаменувався розпадом низки держав, таких як Чехословаччина, Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, Радянський Союз. У цьому контексті знову набуло актуальності правове регулювання правонаступництва держав, при цьому

однією з тем, які опинилися в центрі уваги, стало правонаступництво держав щодо відповідальності.

Тривалий час в основі інституту правонаступництва лежали звичаєві норми міжнародного права. Спроби кодифікувати тему правонаступництва держав не робилися аж до кінця 1940-х – початку 1950-х років, коли вперше з'явилася на порядку денному роботи Комісії міжнародного права ООН, що закінчилася ближче до кінця XX століття розробкою Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів 1978 року і Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо державної власності, архівів і боргів 1978 року.

Згідно зі статтею 1 Конвенції 1978 року, «правонаступництво держав» означає зміну однієї держави іншою в несенні відповідальності за міжнародні відносини будь-якої території. Відповідно, у відносинах правонаступництва розрізняють державу-попередника (державу, яка була змінена іншою державою у разі правонаступництва) і державу-наступника (державу, яка змінила державу-попередника).

**Ступінь розробленості теми.** Проблема правонаступництва держав належить до числа найбільш спірних і суперечливих питань у міжнародно-правовій доктрині. Незважаючи на те, що її дослідженням займалися багато вчених, до теперішнього часу не вироблено однакового підходу.

Зауважимо, що, на відміну від зарубіжної доктрини міжнародного права, досліджень проблем міжнародної відповідальності у ситуації правонаступництва держав у вітчизняній доктрині на цей момент відзначено не було. П.П. Кремньов обґрунтовано ставить питання про існування «інших галузей «змісту правонаступництва», щодо яких наступають наслідки правонаступництва» [1, с. 37]. Однак питання міжнародної відповідальності у ситуаціях правонаступництва держав залишені за рамками дослідження. Не знайшли ці питання відображення і в монографії І.І. Лукашука «Право міжнародної відповідальності» [2].

**Мета дослідження** – виявити переваги та недоліки запропонованих статей про правонаступництво держави щодо міжнародної відповідальності, а також проаналізувати, чи потрібні взагалі такі правила або досить наявних правових норм.

**Виклад основного матеріалу.** У минулому в доктрині правонаступництва держав, як правило, заперечувалася можливість передачі відповідальності держави-наступниці. Тому не дивно, що в більшості підручників з міжнародного права не розглядається питання правонаступництва в контексті міжнародної відповідальності. Більшість авторів розглядають тільки випадки правонаступництва держав щодо договорів, а також щодо державної власності, державних архівів і державних боргів. Така відсутність уваги і дискусій свідчить про те, що взаємозв'язок між правонаступництвом держав і міжнародною відповідальністю, як і раніше, здебільшого ігнорується міжнародно-правовим науковим співтовариством.

Розглядаючи питання, пов'язані з правонаступництвом держав, більшість авторів стверджують, що зобов'язання, що випливають з міжнародної відповідальності, державі-наступнику не переходять, тобто дотримуються теорії неприпустимості правонаступництва [3, с. 482].

Однак не всі вчені, що ставлять під сумнів строгу теорію неприпустимості правонаступництва, відстоюють існування загальної норми про правонаступництво держав. Вони заперечують існування у сучасному міжнародному праві норми, що виключає можливість будь-якої передачі зобов'язань, що випливають з відповідальності держав [4, с. 58]. Фактично вони визнають, що згідно з нормами сучасного міжнародного права в основі відповідальності лежить не концепція вини, а більш об'єктивна концепція міжнародно-протиправного діяння. Тому цілком допустимо, що певні зобов'язання, включаючи правові наслідки відповідальності, такі як відшкодування збитків, перейдуть до держави-наступниці.

Тема відповідальності держави була внесена до порядку денного Комісії міжнародного права ООН з кодифікації одночасно з правонаступництвом держав у 1949 році [5]. У процесі її розробки проблематика правонаступництва держав у зв'язку з міжнародною відповідальністю зачіпалася кілька разів.

Так, один з перших проектів статей про відповідальність держави містив тоді статтю 15, яка мала назву «Присвоєння державі діяння повстанського руху, який стає новим урядом держави, або призводить до створення нової держави», яка передбачала таке:

1. Діяння повстанського руху, який стає новим урядом держави, має розглядатися як діяння цієї держави. Однак таке присвоєння не завдає шкоди присвоєнню цій державі поведінки, яка повинна була розглядатися раніше як діяння держави на підставі статей 5–10.

2. Діяння повстанського руху, в результаті діяльності якого виникла нова держава на частині території раніше існуючої держави або на будь-якій території під його управлінням, має розглядатися як діяння цієї нової держави [6].

Як пояснив у своєму коментарі до проекту статті Спеціальний доповідач з відповідальності держави Роберто Аго, коли повстанський рух, використовуючи наявні структури колишньої держави (держави-попередника), проголошує власну державу, саме внаслідок цього зв'язку, через наступність між двома державами, протиправну поведінку може бути віднесено до держави-наступника [7, с. 31]. Однак це справедливо лише у ситуації, коли держава-наступник «успадковує» структури і частину ідентичності держави-попередника. У разі, коли держава-попередник перестає існувати і виникає нова держава з окремою правосуб'єктністю, концепція безперервності не застосовується, і відповідальність за дії, вчинені державою-попередником, не може бути покладена на нову державу.

Очевидний контраргумент другої ситуації був би таким: хоча теоретично створення «абсолютно нової» держави є можливим варіантом, на



практиці є невелика ймовірність (якщо взагалі існує), що повстанський рух встановить державу, яка не заснована на наявних раніше державних структурах. Набагато більш імовірно, що нова держава, сформована таким рухом, буде створена шляхом внесення коригувань і реорганізації наявного (або того, що залишився) механізму держави-попередника. Треба також відзначити важливість встановлення зв'язку між державою-попередником і державою-наступником для цілей переходу відповідальності від першої до другої.

Незважаючи на те, що стаття 15 була збережена в її первісному формулюванні в остаточному документі, варто звернути увагу на той факт, що цей елемент наступності нагадує положення двох Віденських конвенцій з питань правонаступництва.

Один з підготовчих документів до тексту Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння містить пояснювальну зноску, в якій говориться: «Є різні думки щодо того, в яких обставинах може мати місце правонаступництво щодо відповідальності держав. У проектах статей це питання не розглядається, оскільки воно є одним з аспектів правових норм, що регулюють правонаступництво, а не відповідальність держав» [8, с. 138].

У цій виносці питання про правонаступництво держав щодо відповідальності держави було м'яко виведене зі сфери кодифікації права міжнародної відповідальності. Це можна пояснити термінами: згаданий звіт був складений у 2000 році, процес підготовки підходив до завершення; зачіпання такої складної правової проблеми, як правонаступництво держав щодо міжнародної відповідальності, могло б затягнути процес ще на кілька десятиліть.

У кінцевому підсумку Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння були прийняті в 2001 році. Документ розділений на концептуальні глави, що охоплюють поняття міжнародно-протиправного діяння, атрибуцію, концепцію порушення міжнародного зобов'язання, наслідки порушення тощо.

Ми зосередимося на атрибуції: є дві статті, які, очевидно, дозволяють «зв'язати» тему правонаступництва з відповідальністю. Перша – це стаття 10 «Поведінка повстанського чи іншого руху», в якій мовиться:

1. Поведінка повстанського руху, який стає новим урядом держави, розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом.

2. Поведінка руху, повстанського чи іншого, якому вдається створити нову державу на частині території вже наявної держави або на будь-якій території під його управлінням, розглядається як діяння цієї нової держави за міжнародним правом.

3. Ця стаття не впливає на присвоєння державі будь-якої поведінки, як би там не було пов'язаного з поведінкою такого руху, що розглядається як діяння такої держави через статті 4–9 [9].

Порівнюючи з початковою версією, розглянутою вище, в формулювання внесли деякі зміни. Стаття передбачає два варіанти: коли повстанський рух встановлює новий уряд на всій території або на частині території

раніше наявної держави, проте в обох випадках міжнародна відповідальність покладається на нову державу. Як вказується в офіційних коментарях, ця стаття заснована на правонаступництві. Коли повстанський рух створює нову державу, саме зв'язок між рухом і новим урядом забезпечує відповідальність останньої.

Спеціальний доповідач Роберто Аго порушував питання про правонаступництво як альтернативне вирішення проблеми відповідальності повстанського руху: «Якщо відмовитися від ідеї наступництва між міжнародною правосуб'єктністю повстанського руху і міжнародною правосуб'єктністю нової держави, то нам не залишається нічого іншого, як поставити тут питання про можливу наступність держави щодо зобов'язань, що випливають з правопорушень суб'єкта міжнародного права, місце якого він посів» [7, с. 31].

Одним з найбільш часто цитованих прикладів з відповідної практики держав, що підкріплюють норму, що міститься в пункті 2 статті 10 Статей про відповідальність держав, є рішення французьких національних судів у зв'язку з незалежністю Алжиру, які покладають на Алжир відповідальність за протиправні діяння в період громадянської війни [10, с. 613–615].

Крім того, доречна стаття 11 «Поведінка, яка визнається і приймається державою як власна», в якій ідеться: «Поведінка, яка не присвоюється державі на підставі попередніх статей, проте розглядається як діяння цієї держави за міжнародним правом, якщо і в тій мірі, в якій ця держава визнає і приймає цю поведінку як власну».

Відповідно до положень цієї статті міжнародно-протиправне діяння, яке в іншому випадку не може бути присвоєне державі, але, тим не менш, було визнано нею як власне, має бути присвоєно такій державі. За словами Д. Кроуфорда, якщо держава «схвалює» протиправну поведінку, вона таким чином приймає на себе відповідальність за неї [11]. Однак формулювання «тією мірою, якою ця держава визнає і приймає цю поведінку як власну» накладає очевидне обмеження: відповідальність покладається на державу, що визнає, тільки частково – тією мірою, якою держава погоджується її прийняти. Як визначається ступінь відповідальності, простіше кажучи, «скільки» відповідальності слід розподілити, залишається відкритим питанням. На нашу думку, зрештою буде використаний стандартний тест пропорційності.

Оскільки Статті 2001 року прямо не стосуються питань правонаступництва держав, природно, що ця тема виявилася в порядку денному Комісії міжнародного права ООН: у кінцевому підсумку питання про правонаступництво держав, що виникли наприкінці ХХ століття, мають не тільки політичну, але і юридичну природу.

Зважаючи на обмеженість і неоднорідність міждержавної практики, слід підтримати конструктивний підхід спеціального доповідача з питання зв'язку між міжнародно-протиправним діянням і територією: відповідальність за зобов'язаннями, що випливають з міжнародно-протиправних

діянь, вчинених державою-попередником до моменту правонаступництва, не покладається автоматично на державу-наступника тільки на тій підставі, що такі діяння відбувалися на території, яка тепер є її територією. Зв'язок цих діянь з територією є лише одним з істотних елементів, які необхідно враховувати [4, с. 287].

Аналіз практики держав, прецедентного права і наукових праць нині дає змогу зробити два попередні висновки. По-перше, традиційна теза про неприпустимість правонаступництва у сучасній практиці заперечується. По-друге, це не означає правильності протилежної тези про автоматичне правонаступництво в будь-якому контексті. У кращому разі можна зробити висновок про правонаступництво в певних випадках. Передачу або відсутність передачі зобов'язань або прав, що впливають з відповідальності держав у конкретних випадках правонаступництва, необхідно доводити окремо в кожному конкретному випадку.

**Висновки.** правонаступництво держав загалом та щодо відповідальності зокрема не є частим явищем. Незважаючи на те, що всі випадки правонаступництва держав включають у себе питання про правонаступництво щодо договорів, передачу прав або обов'язків, що впливають з відповідальності держав, ставиться під сумнів лише в деяких випадках правонаступництва держав. Крім того, питання про правонаступництво держав носить крайнє політизований характер, особливо якщо йдеться про оспорюване правонаступництво. Тому процес формування і встановлення будь-яких загальних звичаєвих норм міжнародного права у цій сфері йде повільно.

Вироблення міжнародно-правових принципів, спрямованих на врегулювання подібних ситуацій, необхідно розглядати в контексті зміцнення міжнародного правопорядку. Завдання Комісії міжнародного права ООН полягає в тому, щоб заповнити пробіл між режимами правонаступництва держав і відповідальності держав, тому діяльність Комісії необхідно оцінювати з точки зору прогресивного розвитку і кодифікації міжнародного права. Видається, що подібний підхід можна застосувати і в оцінці нового досліджуваного проекту статей Комісії. Важливо підкреслити, що норми, що формулюються в рамках теми, повинні враховувати складний правовий режим відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, що відрізняється від інших режимів правонаступництва.

#### *Література:*

1. Кремнев П.П. Правопреемство государств в неcodифицированных областях. *Московский журнал международного права*. 2006. № 4. С. 37–53.
2. Лукашук И.И. Право международной ответственности. Москва : Волтерс Клувер, 2004. 432 с.
3. O'Connell D.P. *State Succession in Municipal Law and International Law*. Vol. I. Cambridge, Cambridge University Press, 1967. 592 p.
4. Dumberry P. *State Succession to International Responsibility*. Leiden, Martinus Nijhoff, 2007. 520 p.

5. Survey of International Law in Relation to the Work of Codification of the International Law Commission: Preparatory work within the purview of Article 18, paragraph 1, of the of the International Law Commission – Memorandum submitted by the Secretary-General. *Extract from the Yearbook of the International Law Commission*. 1949. URL: [https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a\\_cn4\\_1\\_rev1.pdf](https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_1_rev1.pdf).
6. Report of the International Law Commission on the work of its 32nd session, 5 May – 25 July 1980. UN. International Law Commission (32nd sess.: 1980: Geneva). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/15210?ln=ru>.
7. Report of the ILC on the work of its thirty-second session, A/35/10, ILC Yearbook 1980, Vol. II, Part 2. URL: [https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a\\_35\\_10.pdf](https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_35_10.pdf).
8. Документ A/CN.4/507 и Add.1–4. Третий доклад об ответственности государств, подготовленный Специальным докладчиком г-ном Джеймсом Кроуфордом. URL: [https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/russian/ilc\\_2000\\_v2\\_p1.pdf](https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/russian/ilc_2000_v2_p1.pdf).
9. Тексты статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния 2001 г. URL: [https://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf](https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf).
10. Dumberry P. New State responsibility for internationally wrongful acts by an insurrectional movement. *European Journal of International Law*. 2006. Vol. 17. Issue 3. P. 605–621.
11. Report of the ILC on the work of its fifty-third session. Doc. A/56/10. *International Law Commission Yearbook*. 2001. Vol. II. Part 2. URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2001>.

#### **Mailunts K. Development of rules on succession in respect of state responsibility in the projects of the UN International Law Commission**

**Summary.** The article examines the nature of the problem of succession of states in respect of responsibility. The author analyzes the formation of draft articles on legal succession and tries to establish whether the principles of automatic succession and the absence of succession are applied as in accordance with the developed provisions.

It is emphasized that the problem of succession of states is one of the most controversial issues in international legal doctrine. On the basis of the analysis of practice of the states, case law and scientific works two preliminary conclusions are made. First, the traditional thesis of the inadmissibility of succession in modern practice is denied. Second, this does not mean that the opposite thesis of automatic succession is correct in any context. Therefore, it is possible to draw a conclusion about succession in certain cases. The transfer or absence of the transfer of obligations or rights arising from the responsibility of States in specific cases of succession must be proved separately in each case.

Support is given to the ILC Special Rapporteur's constructive approach to the link between an internationally wrongful act and a territory: the connection of these actions with the territory is only one of the essential elements that must be taken into account.

When working on the codification of the rules on the succession in respect of responsibility, the UN International Law Commission should take into account the complex legal regime of responsibility of states for internationally wrongful acts, which differs from other regimes of succession.

**Key words:** succession, responsibility of states, codification, successor state, UN International Law Commission.

УДК 341.1.01 (100)  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.04>

**НІГРЕЄВА О. О.,**

**кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права  
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова**

## ЩОДО СУТНІСНИХ ОЗНАК ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ERGA OMNES

**Анотація.** Статтю присвячено дослідженню сутнісних ознак зобов'язань *erga omnes*, що нині виокремлюються у науці та практиці міжнародного права. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю більш чіткого розуміння критеріїв віднесення певних міжнародно-правових зобов'язань саме до цієї групи зобов'язань, що відрізняються від інших більш високим ступенем захисту, адже інтерес у ньому потенційно має вся міжнародна спільнота, тобто кожна держава світу.

Аналіз практики Міжнародного Суду ООН та доробку видатних науковців у цій сфері дозволив дійти висновку про те, що основною ознакою зобов'язань *erga omnes* є розширене *jus standi*, тобто право невизначеного кола суб'єктів міжнародного права звертатися за їх захистом. У справі *Barcelona Traction* Міжнародний Суд наголосив на тому, що таке право належить міжнародній спільноті як єдиному цілому. Невизначеність поняття «міжнародна спільнота» у науці та практиці міжнародного права дозволила зробити висновок про те, що таке право належить кожній з держав світу. Потенційно коло суб'єктів може бути розширене також за рахунок інших суб'єктів міжнародного права, насамперед міжнародних організацій.

Також продемонстровано, що у наш час зобов'язання *erga omnes* стосуються скоріше конкретних об'єктів захисту, аніж цілих сфер міжнародних відносин. Той факт, що у рішенні Міжнародного Суду ООН у справі *Barcelona Traction* наголошено на загальному інтересі всіх держав щодо захисту відповідних зобов'язань, дозволив автору дійти висновку про наявність великого потенціалу розвитку концепції. У майбутньому можливе розширення переліку таких зобов'язань за рахунок визначення певних широких сфер міжнародних відносин (наприклад, захист навколишнього середовища) та кола об'єктів (наприклад, об'єкти загальної спадщини людства (*common heritage of humankind*) чи загального надбання (*global commons*)), зобов'язання щодо яких матимуть характер *erga omnes*.

Аналіз актуального переліку зобов'язань *erga omnes* показав, що основним компонентом цих зобов'язань є саме заборона певної поведінки, тобто більшою мірою необхідність утримуватися від дій. Однак у статті також наголошується на тому, що у перспективі розширення переліку таких зобов'язань можна очікувати формування також зобов'язань активного типу, які б передбачали обов'язки держав вдаватися до активних заходів, необхідних для реалізації зобов'язань, наприклад у природоохоронній сфері.

Крім того, було визначено, що зобов'язанням *erga omnes* властивий універсальний, невзаємний та солідарний характер.

**Ключові слова:** зобов'язання *erga omnes*, ознаки зобов'язань *erga omnes*, *jus standi*, міжнародна спільнота, загальний інтерес.

**Постановка проблеми.** Зобов'язання *erga omnes* (*obligations erga omnes*) – це концепт, який увійшов у міжнародно-правовий науковий обіг ще у 1970 р. разом із відомим рішенням Міжнародного Суду ООН у справі *Barcelona Traction*. Разом із тим ще й зараз він залишається нормативно невизначеним та таким, що породжує безліч запитань як щодо змісту та переліку відповідних зобов'язань, так і щодо особливостей забезпечення їх виконання. Така ситуація створює навколо концепції зобов'язань *erga omnes* певний загадковий ореол, що потребує «демістифікації» (за виразом одного з провідних дослідників концепції професора Christian Tams).

На наш погляд, основним кроком у цьому напрямі має стати конкретизація визначальних ознак зобов'язань *erga omnes*, які б допомогли не тільки правильно зрозуміти їх сутність, але і дозволили би відмежувати ці зобов'язання від суміжних концептів, як-то: норми *jus cogens*, зобов'язання *erga omnes partes* (між усіма сторонами). Крім того, у науці міжнародного права можна спостерігати тенденції щодо формування концепції прав *erga omnes* (*rights erga omnes*) та навіть обов'язків *erga omnes* (*duties erga omnes*), які у разі їх остаточного визнання та нормативного закріплення мають бути також відмежовані від зобов'язань *erga omnes*.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** У зарубіжній науці міжнародного права дослідженню різних аспектів концепції зобов'язань *erga omnes* присвячено доволі багато праць. Серед авторів, які розвивають цей напрям, слід назвати: С. Annacker, А. Cassese, G. Gaia, Р. Picone, Е. Posner, М. Ragazzi, В. Simma, С. Tams, Е. de Wet, К. Zemanek тощо.

Що стосується вітчизняної науки, то у ній цій темі, на жаль, приділено набагато менше уваги. Серед небагатьох комплексних досліджень слід виділити дисертацію О.О. Коптевої «Зобов'язання *erga omnes* у системі міжнародно-правових зобов'язань» (2013).

**Мета статті** полягає у виокремленні сутнісних характеристик зобов'язань *erga omnes*, які допомогли би розрізнити їх зі схожими концептами та дозволили би більш чітко визначити їх різновиди. Її буде досягнуто завдяки аналізу рішень Міжнародного Суду ООН, що нині відіграє основну роль у розвитку нормативного підґрунтя концепції, та наукових досліджень за темою.

**Виклад основного матеріалу.** Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду необхідних ознак зобов'язань *erga omnes* у міжнародному праві, вважаємо за потрібне зупинитись на історичному аспекті виникнення цієї концепції. Деякі автори вбачають її витoki у так званому *actio popularis* – позові в давньоримському кримінальному праві, до якого міг вдатися будь-який член громади в інтересах захисту громадського порядку чи іншого суспільного інтересу. Такий вид позову існує нині в деяких країнах. Його характерною ознакою є відсутність безпосереднього правового інтересу у заявника, оскільки він виконує представницьку функцію від імені потерпілої сторони [1, с. 19]. Вона й відрізняє цей вид позову від дій, які може здійснити будь-яка держава – член міжнародного співтовариства на захист

порушеного зобов'язання *erga omnes*, адже така держава має власний інтерес у захисті певного спільного інтересу. Таку точку зору підтвердило рішення Міжнародного Суду ООН у справі Південно-Західної Африки 1966 р., де було встановлено, що відкриття провадження у справі захисту законних прав та інтересів вимагає встановлення наявності таких прав у тих, хто цього вимагає, і що *actio popularis* не відоме міжнародному праву, яким воно є в цей час [2, пар. 88].

Слід зауважити, що сучасна міжнародно-правова наука не дуже прихильно ставиться до цього рішення, вважаючи його кон'юнктурним. Як наслідок, деякі дослідники продовжують користуватися терміном *actio popularis*, характеризуючи право звернення за захистом (*jus standi*) на захист зобов'язань *erga omnes*<sup>1</sup>.

Переходячи до розгляду змісту та ознак зазначених зобов'язань, слід підкреслити наявність значної термінологічної плутанини у застосуванні цього концепту. Наприклад, окрім «зобов'язання *erga omnes*» можна також зустріти вираз «норми *erga omnes*». Так, Eric Posner пропонує поділяти норми міжнародного права на «звичайні двосторонні норми» і «норми *erga omnes*» [3, с. 5]. Як видається, такий підхід є не зовсім правильним з огляду на теорію міжнародного права, що розрізняє поняття зобов'язання, яке може бути двостороннім, або *erga omnes*, та норми, яка його закріплює. Крім того, виникнення міжнародних зобов'язань взагалі не завжди пов'язане із наявністю саме норм міжнародного права. Питання про утворення норм та положень, які закріплюють відповідні зобов'язання, заслуговує на окреме дослідження.

Отже, розглянемо більш комплексно та системно *ознаки зобов'язань erga omnes*. Один із відомих дослідників цієї теми Maurizio Ragazzi виокремлює п'ять основних ознак цих зобов'язань: 1) їхнє *більш вузьке формулювання* порівняно з іншими зобов'язаннями (чітка предметна визначеність [1, с. 19]); 2) скоріше *негативний характер* (заборони); 3) закріплення *обов'язків у вузькому сенсі* (що суб'єкт має чи не має робити) порівняно з іншими фундаментальними концепціями; 4) *походження від норм загального міжнародного права*, що належать до *jus cogens* та кодифіковані міжнародними договорами, учасниками яких стала велика кількість держав; 5) використання як *інструменту досягнення найголовніших політичних цілей сьогодення*, тобто збереження миру та сприяння затвердженню фундаментальних прав людини, які своєю чергою відображають базисні цінності: передусім життя та людську гідність [4, с. 132–134].

Інші автори додають до них також: *універсальність*; *невзаємність*; *максимальну зацікавленість у їх виконанні* [1, с. 19]; *неподільність змісту*, оскільки вони мають юридичну силу для всіх держав, для міжнародного співтовариства загалом [5, с.134]; *солідарність* у тому сенсі, що кожна держава розглядається як така, що володіє юридичною зацікавленістю в їх захисті [6, с. 151]. Остання ознака взагалі розглядається деякими авто-

<sup>1</sup> Див. Ahmadov, Farid. The Right of Actio Popularis before International Courts and Tribunals, 2017.

рами, зокрема, професором Paolo Picone, як «нормативний принцип, який мав би інспірувати формування відповідних норм, ... структурний принцип відносин між державами, що належить до матеріальної основи міжнародного порядку у багатьох різних нормативних режимах міждержавної кооперації» [7, с. 301].

Зупинимося на розгляді цієї ознаки зобов'язань *erga omnes* більш детально. Звертаючись до концепції загальних правовідносин<sup>2</sup>, слушно зауважити, що конкретні правовідносини мають правозастосовний характер, а загальні – правоохоронний чи правозабезпечувальний [8, с. 296]. Саме остання характеристика є визначальною щодо зобов'язань *erga omnes*. Більш того, саме вона, на нашу думку, розкриває сутність тієї ідеї, яку намагався передати Міжнародний Суд ООН. За висловом суду, ці зобов'язання «являють інтерес для всіх держав. Зважаючи на важливість порушених прав, всі держави можуть розглядатися як такі, що володіють юридичним інтересом щодо їхнього захисту» [9]. З огляду на характер справи *Barcelona Traction*, одним із кола питань, яке намагався вирішити суд, було визначення наявності у сторін права звернення до суду для захисту порушеного права. Отже, вираз *erga omnes* міг характеризувати саме технічну спроможність будь-якої держави звернутися до суду на захист прав, які становлять «інтерес для всіх держав».

Такої ж думки дотримується у дослідженні «Примушення до виконання зобов'язань *erga omnes* у міжнародному праві» професор Christian Tams, який зазначає, що «принаймні, в *Barcelona Traction* “*erga omnes*”, як здається, використовується в іншому сенсі. Посилання на «законний інтерес» усіх держав і на «відповідні права на захист» призводить до думки про те, що суд не переймався метою *первинного зобов'язання*, але мав на меті описати особливості *вторинних правил*, що регулюють порядок притягнення до відповідальності за порушення зобов'язань, які називаються *erga omnes*» [10, с. 102]. Отже, цілком припустимим є те, що суд не намагався класифікувати саме порушені «первинні» зобов'язання як *erga omnes*, а скоріше *порядок їхнього судового захисту*. Розуміння цього має далекосяжні практичні наслідки, адже, визнаючи, що термін “*erga omnes*” стосується не зобов'язання загалом та всіх його проявів, а лише *jus standi, тобто права на звернення до суду*, звужує спектр потенційних засобів захисту у разі порушення таких зобов'язань.

Такий підхід до розуміння правової природи *erga omnes*, однак, поділяють не всі. Так, наприклад, професор Picone розуміє їх як «первинні норми, що призначені перш за все захищати глобальні публічні блага» [7, с. 301].

На жаль, невдалий чи не цілком зрозумілий вираз суду призвів до численних наукових дискусій з приводу того, які самі зобов'язання можна вважати *erga omnes*. Разом із тим «зобов'язання» далеко не єдиний контекст,

<sup>2</sup> Див. Нігреєва О.О. Зобов'язання *erga omnes* у контексті загальної теорії права. Вісник Одеського національного університету. Серія «Правознавство». 2019. Т. 24. Вип. 2 (35). С. 7–14.



у якому Міжнародний Суд застосовував вираз “*erga omnes*”<sup>3</sup>. Так, зокрема, у рішенні 1995 р. щодо Східного Тимору Міжнародний Суд ООН використав термін “*right erga omnes*” [11, п. 29], тобто «право *erga omnes*». Більш того, як уже зазначалося, останнім часом поряд із терміном «зобов’язання *erga omnes*» у науці та практиці міжнародного права почали використовувати ще одне поняття – «обов’язки *erga omnes*» (*duties erga omnes*).<sup>4</sup> Як видається, вони потребують більш чіткого доктринального та нормативного визначення.

Однією з останніх новел суду у контексті визначення зобов’язань *erga omnes* є його Консультативний висновок щодо архіпелагу Чагос від 25 лютого 2019 р. Пункт 180 висновку містить такі положення: «Оскільки повага до права на самовизначення є зобов’язанням *erga omnes*, усі держави мають юридичний інтерес у захисті цього права... Суд вважає, що, хоча Генеральна Асамблея повинна встановити засоби, необхідні для забезпечення завершення деколонізації Маврикію, всі держави-члени повинні співпрацювати з Організацією Об’єднаних Націй для реалізації цих засобів» [12, п. 180]. Останнє твердження викликало дискусію в наукових колах щодо того, чи можна вважати наслідком порушення певною державою зобов’язання *erga omnes* виникнення для всіх інших держав обов’язку співпрацювати з ООН для примушення порушника для відновлення виконання зобов’язання<sup>5</sup>. Як здається, у перспективі розширення переліку зобов’язань *erga omnes* це можливе, адже, вочевидь, ефективний захист деяких об’єктів, наприклад навколишнього середовища, вимагає нині не тільки дотримання заборон, але й активних індивідуальних та колективних дій усіх держав світу. Не вважаючи доречним більш детально зупинятися у нашому дослідженні на положеннях цієї дискусії, бажаємо тільки підкреслити, наскільки від точного доктринального розуміння поняття «зобов’язання *erga omnes*» залежать конкретні практичні наслідки його реалізації.

Іншою визначальною характеристикою зобов’язань *erga omnes* є той самий «*інтерес для всіх держав*» чи «*загальний інтерес*», для захисту якого й виникають ці зобов’язання. Хоча ця їхня характеристика є однією з основних, адже, як здається, дозволяє відрізнити їх від інших типів зобов’язань, сама вона не має чіткого визначення у міжнародному праві та є такою, що викликає суперечки у науковій спільноті. Ця ж категорія споріднює зобов’язання *erga omnes* із нормами *jus cogens*.

У категорії «загальний інтерес» на окрему увагу заслуговують обидва складники. Що стосується «загальності», вона перебуває у тісному зв’язку із категорією «міжнародна спільнота», яка сама по собі викликає багато запитань, адже міжнародному праву такий суб’єкт невідомий, тому іноді її вважають правовою фікцією.

<sup>3</sup> Див. Christian Tams. *Enforcing obligations erga omnes in international law*, 2005. P. 107–115.

<sup>4</sup> Див. Patrícia Galvão Teles. *Obligations and Rights Erga Omnes in the case-law of the International Court of Justice*, October 22th, 2018. Audiovisual Library of International Law at UN Web TV.

<sup>5</sup> Див. Clarification and Conflation: *Obligations Erga Omnes in the Chagos Opinion*, 2019. URL: <https://www.ejiltalk.org/clarification-and-conflation-obligations-erga-omnes-in-the-chagos-opinion/>.

Наявні різні підходи до розуміння поняття «*міжнародна спільнота*». Професор Ricone зауважує, що цей термін може визначатися «залежно від того, чи береться до уваги процес формування норм загального міжнародного права, що передбачають колективні зобов'язання (чи *erga omnes*) держав, чи ж то аналізується зміст таких норм. У першому випадку «*міжнародна спільнота*» означає утворення, що хоча б у певному сенсі встановлює чи створює відповідні норми..., які стають такими, що атрибууються самій же міжнародній спільноті як *соціальній установі чи автономній інституції*, що володіє верховенством щодо окремих держав. ... Іншого висновку щодо значення виразу «*міжнародна спільнота*» можна дійти, якщо розглядати її не як джерело, а як дестінатора загальних норм міжнародного правопорядку. З огляду на це припущення вираз означає саме *сукупність усіх держав*, кожна з яких потенційно може діяти у колективних інтересах в юридичних ситуаціях, які атрибууються міжнародній спільноті» [7, с. 46–47].

Говорячи про міжнародну спільноту в останньому сенсі, слід розуміти сукупність *окремих суб'єктів міжнародного права*. Традиційно до них відносять держави, але останнім часом їхнє коло значно поширилося за рахунок міжнародних організацій, індивідів та інших суб'єктів, чия міжнародна правосуб'єктність є спірною або взагалі не визнається частиною наукової спільноти. З огляду на той факт, що зобов'язання *erga omnes* передбачають наявність цих зобов'язань «щодо всіх», закономірно постає питання про те, хто може звернутися за захистом цих зобов'язань у разі порушення. Нині таке право безперечно визнається тільки за державами, але у перспективі подальшого розвитку міжнародного права коло правомочних суб'єктів може поширюватися.

Що ж до категорії «правового інтересу», є думки щодо того, що вона взагалі не може бути чітко визначена [13, с. 45]. Із таким твердженням важко цілковито погодитись. Зрозуміло, що з огляду на постійну зміну і розвиток міжнародних відносин встановлення *виключного переліку «загальних інтересів»* є неможливим та навіть небажаним. Але є необхідним визначення основних критеріїв, які б допомогли кваліфікувати ті чи інші правовідносини як такі, щодо яких діють зобов'язання *erga omnes* чи норми *jus cogens*. Вирішення цього питання нині є майже виключною прерогативою міжнародних судових органів, перш за все Міжнародного Суду ООН, що не завжди гарантує однаковість тлумачень та навіть застосування термінології, про що ми вже згадували раніше.

Як ще у 2000 р. зазначив Karl Zemanek, «нові правила, що утворюються у процесі розвитку міжнародного права, просто додаються до його складу, навіть якщо присутні сумніви щодо їхньої узгодженості із правилами, що вже існують, із добрими сподіваннями на те, що ця відповідність розвинеться із плином часу. Іноді цей прагматизм винагороджується, коли судді чи інші суб'єкти, що приймають рішення, висловлюють вподобання під маскою інтерпретації» [14, с. 44]. На жаль, за останні 20 років ситуа-

ція не змінилася, адже визначення тих чи інших зобов'язань як *erga omnes* майже виключно залишається прерогативою міжнародних судів. Отже, ми можемо тільки приєднатися до зауваження дослідника щодо необхідності розроблення «раціональної *легальної процедури* у формі режиму, який би забезпечував вирішення конфліктів цінностей чи норм, завдяки якій визначалися б пріоритети без необхідності звернення до інтуїтивної інтерпретації. Це б дозволило об'єктивно визначати пріоритетність у межах певної групи цінностей чи між нормами, які походять від них; іншими словами: яка з них має превалювати у певній ситуації» [14, с. 44–45].

«Загальний інтерес» чи «інтерес міжнародної спільноти як цілого», як здається, має стосуватися об'єктів, просторів чи моральних цінностей, збереження та використання яких має надзвичайну важливість для всього міжнародного співтовариства. Часто у цьому контексті посиляються на «загальну спадщину людства», хоча, як здається, об'єкти, яких може стосуватися такий «загальний інтерес», іноді виходять за рамки останнього концепту. Інша пропозиція – відносити до них об'єкти загального надбання (*global commons*)<sup>6</sup>. Професор Paolo Picone визначає їх навіть ширше, як «глобальні публічні блага» [7, с. 301]. Майже не викликає заперечень віднесення до цієї групи благ, що охороняються завдяки імперативним нормам міжнародного права. Однак їхній перелік теж потребує уточнення. Крім того, немає єдності думок щодо того, чи взагалі співпадають норми, які встановлюють зобов'язання *erga omnes*, із нормами *jus cogens*.

**Висновки.** Отже, наведені вище роздуми дають змогу дійти висновку про такі ймовірні ознаки зобов'язань *erga omnes*. Перш за все, слід наголосити на тому, що у класичному розумінні визначальною характеристикою, що дозволяє відрізнити їх від інших груп міжнародних зобов'язань, є розширене *jus standi*, тобто право невизначеного кола суб'єктів міжнародного права вдаватися до їхнього захисту. У цьому аспекті ключовим є розуміння того, що таке право належить міжнародній спільноті як єдиному цілому, тобто може бути здійснене будь-яким його членом. Хоча питання щодо належності до цього кола відмінних від держав суб'єктів нині залишається відкритим. Як наслідок, зобов'язанням *erga omnes* властивий універсальний, невзаємний та солідарний характер.

Зважаючи на поступове розширення кола зобов'язань *erga omnes* саме за рахунок практики Міжнародного Суду ООН, слід наголосити, що у наш час ці зобов'язання стосуються скоріше конкретних об'єктів захисту, аніж цілих сфер міжнародних відносин. Однак формулювання у справі *Barcelona Traction* щодо того, що захист зобов'язань *erga omnes* становить загальний інтерес для всіх держав, дає великий потенціал розвитку концепції та можливість розширення переліку таких зобов'язань за рахунок визначення певних широких сфер (наприклад, захист навколишнього середовища) та кола об'єктів (наприклад, об'єкти загальної спадщини людства (*common*

<sup>6</sup> Див. Nihreieva O.O. *The Common Heritage of Humankind and Global Commons: Interrelation between Concepts*. Правова держава, 2020. Т. 39. С. 86–93.

heritage of humankind) чи загального надбання (global commons)), зобов'язання щодо яких матимуть характер *erga omnes*.

Аналіз актуального переліку зобов'язань *erga omnes* дозволяє говорити про те, що їх основний компонент становлять саме заборони певної поведінки, тобто більшою мірою необхідність утримуватися від дій. Однак у перспективі розширення переліку таких зобов'язань можна очікувати формування також зобов'язань активного типу, які б передбачали обов'язки держав здійснювати активні дії, необхідні для реалізації зобов'язань, наприклад у природоохоронній сфері.

### *Література:*

1. Коптева О.О. Зобов'язання *erga omnes* у системі міжнародно-правових зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2013. 20 с.
2. South-West Africa Cases (Ethiopia v. South Africa; Liberia v. South Africa), Second Phase: Judgment of July 18, 1966 of International Court of Justice (ICJ). URL: <https://www.refworld.org/cases,ICJ,4023a9414.html>.
3. Posner Eric A. *Erga Omnes Norms, Institutionalization, and Constitutionalism in International Law*. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE)*. 2009. Vol. 165. No. 1. P. 5–23. URL: [www.jstor.org/stable/40752732](http://www.jstor.org/stable/40752732).
4. Ragazzi Maurizio. *The Concept of International Obligations Erga Omnes*. Oxford : Oxford University Press, 2000. 308 p.
5. Ключня А.Ю. Ответственность за нарушение обязательств, вытекающих из императивных норм международного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Москва, 2016. 226 с.
6. Лукашук И.И. *Международное право. Общая часть* : учебник. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 415 с.
7. Picone Paolo. *Obblighi “erga omnes” e uso della forza*. Napoli : Editoriale Scientifica, 2017. 691 p.
8. Теория государства и права : учебник / под общ. ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. Москва : Юристъ, 2004. 512 с.
9. *Affaire de la Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited: Arret du 5 fevrier 1970*, International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/en/case/50/judgments>
10. Tams Christian J. *Enforcing Obligations Erga Omnes in International Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 362 p.
11. *Case Concerning East Timor (Portugal v. Australia): Judgment of International Court of Justice (ICJ) of June 30, 1995*. URL: <https://www.refworld.org/cases,ICJ,40239bff4.html>.
12. *Legal Consequences of the Separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965: Advisory Opinion of International Court of Justice (ICJ) of February 25, 2019*. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/169/169-20190225-01-00-EN.pdf>
13. Hoogh Andre. *Obligations Erga Omnes and International Crimes*. The Hague, Kluwer Law International, 1996. 470 p.
14. Zemanek Karl. *New Trends in the Enforcement of Erga Omnes Obligations*. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2000. No. 4 (1). P. 1–52. URL: <https://doi.org/10.1163/187574100X00016>.

**Nihreieva O. Towards the essential characteristics of obligations *erga omnes***

**Summary:** The article is devoted to the study of the essential features of obligations *erga omnes*, which are currently distinguished in international law science and practice. The relevance of the research topic is due to the need for a clearer understanding of the criteria for assigning certain international legal obligations to this group, which differs from other due to higher level of protection, so far as the entire international community is potentially interested in it. The analysis of the International Court of Justice case law and the eminent scholars' studies in this field allows us to conclude that the main defining characteristic of obligations *erga omnes* is the extended *jus standi*, i.e. the right of an indefinite group of international law subjects to bring a legal action to defend them. In the *Barcelona Traction* case, the International Court of Justice emphasized that such a right belongs to the international community as a whole. The uncertainty of the international community concept in the science and practice of international law allows us to say that such a right belongs to every state in the world. Potentially, the range of subjects can be expanded also with other subjects of international law, first of all, international organizations.

It is also shown that, in our time, obligations *erga omnes* concern specific objects of protection rather than entire spheres of international relations. At the same time in the *Barcelona Traction* judgment the International Court of Justice stated the existence of common interest of all states to protect obligations of this kind. This fact has allowed the author made the conclusion about great potential for further concept developments. In the future it is possible to expand the list of such obligations by defining certain broad areas of international relations (for example, environmental protection) and the range of objects (for example, objects of common heritage of humankind or global commons), the obligations in respect of which will have an *erga omnes* character.

The analysis of obligations *erga omnes* current list has shown that their main component is the prohibition of certain behaviours, i.e. the need to refrain from actions. However, in the article is also emphasized that the expansion of obligations *erga omnes* list can be expected to form active obligations, which would provide for the duties of states to take active steps necessary to implement some of obligations *erga omnes*, such as obligations in environmental protection sphere.

It is also demonstrated that obligations *erga omnes* are universal, non-reciprocal and solidary.

**Key words:** obligations *erga omnes*, characteristics of obligations *erga omnes*, *jus standi*, international community, common interest.

УДК 341.231.14  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.05>

**ПРОХАЗКА Г. А.,**  
кандидат юридичних наук,  
асистент кафедри теоретико-правових дисциплін  
Полтавського юридичного інституту  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

## ДОПОВНЕНА РЕАЛЬНІСТЬ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

**Анотація.** Стаття присвячена дослідженню проблеми правового регулювання доповненої реальності у галузі міжнародного права. Доповнена реальність є відносно новим явищем у сучасному глобалізованому світі. Вона виникла як різновид інформаційних технологій, які використовують комп'ютерну мережу. Дослідження доповненої реальності, на думку автора, дозволить краще зрозуміти нові тенденції у міжнародному праві щодо використання інформаційних технологій та їх ролі у підтриманні міжнародного правопорядку.

Доповнена реальність, як і віртуальний простір та віртуальна реальність, може бути використана державами для налагодження міжнародних відносин, підтримання миру, безпеки, забезпечення прав людини. Усі ці поняття є частиною реального світу, проте комп'ютерні технології створили новий напрям розвитку цивілізації, який найбільш активно розвивається та впливає на всі сфери суспільних відносин.

Обладнання, яке використовує доповнену реальність, тільки почало з'являтися, проте вже продемонструвало свій широкий спектр застосування.

Доповнена реальність ґрунтується на поєднанні наявної дійсності та штучного світу. Доповнює реальний світ предметами, які існують завдяки складному набору комп'ютерного коду. Об'єкти, які створює доповнена реальність, мають політичну, економічну, соціальну, культурну і правову цінність, оскільки забезпечать формування нових стосунків між людьми, спільнотами і державами.

Національні приватно-правові галузі вже активно досліджують проблеми функціонування комп'ютерних технологій. Право інтелектуальної власності, у тому числі авторське право, регулювання рекламної діяльності, укладання різних видів договорів з використанням зазначених технологій вже активно обговорюється науковою спільнотою.

Проблеми правового регулювання, які досліджуються автором, стосуються можливих сфер використання доповненої реальності, переваг та небезпек, які їх супроводжують. Порушення конфіденційності, неправомірний доступ до персональних даних, порушення прав неповнолітніх осіб, постачання послуг, на які не було отримано згоди покупцем, поширення недостовірної та шкідливої інформації. Зазначені автором ризики є невичерпним переліком правових проблем, які можуть з'явитися перед світом у найближчий час.

**Ключові слова:** доповнена реальність, міжнародне право, інформаційні технології, віртуальний простір, розвиток цивілізацій, доступ до персональних даних, порушення прав окремих категорій населення, формування нових зав'язків між особами, технології використання комп'ютерних мереж.

**Постановка проблеми.** Бурхливий розвиток у першій половині ХХІ століття інформаційних технологій, як поєднання наукових, технологічних рішень і соціально-культурних зв'язків, не могли не призвести до формування правових відносин як різновиду суспільних стосунків людства.

Прискорене поширення інформаційних технологій та їх різноманітність призвели до того, що людство майже не має часу на адаптацію до нового світу, який запропонував сучасні телекомунікаційні мережі, доповнену реальність і соціальні мережі.

**Метою** написання статті є дослідження специфіки правового регулювання доповненої реальності у міжнародному праві.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Наукові публікації останніх років фрагментарно розкривають аспекти правової регламентації віртуального простору і реальності, штучного інтелекту і доповненої реальності, торкаються норм національного права, права ЄС, у площині досліджень протидії кіберзлочинності, захисту авторських і суміжних прав та персональних даних, зокрема у працях: А.В. Іванова, О.А. Афанасьєвої, Н.С. Мороховецької та ін. [1–3].

Разом із тим зазначена проблема не розглядалася з позиції теорії міжнародного права, окремих галузей міжнародного права, правозастосовної практики, міжнародної співпраці держав, спільної діяльності міжнародних організацій і залишається актуальною дотепер. Україна в межах національного права, по суті, здійснює перші кроки, спрямовані на правове регулювання в мережі Інтернет.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Серед досягнень останніх років доповнена реальність виглядає технологією, про яку всі чули, проте не всі знають, що вона собою являє, які переваги і ризики у собі несе. Поширення цієї технології можливе через удосконалення телекомунікаційних мереж і розвитку п'ятого і шостого поколінь швидкості Інтернету. Обмін даними, який дозволяє пересилати величезну кількість інформації за мізерний проміжок часу, вимагає значних фінансування, які спроможна собі дозволити заможна держава і та, яка змогла вчасно усвідомити всі переваги цих технологій.

Наприклад, Україна, яка останньою у Європі поширила на своїй території четверте покоління зв'язку, зараз зіткнулася із проблемою, коли найрозвинутіші країни ЄС та США вже зробили наступний крок у цих технологіях, освоювання ж четвертого покоління в нашій державі займе, за різними оцінками, від трьох до п'яти років.

Доповнена реальність як новий вид взаємодії реального і віртуального потребуватиме найсучасніших і найшвидших технологій, які тривалий час не будуть доступними з різних політичних, економічних причин. Інтернет-магазини і купівля онлайн, розумний будинок і багато інших речей зараз у очікуванні нових поколінь зв'язку, і правова регламентація захисту авторських і суміжних прав, права власності, персональних даних отримає нове розуміння. Саме тому для України важливо намагатися входити в

нову еру інтернет-технологій разом із розвинутими державами. Адаптація національного права України з правом ЄС буде означати і визнання європейського права у сфері інформаційних технологій.

На побутовому рівні «доповнену реальність» розуміють як технологію, яка розширює горизонти буття людини, поповнивши його додатковим простором, який існує віртуально, проте підлягає взаємодії із реальним світом. По суті, вона є різновидом змішаної реальності, межею між різними світами. Межа між реальним і нереальним світом у цьому разі стає малопомітною.

Як зазначає А.В. Іванова, йдеться про змішану реальність, яка може бути поділена на доповнену реальність і доповнену віртуальність. Доповнена реальність – це реальний світ, який доповнюється віртуальними елементами та сенсорними даними, а доповнена віртуальність – це віртуальний світ, який доповнюється фізичними елементами реального світу. Вона також вважає, що принципова різниця між доповненою реальністю та віртуальною реальністю полягає у тому, що віртуальна реальність будує повністю цифровий світ, обмежуючи доступ користувача до реального світу, а доповнена реальність тільки додає елементи цифрового світу в реальний, змінюючи простір навколо користувача [1, с. 89].

Разом із тим і реальність, і віртуальний простір є необхідними елементами для розвитку доповненої реальності, подальші напрями розвитку якої складно передбачити. У цьому розумінні юридична практика держав і на міжнародному, і на національному рівні рухається позаду сучасних технологій і сфер їх застосування.

Натепер сфера розваг є майданчиком для дослідження можливостей технології доповненої реальності, проте найближчим часом ця технологія може себе виправдати в медицині, освіті, військових та безпекових сферах, у будівництві та експлуатації транспорту. З цього переліку медичні, військові і безпекові сфери стануть найбільш запитуваними серед провідних держав світу, і взаємодія людини та цього нового світу потребує удосконалення механізмів захисту її прав.

Наприклад, у найближчий час компанія Google у Google Maps планує запуснути в тестовому порядку режим доповненої реальності, коли через камеру смартфона можна буде побачити адресу, номери телефонів та іншу корисну інформацію про об'єкт [2].

З урахуванням того, що технологічні та експлуатаційні можливості доповненої реальності поки повною мірою себе не розкрили, досить складно аналізувати правову сторону питання. Проте вже зараз актуальним є питання щодо того, як визначати доповнену реальність: як самостійний об'єкт суспільно-правових відносин або як частину змішаної реальності, віртуального простору, віртуальної реальності тощо. Специфіка існування доповненої реальності не може не позначитися на суспільних відносинах, відносинах і правових зв'язках у межах національного права держав.

Перебування людини, оточеної, внаслідок застосування спеціальних технологій, предметами реального і віртуального світу, які будуть



нею сприйматися існуючими майже одночасно, розширить обсяги інформації, яку буде вона споживати і призведе до додаткових психологічних навантажень. Розсіювання уваги на різні предмети реального і віртуального, проблема вибору, усвідомлення себе як реальної істоти у віртуальному світі відповідно можуть призвести до медичних проблем, проблем із фільтрацією інформації, необхідністю персоналізації особи для загальної геолокації з метою поширення, наприклад, персоніфікованої реклами, ідентифікації особи правоохоронними органами поза судовими дозволами. Наприклад, Н.С. Мороховецька зазначає, що нині обговорюється необхідність прийняття всезагальної хартії захисту персональних даних [3, с. 68].

Персоніфікована реклама із використанням штучного інтелекту вже поступово проникає у сучасні технології. Невідомо, наскільки до таких змін буде готова людина, якщо штучний інтелект буде обізнаний про особливості життя людини і буде готовий до пристосування доповненої реальності до потреб окремого індивіда. Такі ідеї здаються футуристичними тільки на перший погляд.

У приватно-правовому плані будуть необхідними узгодження норм, які стосуються укладання різних видів цивільно- та господарсько-правових угод, відшкодування завданих матеріальних і моральних збитків.

Уже зараз національні судові установи як в Україні, так і у світі поширили використання інформаційних технологій у судовій діяльності: автоматизовані системи обліку, документообігу, електронного правосуддя, застосування відео та аудіозв'язку в ході судових засідань, відцифровування матеріалів судових справ, численні реєстри і робота з ними теж потребуватимуть правової регламентації із поширенням доповненої реальності.

Є реальним подальше створення єдиних кабінетів, де буде можливо розмістити скаргу, позов, отримати інформацію про розмір судового збору і сплатити його, замовити й отримати копії процесуальних документів. І тут доповнена реальність може стати оптимальним рішенням для полегшення доступу у систему, спрощення навігації в ній, отримання інших судових і адміністративних послуг. Судове засідання у режимі відеоконференції, по суті, є дистанційним судовим провадженням, яке проводиться із забезпеченням належної якості у зображенні і звуку.

Самі учасники процесу можуть бачити зображення, чути та спостерігати за ходом процесу. Вони мають право ставити запитання, отримувати відповіді, заявляти клопотання. Виконувати процесуальні дії, процесуальні права та нести обов'язки.

Доповнена реальність може застосовуватися і у ході судового засідання, у випадках принаймні сприйняття різних джерел інформації та як вид комунікації. Наприклад, для того щоб переглянути, як насправді виглядає річ, яка є предметом спору, будинок, який підлягає розділу. Або для задіяння віртуального помічника під час отримання окремих видів інформації.

Окремі деталі доповненої реальності криміналісти використовують уже зараз у ході моделювання місця, події, обставин злочину, зовнішнього вигляду злочинця і жертви, свідків. І тут доповнена реальність може стати в реальній пригоді, оскільки, будучи віддзеркаленням реального світу, доповнена реальність функціонує за тими ж природними законами.

Наприклад, відомий усім метод реконструкції обличчя особи на підставі біологічних залишків відтворює обличчя давно померлої особи із високим відсотком вірогідності. Доповнена реальність тільки спростить процес створення моделі у віртуальному просторі. І таких віртуальних світів та доповнених реальностей може бути декілька. Залежно від технологічних можливостей та потреб людства.

Уже зараз ми оперуємо такими поняттями, як «реальний час», підсвідомо відокремлюючи від минулого і майбутнього, а також від віртуального світу. В доповненій реальності предмет існує зараз і принаймні частково у матеріальному світі, що дозволяє його сприймати як його частину. Своєю чергою те, що існувало раніше або буде існувати, існує у віртуальному просторі, прив'язку до реального світу має неповною мірою. Фактично ми десь вводимо в оману власні відчуття, примушуючи мозок вірити у справжність предметів у віртуальному світі. Навіть маючи форму, колір, об'єм, вартість, зміст, ми продовжуємо оперувати двома складниками: технологією та інформацією.

Проте побудована на цих технологіях та інформації індустрія має цілком матеріальну форму, створюючи віртуальний або доповнений ринок, пропонуючи на ньому різні види продукції, товари і послуги, які своєю чергою підпадають під дію політичних, економічних, правових і соціальних, культурних норм.

Зазначене потребуватиме серйозного удосконалення відповідних правових норм, у тому числі норм, які забезпечують захист прав і інтересів людини і громадянина, забезпечують процесуальні права учасників національних і міжнародних судових і позасудових процедур.

До позасудових процедур ми можемо віднести процедури з міжнародного комерційного арбітражу та діяльності третейських судів, процедури медіації тощо. Так само, як і національні суди, міжнародні судові установи сприймають поширення інформаційних технологій і доповненої реальності. У окремих випадках недержавні установи, що покликані забезпечити вирішення спірних питань і захистити законні права і інтереси, більш вільно і широко використовують нові технології, оскільки не потребують додаткової правової регламентації.

О.А. Афанасьєва виділяє такі проблеми доповненої реальності у сфері правового регулювання. На її думку, до них належать проблеми безпеки, конфіденційності, свободи думок, електронної комерції, відповідальності посередників, етичні проблеми, захист інформації, що передається, пасивний збір даних, розрізнення обличчя, спостереження і цільова реклама.

Крім цього, окремі програми змінюють способи взаємодії споживачів з об'єктами патентних прав, товарними знаками, виробами, які захищені авторськими правами, що підкреслить проблему добросовісного використання [4, с. 169–171].

Проте вищезазначене стосується здебільшого формування норм національного права і правового ставлення держав до застосування окремих видів новітніх технологій. Специфіка застосування цифрових технологій майже завжди виходить за межі однієї держави і на міжнародному рівні являє інтерес ступінь узгодженості міжнародної співпраці, появи конвенційних норм, які б збільшили ефективність зусиль держав на національному рівні.

Інтернет створювався як відкрита глобальна інформаційна мережа, яка здатна об'єднати населення світу без кордонів і без урядів. Разом із тим кожна держава опікується своїм суверенітетом та територіальною цілісністю, безпековими режимами та належним функціонуванням державних органів влади.

Нааявні натеper технології дозволяють розпочати процес накладення на реальний світ digital-рівнів. Це пов'язується з глибоким відцифруванням окремих предметів, будинків, територій. Віртуальний світ стає псевдо-реальним, і державам залишається тільки спробувати врегулювати ці тенденції у правовій площині.

Прикладом можна навести Закон про згубні цифрові комунікації Нової Зеландії (Harmful Digital Communications Act), прийнятий у 2015 році, який одним з перших передбачив можливість запровадження кримінальної відповідальності, спрямованої супротив інтернет-булінгу. Покарання передбачене за збитки, завдані особі у ході віртуального спілкування, у вигляді матеріальної компенсації та тюремного ув'язнення. Крім цього, передбачено створення урядового агентства, яке буде вивчати ці порушення та співпрацювати з такими структурами, як Facebook, Google та Twitter.

Законом про згубні цифрові комунікації 2015 року запропоновано також низку принципів, які віддзеркалюють сучасне розуміння можливих порушень прав людини у віртуальній реальності:

- цифрова комунікація не повинна розкривати конфіденційні особисті факти про людину;
- цифрове спілкування не повинне бути загрозливим, лякаючим чи погрожуючим;
- цифрове спілкування не повинне бути образливим для розумної людини у стані потерпілого;
- цифрове спілкування не повинне бути непорядним і непристойним;
- цифрове спілкування не повинне використовуватися для переслідування людини;
- цифрова комунікація не повинна використовуватися для переслідування людини;

- цифрова комунікація не повинна містити неправдивих тверджень;
- цифрове повідомлення не повинне містити матеріали, опубліковані з порушенням конфіденційності;
- цифрова комунікація не повинна підбурювати або заохочувати будь-кого відправляти повідомлення людині з метою завдання їй шкоди;
- цифрова комунікація не повинна підбурювати або заохочувати людину до самогубства;
- цифрова комунікація не повинна скомпрометувати людину з причини її кольору шкіри, раси, етнічного або національного походження, релігії, статі, сексуальної орієнтації або інвалідності [5, с. 6].

Зазначені принципи можуть бути покладені в основу сучасного розуміння відправних точок взаємодії людини, держави і віртуального світу в усіх його проявах.

Ці принципи можуть бути покладені в основу також і міждержавних відносин. Держави як суб'єкти міжнародного права підтримують міжнародні стосунки, дотримуючись взаємної поваги, рівності, не повинні мати на меті завдання шкоди інтересам інших держав, не повинні підривати основи національної безпеки інших держав, компрометувати їх. Шпи-гунство з використанням цифрових технологій, віртуальної, доповненої реальності є недружнім актом стосовно інших держав, яке порушує норми співіснування і співдружності.

Правове регулювання стосується цифрових комунікацій, проте у світі поки що відсутнє чітке розуміння сфер застосування доповненої реальності і тим більше шляхів її правового визначення.

Розвиток зазначених технологій підтримують і міжнародні організації. ООН розглядає доповнену реальність як засіб для протидії світовим загрозам, як майданчик для своїх освітніх програм, зокрема для протидії голоду [6]. ООН переймається поширенням знань серед різних верств населення, серед заможних і бідних для популяризації своїх програм, для поширення знань і технологій, які б дозволили підвищувати ефективність міжнародних зусиль, спрямованих на протидію недоїданню і голоду, покращенню стану домогосподарств, фермерства, правового становища чоловіків і жінок.

**Висновки.** Отже, ми можемо зробити висновок, що натепер доповнена реальність, будучи створеною як частина інтернет-технологій, забезпечує підтримання таких суспільних відносин, які вже вийшли за межі суто технічних проблем і все частіше потребують забезпечення правового регулювання як на національному, так і на міжнародному рівнях. Доповнена реальність є складовою частиною життя людини, проте являє поєднання штучної і дійсної реальності (буття) людини. Через специфіку і новизну проблеми, постійне оновлення технологій доповнена реальність являє інтерес для міжнародного права, оскільки порушує проблеми регулювання міжнародних відносин і співпраці, які виникають у Інтернеті.

### **Література:**

1. Иванова А.В. Технологии виртуальной и дополненной реальности: возможности и препятствия применения. *Стратегические решения и риск-менеджмент*. № 3 (108), 2018. С. 88–107.
2. It's the Real World – With Google Maps Layered on Top. *The Wall Street Journal*. URL: <https://www.wsj.com/articles/its-the-real-world-with-google-maps-layered-on-top-11549807200?mod=e2tw>.
3. Мороховецька Н.С. Етичні принципи кіберпростору та їх інтерпретація через призму прав людини. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному суспільстві* : мат. наук-практ. конф. 01 квітня 2016 р. Київ, 2016. С. 67–71.
4. Афанасьева Е.А. Правовое регулирование виртуальной и дополненной реальности (Обзор). *Право будущего: интеллектуальная собственность, инновации, Интернет* : Ежегодник, РАН. ИНИОН. Центр. социал. науч.-информ. исслед. Отд. правоведения; Каф. предпринимательского права МГУ им. М.В. Ломоносова. Москва, 2018. Вып. 1. С. 166–172.
5. Harmful Digital Communications Act. Parliament Counsel Office. New Zeland Legislation. URL: <http://www.legislation.govt.nz/act/public/2015/0063/latest/whole.html>.
6. Future on a plate: tech & the end of hunger 24 September, 2018 – 28 September, 2018. URL: <http://www.unglobalpulse.org/event/future-on-a-plate-tech-the-end-of-hunger/>.

### **Prokhazka A. Complemented reality and international law**

**Summary.** The article is sanctified to research the problem of the legal adjusting of the complemented reality in the field of international law. The complemented reality is relatively the new phenomenon in the modern globalized world. She arose up as a variety of information technologies that use a computer network. Research of the complemented reality, in opinion of author, will allow better to understand new tendencies in an international law in relation to the use of information technologies and their role in maintenance of international law and order.

Complemented reality, as well as virtual space and virtual reality can be used by the states for adjusting of international relations, maintenance of the world, safety, to providing of human rights. All these concepts are part of the real world however computer technologies created new direction of development of civilization, that most actively develops and influences on all spheres of public relations. Equipment that uses the complemented reality only began to appear, however already showed the wide spectrum of application.

The complemented reality is based on combination of existent reality and artificial world. Complements of the realworld objects that exist due to the difficult set of computer code. Objects that is created by the complemented reality have a political, economic, social, cultural and legal value, as will provide forming of new relations between people, associations and states. National privately-legal industries already actively investigate the problems of functioning of computer technologies. The right of intellectual ownership, including copyright, adjusting of advertisement activity, conclusion of different types of agreements with the use of the marked technologies already actively comes into question a scientific association.

The problems of the legal adjusting, that is investigated by an author, touch the possible spheres of the use of the complemented reality, advantages and dangers that accompany them.

Violation of confidentiality, illegal access to the personal data, violation of rights for minor persons, supply of services on that was not got consent by a customer, distribution of unreliable and harmful information. The risks marked an author are the inexhaustible list of legal problems that can appear before the world in the near future.

**Key words:** complemented reality, international law, information technologies, virtual space, virtual reality, development of civilization, access to the personal data, violation of rights for minor persons, forming of new relations between people, technologies that use a computer network.

# МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

---

---

UDC 347.4  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.06>

**GUYVAN P. D.,**  
**Candidate of Juridical Sciences, Honored Lawyer of Ukraine,**  
**Professor**  
**Poltava Business Institute**  
**of Academician Yuriy Bugay International Scientific and Technical University**

## TEMPORARY PRINCIPLES OF ORGANIZATION OF FAIR TRIAL

**Summary.** This article is devoted to the research of the topical issue of temporal certainty about the organization of justice. An assessment of general international approaches to ensuring this element of the rule of law as part of a fair trial is provided. It is emphasized that legal certainty is defined as the legal impact on public relations, which structurally includes two main stages: the creation of optimal legal requirements and their direct implementation. It is established that the requirements for regulations arising from the principle of legal certainty relate not only to law-making, but also manifest themselves at the stage of law enforcement. In other words, these requirements concern: certainty of legislation, certainty of powers and certainty of court decisions. In this context, one of the requirements applied by European legal institutions to national justice is to ensure the adaptation of the behaviour of a particular entity to the normative conditions of legal reality, protection from arbitrary interference by the state, confidence in their legal status. They are included in the content of the concept of legal certainty, which allows a person to confidently plan their actions. To do this, legal norms must be clear and aimed at ensuring the predictability of situations that arise in certain legal relations mediated by law. In the temporal aspect, the defining elements of legal certainty are such manifestations as the inviolability and irrevocability of acquired legal rights; legality of expectations – the right of a person in his actions to rely on the sustainability of existing legislation; the irreversibility of the law and the impossibility of applying the law to a person who could not know about its existence. Therefore, the rule of predictability of law in a particular situation is associated with the stability of law-making and law enforcement. The paper presents specific decisions of the European Court of Human Rights aimed at resolving issues of temporal certainty in law enforcement.

Particular attention is paid to such an element as the requirement of mandatory publication of regulations, as a result of which the norms adopted by public authorities cannot be applied to persons who are not informed about it.

**Key words:** time certainty, legal expectations, prescription.

**Formulation of the problem.** Quite often, as practice shows, national courts do not ensure the right of a party to a full and reasoned decision in his case. Meanwhile, the European Court of Human Rights (ECtHR) emphasizes that the right of access to a court includes the right to a fair decision in a case. One of the elements of a fair trial and the rule of law is legal certainty. The rule of law stipulates that the actions of public authorities should be limited to pre-established and announced rules, which, in particular, make it possible to provide for coercive measures to be applied by government officials in a given situation. Taking into account this approach, a person can confidently plan their actions [1, p. 90].

**Analysis of recent research and publications.** In scientific works, this principle is evaluated differently. Some researchers do not recognize the above legal framework. These scholars point to the lack of grounds for recognizing the principles of law not only the idea of “legal certainty”, but also the more general idea of “rule of law”, because they, if they really exist, only within the potential of a fruitful scientific concept [2, p. 46]. Yet most scholars take the opposite view, assessing legal certainty as an inherent component of the rule of law. At the same time, some of them perceive this phenomenon very narrowly, as requirements for the content of the normative act and its unambiguous application in the process. However, despite the efforts of these scientists to evaluate the commented principle in a narrowed format – only in its procedural meaning [3, p. 52–53], most scholars agree that legal certainty as a legal principle has several interrelated aspects, which ensures its general legal nature. In particular, it is emphasized that privacy is an eclectic concept that combines a variety of requirements for the quality of law and law enforcement practice [4, p. 14–16].

Such doctrinal differences are explained by the fact that the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms does not provide a clear definition and normative content of the phenomenon currently being studied. Therefore, in the scientific study of the issue, first of all, the case law of the European Court is analyzed, which gives the legal certainty a fairly broad interpretation. Thus, the meaning of the term “legal certainty” is currently used is the result of the interpretation of the Convention by the European Court, the acts of which are the source of Ukrainian law. In fact, the essential interpretation of the content of legal certainty by the Court is not unambiguous given its evolutionary knowledge of the text of the main provisions of the Convention. But the ECtHR has consistently sought to combine the requirements of legal certainty with the requirements of the principle of legal certainty. The European Court points out that the purpose of the latter, which, like legal certainty, is “one of the most important components of the rule of law and the rule of law” [5, p. 7], the protection of a person’s confidence in the reliability of their legal position. The



subject of research in this work is a set of international and Ukrainian legal acts, court decisions that ensure the proper application by national law enforcement agencies of the principle of legal certainty in specific cases. In this regard, the focus will be on the temporal manifestations of this phenomenon. Proposals will be made for the appropriate adjustment of practical approaches in the research area. The implementation of this task is **the purpose of this work**.

**Presenting main material.** Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Rights stipulates that everyone has the right to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal established by law to decide on his civil rights and obligations. As we can see, in the civil law sphere, the legal configuration of this rule includes such elements of the right to judicial protection as fairness of justice, legality of the law enforcement body, timely consideration of the case, the right to an independent and impartial court, publicity of the process. At the same time, the European institutions pay serious attention to the practical application of the rule of legal certainty in the administration of justice. Thus, the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) stated in the Rule of Law Report that one of the components of the rule of law is legal certainty: it requires that legal norms be clear and precise and aimed at ensuring that situations and legal relations remain predictable [6, p. 46].

The ECtHR has repeatedly emphasized in its decisions, including against Ukraine, that the principle of legal certainty is an integral, intrinsic element of the rule of law. Certainty in the administration of justice requires unambiguous enforcement. This, in turn, requires ensuring systemicity and consistency in the activities of national courts, adequate adaptation of the latest legal requirements to specific social relations that arise and develop in the state. Therefore, the contradictory and unequal application and interpretation of national law, which is often carried out by Ukrainian courts, is of concern to the European Court and, in the latter's position, is unacceptable [7, § 79]. In its decisions, the Constitutional Court of Ukraine also refers to the principle of legal certainty, emphasizing that it is a necessary component of the principle of the rule of law.

Thus, legal certainty is one of the conditions for the effective operation of the principle of the rule of law [8, p. 38], and ensuring the implementation of the requirements of the principle of legal certainty in its broadest sense is the key not only to the effective implementation and protection of human rights, but also a significant improvement of the mechanism of the state. At the same time, the interpretation of legal certainty in our legal science largely coincides with the ideas about its content of foreign judicial institutions and jurists [9, p. 45–46]. The principle of legal certainty is most studied as a set of requirements for the organization and functioning of the legal system in order to ensure primarily a stable legal position of the individual by improving the processes of law-making and law enforcement [10, p. 54]. However, the content of the principle of legal certainty is not limited to the requirements for regulations. In jurisprudence, it is mainly considered in a broader aspect and covers such manifestations as the

inviolability and irrevocability of acquired legal rights (vested rights); legitimacy of expectations (legitimate expectations) – the right of a person in their actions to rely on the permanence of existing legislation, and hence – the irreversibility of the law and the impossibility of applying the law to a person who could not know about its existence (non-retroactivity) [11, p. 128–129]. It is through these elements of the currently studied principle that the importance of temporal factors in consolidating the real content of legal certainty is manifested. Thus, certain procedural requirements concern the mandatory promulgation of regulations, the prohibition of their retroactive effect, the sequence of law-making, providing sufficient time for changes in the system of legal relations, in the event of a change in the law or the adoption of a new, reasonable stability of law. In this sense, the term “stability” means “stability, stability, immutability”.

Based on this, legal certainty implies that the system of existing legal requirements must remain stable, at least for a long period. This means that each rule must be sufficiently clear, such that it can be interpreted unambiguously. At the same time, of course, we are talking about the certainty of the external manifestation of the legal norm, not its essential nature, as the definiteness of the latter directly follows from its very nature as a measure of freedom for all subjects of law [12, p. 5–6]. Legal certainty in the form of stability of relations is manifested at the level of law enforcement, where it ensures the stability and invariability of court decisions. In other words, the principle of legal certainty guarantees the stability of final court decisions. Unfortunately, Ukrainian courts do not always follow this approach. An example of an incorrect decision is the case No. 553/3161/16-ts, which was considered by the Leninsky District Court of Poltava [13]. The fact is that the court of first instance, deciding to dismiss the person in the lawsuit, justified it by two factors. The first is that the claim for recognition of the right to leave is unfounded. The second is that the plaintiff applied to the court with an omission of the statute of limitations applicable to claims in labour disputes. Such a decision is downright illiterate. After all, as indicated in the current civil law acts and relevant documents of higher courts, the simultaneous application of the argument that the claims are unfounded and the expiration of the statute of limitations is incompatible. These are mutually exclusive grounds for a court decision, and such wording is such that it openly violates the principles of legal certainty.

In fact, according to the first part of Article 261 of the Civil Code of Ukraine, the statute of limitations applies only in the presence of a violation of a person's right. And the violation can occur only if the plaintiff has a subjective right. That is, the statute of limitations will begin (and therefore may end) if the defendant has violated the substantive law due to the person. Therefore, before applying the statute of limitations, the court must find out and indicate in the court decision whether the right or legally protected interest of the plaintiff, for the protection of which he appealed to the court. If such rights or interests are not violated, the court rejects the claim on the grounds of its unfoundedness. And only if it is established that the right or legally protected interest of the person is really

violated, but the statute of limitations has expired and a statement was made by the other party in the case, the court rejects the claim due to the expiration of the statute of limitations – in the absence of good reasons omission.

This is clearly stated in the decision of the Supreme Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases of January 23, 2013 in the case No. 6-44041св12. In particular, it states that paragraph 4 of the decision of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of November 6, 1992 № 6 (as amended) “On the practice of labour disputes” explains to the courts that if a month or three months is missed without good reason, the claim may be dismissed on these grounds. Thus, it is possible to refuse a claim due to a pass without good reasons for going to court only if the claim is substantiated. In case of unfoundedness of claims at omission of term of the address to court in the claim it is necessary to refuse groundlessness of claims.

Thus, the court that considered the commented specific case had to determine which of the legal grounds – the groundlessness of the claim or the expiration of the statute of limitations is a valid basis for dismissal of the claim in the case. Because, given the mutual exclusivity of these grounds (the beginning and subsequent end of the statute of limitations means that the claim was justified, the right really belonged to the plaintiff and was violated by the defendant), they cannot coexist in the court decision. In fact, the local court found in accordance with Ukrainian law that the right claimed by the plaintiff did belong to him, had been violated by the defendant through his non-recognition and challenge, and the plaintiff’s claims had since become statute-barred, expired at the time of filing the lawsuit. In such circumstances, the waiver of the claim “on the groundlessness of the claim” is excluded. Therefore, the decision not only contradicts the current legislation of Ukraine, but also common sense. Meanwhile, the circumstances that led to the denial of the claim and specified in the court verdict are quite significant, as in some cases they lead to the emergence of new legal relationships. It is very important for the parties to the obligation on what grounds the lawsuit was rejected. When this happened due to the lack of a substantive right to claim, then such an obligation did not exist at all. The refusal to satisfy the requirements with the expiration of the statute of limitations does not terminate the protection obligation and only means that it can no longer be enforced. That is, the debtor and the creditor continue to have a certain material relationship, the latter may require enforcement, including the application of measures of operational coercion in the future, because such sanctions are not subject to the statute of limitations.

As we can see, national courts often do not adhere to the principle of legal certainty in the administration of justice. As a result, we receive incomprehensible and ambiguous decisions, which violates the rule of certainty and effectiveness of court verdicts and the right of a person to receive a reasoned final decision in his case. The issue here is not so much the deliberate disregard for the rights of the individual in the proceedings as the low level of legal knowledge of many Ukrainian judges. It is no secret that the level of qualification of many representatives of Themis does not currently meet professional requirements. Therefore, today

there are no prospects for optimism regarding the reduction of the number of complaints against the state of Ukraine to the European Court of Human Rights.

The stability of law-making and law enforcement, some researchers associate with the rule of predictability of law in a particular situation. It includes the following provisions of temporal content: the absence of retroactive effect of the act; invalidity of an act that has not been properly published; justified expectations, which provides for the possibility of amending legal acts after prior notification of those to whom the new rules are addressed; clarity and intelligibility of the law for those to whom it applies; statute of limitations, according to which it is impossible to demand the recognition of a legal act as illegal or to demand the fulfilment of some obligations when a long time has passed since their entry into force [14, p. 60]. Other scholars also emphasize the use of time criteria in the implementation of the principle of legal certainty. They divide this principle into two sub-principles: 1) the impossibility of retroactive effect of the legislation, except in cases when the legislative goals cannot be achieved in any other way, provided that the principle of protection of legitimate expectations is observed; 2) protection of legitimate expectations, while expectations are recognized as legitimate if they are reasonable, i.e. meet the real expectations of the “careful person” [15, p. 42]. European legal institutions (Court of Justice of the European Union) in their practice also repeatedly emphasize the importance of the provision of legitimate expectations in the sense of the principle of legal certainty (the case of *A. Racke GmbH & Co. v Hauptzollamt Mainz* (1979)) [16].

Thus, the principle of legitimate expectations is an integral part of the principle of legal certainty. It is that when a person is convinced of achieving the intended result, acting in accordance with the rule of law, the protection of these expectations must be guaranteed. In this case, certain criteria must be met to implement this principle. As already mentioned, protection of expectations is provided only when they are lawful. In addition, only those legitimate expectations that belong to prudent and prudent subjects are protected. An important aspect of the concept of the principle of legal certainty is the mechanism according to which the law has no retroactive effect. The European Court of Human Rights postulates it as one of the necessary elements of this principle [17, para. 30]. As a general rule, the law should be forward-looking. It is considered that the retroactive effect of legal prescriptions contradicts this principle, as subjects of law must know the consequences of their behaviour, in particular, in the construction of civil relations, otherwise it negatively affects the rights and legitimate interests of the individual. Therefore, this approach ensures the realization of the inalienable right of a person to be sure that his proper behaviour after some period will not lead to a deterioration of the legal status. However, as the ECtHR points out, the retroactive application of a rule is allowed in exceptional cases, for example, when the goals to be achieved require it and respect for the legitimate expectations of the individual is ensured.

Meanwhile, the use of legal acts as a justification for court decisions, which are not valid in time, has today become a serious problem of national justice.

Ukrainian judges, without hesitation, often apply legal acts that are either irrelevant to the case because they did not exist at the time the dispute arose or never came into force at all. Therefore, we must state that our courts often do not take into account this sub-principle of the impossibility of retroactive effect of a legal act in time, carrying out “retrospectively” the application of certain regulations. This is most typical of normative acts of a local nature, when judges cannot or do not want to analyze in detail the time of publication and publication. For example, on February 14, 2014, the Lubny City Council of Poltava Region approved the “Procedure for determining and compensating the territorial community of the city of Lubny represented by the Lubny City Council for damages caused as a result of violation of land legislation” (hereinafter – the Procedure). At the same time, the local self-government body imposed sanctions on individual land users provided for in this procedure starting from 2011. And Ukrainian courts, despite the victims’ appeals to them for protection, ignored both the Constitution and the basic legal principles of a fair trial, refusing to defend and turning a blind eye to these problems with the law [18]. Taking into account the provision of the law and Part 4, Clause 2.17 of the Resolution of the Plenum of the HECU No. 6 of May 17, 2011 “On some issues of the practice of litigation arising from land relations” to disputed relations should be applied exactly the wording of the act on the date of such legal relationship. Therefore, the Order cannot apply to relations that took place before its adoption. However, the commercial courts for some reason used this document to regulate the relations that took place before its adoption, which is a violation of the law.

Another necessary element of the principle of legal certainty is the requirement of mandatory promulgation of regulations (*non obligat lex nisi promulgata*). Its main purpose is to ensure that none of the rules adopted by public authorities can be applied to those who are not informed about it. According to the decisions of the European Court of Human Rights, “the law must be adequately accessible and the citizen must have the opportunity to be guided in the circumstances in which legal norms apply to the case” [19]. Indeed, presuming that citizens know the laws, the state must do everything necessary to bring regulations to their attention. This ensures compliance with the rule of predictability of legislation and guarantees the inadmissibility of unforeseen changes to it.

Thus, a prerequisite for the entry into force of legal acts is the fact of their public disclosure. The publication of local regulations issued by local governments, other state or public institutions is especially relevant in this regard, because the mandatory precondition for the entry into force of such acts is the fact of their public publication. In Ukrainian courts today, there is absolutely no practice of the law enforcement body checking whether a certain document has been made public, and therefore whether it has entered into force and when it took place. Of course, in this regard, the highest judicial authorities of the state have repeatedly given certain recommendations. Thus, in paragraph 7 of the resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of November 1, 1996 No. 9 “On the application of the Constitution of Ukraine in the administration of

justice” it was proposed to draw the attention of the courts to the fact that according to Part 2 of Art. 57 of the Constitution are invalid, and therefore, those laws and other normative legal acts that determine the rights and obligations of citizens that have not been brought to the attention of the population in the manner prescribed by law may not be applied. This means that a court decision cannot be based on unpublished regulations.

But, unfortunately, the issue has not moved from the deadlock. Meanwhile, local authorities and local governments are producing an increasing variety of mandatory provisions, rules of conduct and other normative acts that determine the legal status of the population. At the same time, almost none of them was promulgated in the manner prescribed by law. As an example, we will mention the Procedure already mentioned in this paper, approved by the Lubny City Council of Poltava region on February 14, 2014 and investigated in the case No. 917/2333/15. This document has never been properly published, and, nevertheless, has been positively assessed by the commercial courts of Ukraine. In fact, it is the subject of power who must provide the law enforcement authority with evidence of disclosure, and imposing such an obligation on a citizen is unacceptable. And failure to provide relevant evidence should be considered as unproven fact of the validity of the document (in other words, the invalidity of the act is presumed). In any case, such invalid legal documents cannot be used as a basis for a court decision.

From the study we can draw some **conclusions**. Legal certainty is becoming an increasingly important and significant factor in law-making and law enforcement processes. Numerous decisions of the European Court of Human Rights against Ukraine, which directly indicate the state’s non-compliance with this principle, allow us to qualify the commented legal idea as a fundamental and independent phenomenon. At the same time, neither the legislator nor, moreover, law enforcement agencies are concerned about the introduction of effective mechanisms for implementing the principle of legal certainty. This leads to different understandings and interpretations of legal norms, making unreasonable and ineffective court decisions, to different applications. Lack of certainty in the activities of state and judicial authorities regarding the provision, observance or exercise of the rights and freedoms of a particular person can have negative consequences and lead to arbitrariness. Therefore, this principle must be enshrined in law, while clearly defining its essence, real content and responsibility for non-compliance in court proceedings. It is also necessary to enshrine in law a broad understanding of this principle, which also includes its temporal manifestations, studied in this paper.

#### **References:**

1. Хайек Ф.А. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. Москва : ИРИСЭН. 2006. 644 с.
2. Сидоренко М.В. Правовая определенность как фундаментальная общеправовая идея: понятие, сущность и назначение. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия Право*. 2016. Том 16. № 3. С. 45–51.

3. Алексеева Т.М. Правовая определенность судебных решений в уголовном судопроизводстве: понятие, значение и пределы : монография. Москва : Юрлитинформ, 2016. 208 с.
4. Пресняков М.В. Правовая определенность и определенность прав в современном конституционно-правовом дискурсе. *Гражданин и право*. 2014. № 4. С. 3–16.
5. Козюбра М.І. Принцип верховенства права та правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки НаУКМА*. 2007. Т. 64. *Юрид. науки*. С. 3–9.
6. Доповідь № 512/2009 Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційської комісії) «Верховенство права», 25–26 березня 2011 року, URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr).
7. Рішення ЄСПЛ від 25 липня 2002 року у справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України», (заява № 48553/99). URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980\\_043](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_043).
8. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків : Право, 2008. 238 с.
9. Опришко В.Ф., Омельченко А.В., Фастовець А.С. Право Європейського Союзу. Загальна частина : підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 458 с.
10. Приймак А.М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти. *Наук. записки нац. ун-ту «Києво-Могилянська академія»*. 2010. Т. 103. С. 53–55.
11. Магрело М. Концепт «законних очікувань» і принцип юридичної визначеності: причинно-наслідковий чи симбіотичний зв'язок? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 3. С. 127–135.
12. Бондарь Н.С. Правовая определенность – универсальный принцип конституционного нормо-контроля. *Констит. и муницип. право*. 2011. № 11. С. 4–10.
13. Справа № 553/3161/16-ц, архів Ленінського районного суду м. Полтави за 2016 рік.
14. Право Європейського Союзу : підручник. / за ред. В.І. Муравйова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 704 с.
15. Право Європейського Союзу : навчальний посібник. /за ред. Р.А. Петрова. Київ : Істина, 2011. 376 с.
16. Judgment of the Court of 16 June 1998. A. Racke GmbH & Co. v Hauptzollamt Mainz. Reference for a preliminary ruling: Bundesfinanzhof – Germany. EEC/ Yugoslavia Cooperation Agreement – Suspension of trade concessions – Vienna Convention on the Law of Treaties – Rebus sic stantibus clause. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61996CJ0162>.
17. Рішення ЄСПЛ від 28 березня 2006 року у справі «Мельник проти України», (заява № 23436/03). URL: [http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974\\_037](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_037).
18. Справа № 917/2333/15. Архів господарського суду Полтавської області за 2015 рік.
19. Рішення ЄСПЛ від 26 квітня 1979 року у справі «Санді Таймз проти Сполученого королівства» (Sunday Times v. The United Kingdom), (заява № 6538/74). URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3ae6b70dc.html>.

#### **Гуйван П. Д. Часові засади організації справедливого судочинства**

**Анотація.** Ця стаття присвячена науковому дослідженню актуального питання про темпоральну визначеність в організації судочинства. Надана оцінка загальних міжнарод-

них підходів до забезпечення цього елемента верховенства права як складової частини справедливого суду. Наголошується, що юридична певність визначається як правовий вплив на суспільні відносини, що структурно включають у себе дві основні стадії: створення оптимальних правових приписів та їхню безпосередню реалізацію. Встановлено, що вимоги до нормативних актів, які впливають з принципу правової визначеності, стосуються не лише правотворчості, а проявляються також на етапі правозастосування. Інакше кажучи, ці вимоги стосуються: визначеності законодавства, визначеності повноважень та визначеності судових рішень. У цьому контексті однією з вимог, які застосовують європейські правові інституції до національного правосуддя, є забезпечення адаптації поведінки конкретного суб'єкта до нормативних умов правової дійсності, захисту його від свавільного втручання з боку держави, впевненості у своєму правовому становищі. Вони виходять із змісту поняття правової визначеності, що забезпечує можливість особи впевнено планувати свої дії. Для цього правові норми повинні бути чіткими та спрямованими на гарантування прогнозованості ситуацій, які виникають у тих чи інших правовідносинах, що опосередковуються правом. У темпоральному аспекті визначальними елементами правової визначеності є такі прояви, як непорушність і нескасовуваність набутих законних прав; законність очікування – право особи у своїх діях розраховувати на сталість наявного законодавства; незворотність закону й неможливість застосування закону до особи, яка не могла знати про його існування. Отже, з правилом про передбачуваність права в конкретній ситуації пов'язується стабільність правотворення та правозастосування. В роботі наведені конкретні рішення Європейського суду з прав людини, спрямовані на врегулювання питань часової певності у правозастосуванні. Окремо приділена увага такому елементу, як вимога обов'язкового оприлюднення нормативно-правових актів, у результаті чого норми, які приймають державні органи влади, не можуть застосовуватися до осіб, не поінформованих про них.

**Ключові слова:** часова визначеність, законні очікування, давність.



UDC 342.7.  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.07>

**IGNATIEVA A. I.,**  
**Candidate of Pedagogical Sciences,**  
**Lecturer at the Department of General Military Disciplines**  
**Military Law Institute**  
**of Yaroslav Mudryi National Law University**

## FEATURES OF PERSONAL RIGHTS AND FREEDOMS IN THE UNITED STATES

**Summary.** The article highlights, that the central place in the system of organizational and legal guarantees for the protection of constitutional personal rights and freedoms in the United States is occupied by the judiciary, which is a means of protecting and protecting rights from violation by law enforcement agencies.

In accordance with international human rights standards, all policing must be guided by the principles of legality, according to which the exercise of any police authority must be carried out in accordance with the law and on its basis; the need for the police to exercise their powers only to the extent strictly necessary to achieve a legitimate law enforcement purpose; proportionality: the exercise of authority must be proportionate to the seriousness of the offense or the achievement of the purpose of the police; and accountability that police officers should be held accountable for their compliance with the law in the performance of their duties and responsibilities.

Despite Washington's desire to play the role of an exceptional leader in the protection and protection of human rights and freedoms, the human rights situation in the United States leaves much to be desired. In some respects, compared to 2018, there is a deterioration. The systemic problems of American society are only getting worse. These include racism and discrimination against immigrants, rampant xenophobia and rising extremism, prejudice against the judiciary, ill-treatment of prisoners, mass surveillance of citizens, control and suppression of the media, and the imperfection of the electoral system.

The American concept of civil rights and freedoms is characterized by a large number of sources, religious and ethical norms and ideals, the principles of Roman law, English common law.

The review of the human rights situation in a country is based on government reports, information from independent experts and UN expert groups on human rights, as well as information from regional and national non-governmental organizations. All these data are collected in a separate document provided to the members of the Human Rights Council.

Independent UN experts have stated that the United States, where there is structural discrimination on the grounds of race, "remains segregated by society". The document expresses concern over racist demonstrations organized by members of white nationalist and neo-Nazi groups that promote white supremacy and incite racial hatred. Among other issues that require attention, the review notes the forced separation of migrant families as a punitive means of deterring illegal entry into the country, which is contrary to international human rights norms and standards.

**Key words:** features, personal rights and freedoms, views, national legal procedures, moral claims, integral part, norms and standards, discrimination.

**Problem statement in general form.** The phrase “human rights” can be used in an abstract and philosophical sense, either as a designation of a specific category of moral claims, that all people can invoke, or, more pragmatically, as a manifestation of these claims in positive law, for example, as a constitutional guarantee to hold governments accountable in accordance with national legal procedures. While the first understanding of this phrase can be referred to as “human rights”, the second is described here as “human rights law” [1, p. 5].

**Analysis of recent researches.** It should be noted that despite the almost three hundred-year history of the United States, in the science of constitutional law, the issue of the concept and list of civil rights according to the American concept is still the subject of discussion. The most famous interpretations of scientists G. Hart, A. Michaelson, N. Dossan, A.M. Karimsky, V.G. Kalensky, judges W. Douglas, G. Black, W. Holmes, etc.

**Formulating the goals of the article.** The purpose of the article is to consider the main features of human rights in the United States presented in the scientific literature.

**Presenting main material.** While the origin of “human rights” lies in the nature of man himself, as articulated in all major world religions and moral philosophy, “human rights law” is a more recent phenomenon that is closely associated with the rise of liberal views, democratic state. In such states, the majority approach legitimizes legislation and the increasingly bureaucratic functioning of the executive branch. However, the majority may sometimes have little respect for “numerical” minorities such as convicted criminals, linguistic or religious groups, non-citizens, indigenous peoples and the socially stigmatized. Therefore, it becomes necessary to guarantee the existence and rights of a numerical minority, vulnerable and powerless. This is achieved by agreeing the rules governing society in the form of a constitutionally enforceable and enforceable bill of rights, which contains fundamental human rights for all. This bill of rights creates a “human rights law” that becomes an integral part of the legal system and transcends ordinary laws and executive action [3, p. 22].

Functions, methods and forms of police activity in relation to protection of constitutional personal rights and freedoms in the United States. It is determined that U.S. police of all levels of jurisdiction perform functions, that are manifested in its powers: patrol-administrative, detective, preventive and special. The first three are purely police, and a special, which is to provide the police with a wide range of services to the public, called quasi-police.

The powers of the police are exercised through forms (legal, organizational and logistical) and methods (general and specific) activities. Legal forms include constitutional and law enforcement; organizational – internal-organizational and external-organizational. The general methods of policing include the belief, that direct guidance, encouragement and coercion; specific – police supervision, direct police coercion, police assistance, etc.

The most common method of police activity in the field of protection today constitutional personal rights and freedoms is a method of policing assistance.

Federal police units have functions to stop, detection and investigation of crimes and offenses that encroach on state system, financial and economic system of the country and environmental security, that are components of the system of protection of constitutional personal rights and freedoms. State law enforcement agencies perform security-related tasks highways and coordination of activities and methodological support of local law enforcement agencies of the respective state. Patrol-administrative function and special function (provision assistance to persons in extreme situations) are most characteristic of local police units that exercise a significant amount of authority in the field protection of constitutional personal rights and freedoms, as there are the most close and aware of the problems of local residents.

Among the most promising activities of the US police in the field protection of constitutional personal rights and freedoms is considered scientific substantiated direction of communal activity of police (community policing), that is to establish partnerships with the local population for the purpose prevention of offenses and emergencies, improving the quality of life (as a result of such activities) on the territory of the respective community.

It is concluded, that the nature and scope of functions, the specificity of forms and methods of policing to protect constitutional personal rights and human freedoms are determined by the level of jurisdiction of the relevant authorities' law and order and the peculiarities of their legislative support, the number and social structure of the population of a certain service area.

The United States in the field of protection of constitutional personal rights and freedoms it was emphasized, that the reason for the severe restrictions on police rights was fears. American society usurpation of power and concentration of excess powers in one hand. Due to the restriction of police rights, society seeks exercise control over it. It is stated that authority, duties and jurisdiction police officers are strictly limited by law because of Anglo-American legal tradition gives priority to individual freedoms as a whole with active public control, including over the police. As a result, the American police approach today has a high degree of decentralization. The responsibility of the US police is proposed to be considered in a narrow and broad meaning. In the narrow sense, responsibility is administrative (disciplinary), civil and criminal, which occurs for non-compliance, improper execution, negligence or outright violation police constitutional personal rights and freedoms. It is established that today in the United States are actively used civilian police responsibility, which entails the duty of a police officer or his department or the educational institution in which he attended professional training, to compensate the damage caused to the person as a result wrongful acts or omissions.

Liability in the broadest sense implies not only legal but and the moral and political responsibility of police officers, as well as their accountability and controllability. They are subject to control by the USA police management of police departments, state bodies (court, presidential and Senate commissions) and society.

According to the subjects of control, the following types are defined: internal (activities of internal investigation units) and external (activities state bodies, public non-governmental, human rights organizations, voluntary formations of police officers and residents of territorial communities, creation of civilian police academies, media activities).

It is concluded, that the most effective type of control activities of the USA police to protect constitutional human rights and freedoms is recognized as public, as it is fully carried out locally levels that allow you to take into account.

Inter-American Convention on Human Rights (Inter-American Convention, Convention) is, like the European Convention, a multilateral international treaty. The list of rights and freedoms contained in the Convention does not go beyond traditional civil and political rights, but, already enshrined in the Covenant on Civil and Political Rights. In the same time this list is much wider than in the European Convention. In particular, in Inter-American Convention contains such rights as the right to a name (Art. 18), the rights of the child (Article 19), the right to citizenship or nationality (Article 20), the right to equal protection of the law (Art. 24), the right to asylum (Clause 7, Art. 22), etc. war, the emergence of danger to the state or other emergency circumstances that endanger independence or security state party, it can take measures derogating from its obligations under the Convention in compliance with its requirements (Art. 27) [4].

The process of law enforcement in the United States, as well as normative consolidation of constitutional human rights and freedoms, took place “from below” – from the creation of local to state and federal police. The history of the development of the US police is connected with the problem of constitutional human rights and freedoms and the social struggle for them. The effectiveness of the protection of constitutional human rights and freedoms is closely linked to the professional education of U.S. police officers, as evidenced by the decisions of presidential and Senate commissions, which drew attention to the unsatisfactory level of police training as a cause of human rights violations. There is no single regulatory regulation in the United States police activities to protect constitutional human rights and freedoms, due to the decentralized nature of its organization. The most important regulations in this area are the federal Constitution. The second most important legal act is the decision of the Supreme Court. There is a list of constitutional personal rights and freedoms that are subject to the activities of the USA police (in order of importance): the right to life, property, liberty and security of person, inviolability of home, freedom of conscience and religion.

Functions performed by the USA police to protect constitutional personal rights and freedoms, grouped into two groups: police (patrol-administrative, detective, preventive) and quasi-police (special). Emphasis is placed on the further evolution in a democratic society of police functions towards quasi-policing, which is carried out in close interaction with the local population and public organizations with their involvement in law enforcement activities through the implementation of various programs that define a new direction of police

activity – communal policing, the essence, which is to transform the police from a punitive body into a service to provide services and solve the daily problems of the local population. Based on the current tasks and functions of the police to protect constitutional personal rights and freedoms, it is considered reasonable to rename in Ukraine police to police, which also provides for the harmonization of national legislation on law enforcement in accordance with world democratic standards.

An essential element in the government's relationship with its citizens is the maintenance and functioning of the criminal justice system. Protecting the fairness and integrity of the judiciary is an essential element of the rule of law. The Magna Carta and numerous bills of rights throughout human history bear witness to the importance of such justice. Of course, the Fourth, Fifth, Sixth and Eighth Amendments of the Bill of Rights to the Constitution of the United States of America directly address the issue of fairness in criminal trials, including requirements related to search and seizure (Fourth Amendment); protection against punishment for the same misconduct and against self-incrimination (Fifth Amendment); the right to a speedy and open trial with an impartial jury, the right to be informed of all charges, the right to confront a hostile witness, the right to due process to summon witnesses, and the right to legal assistance (Sixth Amendment); prohibition of excessive bail or fine, as well as gross and unusual punishment (Eighth Amendment). Perhaps the most important safeguard of personal rights from the state in a criminal court is the presumption of innocence. Likewise, the law – Habeas corpus-appellate conviction, criminal and fair sentencing, criminal and fair sentencing and subsequent sentencing and subsequent treatment of prisoners is vital [7].

In addition to the protection of constitutional human rights and freedoms by the police in the United States, there are violations of these rights, especially the rights of ethnic and racial minorities, refugees, and illegal migrants, as evidenced by discrimination and abuse of power, including unreasonable use of force. In order to effectively prevent such violations by the police of constitutional personal rights and human freedoms in the United States, there is a tendency to combine state, internal and public control through the activities of voluntary associations of police and non-governmental organizations.

The most important rules governing civil rights and freedoms are contained in the First Amendment to the USA Constitution, which regulates freedom of religion, speech, press, assembly. It acts as a legal, or rather, constitutional, basis for the process of formation and functioning of all non-state bodies and organizations, as an initial legal basis for the development and publication of various normative legal acts regulating the internal life and activities of these institutions. An important form of protection of civil rights and freedoms, the First Amendment reflects the principles of natural law and free government that played a huge role in shaping the concept of American civil rights and freedoms [5, p. 22].

Despite Washington's desire to play the role of an exceptional leader in protecting and ensuring human rights and freedoms, the human rights situation in

the United States leaves much to be desired. In a number of aspects, compared to 2018, there is a deterioration. The systemic problems of American society are only getting worse. Among them – racism and discrimination against immigrants, rampant xenophobia and the rise of extremism, bias in justice, cruel treatment of prisoners in prisons, mass surveillance of citizens, control and suppression of media activities, imperfect electoral system.

Under the guise of the fight against terrorism, the United States disproportionately and indiscriminately uses military force on the territory of other states in violation of international humanitarian law. As a result of the use of unmanned aerial vehicles in the framework of the so-called anti-terrorist operations, civilians die.

The operation of the infamous USA military base at Guantanamo Bay is a direct testament to the American policy of “double standards” in the field of human rights. Unjustified arrests, extrajudicial executions, torture and other forms of treatment degrading human dignity – all these evidences of violations of international human rights principles and norms are diligently hushed up.

Although the number of death sentences and executions in the United States has gradually declined over the past few years, this figure remains high. Capital punishment is still used in 29 states, as well as at the federal level.

The number of convicts, who have undergone the death penalty since 1976 is 1.499 (of whom about 55.7% are white, 34.2% are African Americans, 10.1% are representatives of other races). The number of prisoners sentenced to death as of July 1, 2018 was 2.738.

According to the Death Penalty Information Centre (as of April 8, 2019), 7 people have been executed since the beginning of 2019 (3 in Texas, 2 in Alabama, 1 in Georgia, 1 in Florida). In 2018, 25 people from 8 states were executed [6].

International human rights institutions and mechanisms point to a large number of people wrongly sentenced to death. It is also noted that in some states, in the execution of death sentences, unapproved drugs are used, information about which was not disclosed.

At present, the idea of abolishing the death penalty is receiving more and more support in American society. In 2018, the Washington State Supreme Court ruled the death penalty as contrary to the state constitution. On the basis of this judgment, 8 previously imposed death sentences there were commuted to life imprisonment without the right to parole.

On 28 October 2020, Amnesty International raised concerns over the condition of human rights in the United States, and decided to monitor and expose the human rights violations related to protests during and after the 3 November United States elections.

On 9 November 2020, during the 3.5-hour session at the UN’s main human rights body, the United States came under scrutiny for the first time in five years, regarding the detention of migrant children and the killings of unarmed black people.

**Conclusions prospects for further research.** Consequently, the development of the institute of constitutional personal rights and human freedoms in the United States was significantly influenced by the jusnaturalist doctrine of human rights originated in Western Europe. The development of the institution of personal rights and human freedoms in the United States is due to the nature of the first colonies, the purpose of whose resettlement to a new continent was the desire to free themselves from religious persecution sign in the historical homeland and the organization of socio-economic life in the new lands on the basis of freedom and civic self-government as a natural human right, which later received legislative form in state constitutions, the federal constitution and amendments thereto. The only US legal act in the field of constitutional personal rights and freedoms is the US Constitution.

Although the text of the Constitution itself does not enshrine provisions on human rights and freedoms in general, the amendments to it (the Bill of Rights) that contain these provisions are organic; part of the US Constitution, and therefore, constitutional personal rights and freedoms in the United States fall under the protection of all constitutional acts of the country, including decisions of the Supreme Court.

The most effective and efficient guarantee of constitutional personal rights and freedoms in the United States is their judicial protection. Without denying the importance of the role of the court, the USA police do most of the work to protect law and order and combat crime, as well as to help people in extreme situations, which is a system of measures aimed at protecting constitutional human rights and freedoms.

#### **References:**

1. Caplan L. State Immunity, Human Rights and Jus Cogens: A Critique of the Normative Hierarchy Theory. *American Journal of International Law*, 2003. Vol. 97, No. 4.
2. Inter-American Convention (1999) on the Elimination of All Forms of Discrimination against Persons with Disabilities.
3. In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All, Report of the Secretary-General, UN Doc A/49/2019, 21 March 2019.
4. Human Rights Record of the United States in 2019. State Council Information Office of the People's Republic of China. March 2019. URL: [http://www.chinahumanrights.org/html/2019/HRRUS\\_0315/12899.html](http://www.chinahumanrights.org/html/2019/HRRUS_0315/12899.html)6 (Last accessed: 15.02.2021).
5. Mike Campbell (Pvt) Limited and Others v Republic of Zimbabwe, Case SADCT 2/07, SADC Tribunal, 28 November, 2008.
6. UN Doc. A/RES/60/251 (para 13), 3 April 2006, recommending to the Economic and Social Council to "abolish" the Commission on Human Rights on 16 June 2006.
7. Права людини в Сполучених Штатах Америки. Нью-Йорк : Інститут демократії та співробітництва. 2014. С. 17–28. URL: <http://argument.ru/images/reports/19.pdf> (дата звернення 15.02.2021).

#### **Ігнат'єва А. І. Особливості особистих прав і свобод людини у США**

**Анотація.** У статті зазначається, що центральне місце у системі організаційно-правових гарантій захисту конституційних особистих прав і свобод людини у США посідає

судова гілка влади, яка є засобом охорони й захисту прав від їх порушення з боку правоохоронних органів країни.

Відповідно до міжнародних стандартів у галузі прав людини всі дії поліції повинні керуватися принципами законності, згідно з якими будь-які поліцейські повноваження мають здійснюватися відповідно до закону і на його основі; необхідність, щоб поліція здійснювала свої повноваження тільки тією мірою, якою це необхідно для досягнення законної правоохоронної мети; співмірність: здійснення повноважень має бути пропорційним серйозності правопорушення або досягнення мети поліцейської діяльності; підзвітність, тому що співробітники поліції повинні нести відповідальність за дотримання ними закону під час виконання своїх повноважень і обов'язків. Незважаючи на прагнення Вашингтона грати роль виняткового лідера у справі захисту і забезпечення прав і свобод людини, ситуація в правозахисній сфері у США залишає бажати кращого. За низкою аспектів порівняно з 2018 роком спостерігається погіршення. Системні проблеми американського суспільства тільки посилюються. Серед них – расизм і дискримінація іммігрантів, розгул ксенофобії та підйом екстремізму, упередженість правосуддя, жорстоке поводження з ув'язненими в тюрмах, масове стеження за громадянами, контроль і придушення діяльності ЗМІ, недосконалість виборчої системи.

Американська концепція цивільних прав і свобод характеризується великою кількістю джерел, релігійно-етичних норм і ідеалів, принципів римського права, англійського загального права.

Огляд ситуації з правами людини в тій чи іншій країні ґрунтується на доповіді уряду, інформації незалежних експертів і експертних груп ООН з прав людини, а також на інформації регіональних і національних неурядових організацій. Усі ці дані збирають в окремий документ, який надають членам Ради з прав людини.

Незалежні експерти ООН констатували, що Сполучені Штати, де існує структурна дискримінація за ознакою раси, «залишаються сегрегованим суспільством». У документі висловлено занепокоєння расистськими демонстраціями, які організують члени груп білих націоналістів, неонацистів, що пропагують перевагу білої раси і розпалюють расову ненависть. У числі інших проблем, що вимагають уваги, в огляді відзначається примусове розділення сімей-мігрантів як каральний засіб стримування нелегального в'їзду в країну, що йде врозріз з міжнародними нормами і стандартами в галузі прав людини.

**Ключові слова:** особливості, особисті права і свободи людини, погляди, національні юридичні процедури, моральні вимоги, складова частина, норми і стандарти, дискримінація.



УДК 341.21  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.08>

**КОНЄВ І. Є.,**

студент III курсу юридичного факультету  
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

## ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПЛОЩИНІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

**Анотація.** Стаття присвячена аналізу загально визнаних міжнародних стандартів із захисту прав людини та їх ролі для розбудови демократичної, правової держави. У статті розглядається проблематика механізму імплементації міжнародних норм у правову систему України. Аналізується рівень готовності національних правових засобів безперешкодно прийняти міжнародні стандарти із захисту прав людини та їх втілення у законодавство України. Наводиться статистична інформація Європейського суду з прав людини щодо порушених норм міжнародного права та визначається місце України серед країн Європи, справи яких частіше розглядаються міжнародною юрисдикцією. Особлива увага приділяється вивченню проблемних питань функціонування наявних міжнародних норм у площині національного законодавства. Визначається вагома роль держави та її внутрішньодержавних механізмів для реалізації та всебічного забезпечення міжнародних стандартів у політико-правовому середовищі країни. Розглядаються фундаментальні міжнародно-правові приписи, які мають першочергове значення для розбудови соціально зорієнтованої держави. Аналізуються міжнародно-правові джерела щодо захисту прав і свобод людини, їх юридична сила та порядок застосування на території України. Розкриваються сучасні тенденції розвитку міжнародно-правових приписів та їх втілення у національну систему права України через відповідні спеціально створені механізми реалізації цих положень у національному законодавстві держави. Досліджено керівне становище внутрішніх засобів правового захисту в особі національних судів та підтримання міжнародною спільнотою відповідних процесуальних гарантій з метою зміцнення позицій державного судочинства. Розглядається значення судової гілки влади у сфері правозастосування міжнародних принципів. Досліджується сучасне становище судів та утвердження їх авторитету серед народу як вагомого складника для реалізації законності в державі.

**Ключові слова:** міжнародно-правові акти, Конституція України, юридична сила, процесуальні гарантії, судова гілка влади.

**Постановка проблеми.** Натепер міжнародні стандарти відображають у собі найвищі досягнення цивілізації, всебічна співпраця країн світу та міжнародних організацій між собою сприяє консолідації всіх наукових здобутків для подальшого розвитку, вдосконалення і захисту основопо-

ложних прав і свобод людини. Так, вони становлять взірєць законодавчого забезпечення прав людини для всіх демократичних держав.

Вибраний стратегічний вектор розвитку української держави нині ставить перед нею чимало завдань для досягнення поставленої мети до євроінтеграції. У сучасному житті глобалізаційні та інтеграційні процеси набули великого розмаху, що своєю чергою потребує від України проведення широкого спектра реформ у політичній, соціально-економічній та правовій сферах. Приведення нашого законодавства відповідно до міжнародних стандартів, створення нових нормативно-правових актів, які б ґрунтувалися на загальноновизнаних світових принципах охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина, є запорукою успішного розвитку нашої держави, зміцнення співпраці з Європейською спільнотою, утвердження статусу країни на міжнародній арені. Імплементация головних норм щодо захисту прав людини у національне законодавство сприяє розбудові демократичної, правової та соціальної держави, вдосконаленню нашої правової системи та подальшому її розвитку на загальноєвропейських принципах, зміцненню правових позицій особистості в країні.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед дослідників, які займалися вивченням проблематики імплементації міжнародних стандартів у національно-правове поле України, необхідно назвати таких учених-правознавців, як: П.Я. Рабінович, В.А. Львовчкін, О.І. Безпалова, Н.В. Федіна, Д.М. Белов, М.М. Палінчак, А.М. Колодій, Л.М. Демко, М.О. Баймуратов, А.Ю. Олійник та інші.

**Метою статті** є вивчення найпроблемніших реалій інкорпорації міжнародних норм із захисту прав людини у національно-правову систему України, встановлення ефективних засобів функціонування міжнародних стандартів у правовому полі України, дослідження внутрішніх засобів правового захисту прав і свобод людини як процесуальної гарантії національного судочинства та першочергового складника щодо захисту особистості.

**Виклад основного матеріалу.** Перш ніж почати всебічно розкривати тематику наведеної статті, визначимося з понятійним апаратом у цій роботі. Ми погоджуємося з думкою науковця В.А. Львовчкіна, котрий під визначенням «імплементація» розуміє державно-владну діяльність компетентних органів із втілення міжнародних стандартів з прав і свобод людини у національне законодавство за допомогою сукупності правових засобів тих положень, що викладені в нормах міжнародного права [1]. Також додаткове тлумачення такого терміна наявне у словнику з міжнародного права, котрий визначає його як фактичну реалізацію міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні, яка здійснюється шляхом трансформації міжнародних правових норм у національне законодавство [2]. Всі вони мають єдину головну рису, що неодноразово буде окреслюватися у цій роботі, – це наявність у державі достатньої кількості правових засобів та залучення міжнародних стандартів до правової системи країни шляхом трансформації їх у національне законодавство, завдяки чому найважли-

віші принципи із захисту прав людини знайдуть свій вияв у відповідних нормативних приписах держави.

Проблема імплементації міжнародних стандартів із захисту прав людини є вагомим питанням, яке нині стоїть не лише перед Україною, але й перед всім Європейським співтовариством загалом. Розробивши досить розгалужену систему нормативних приписів щодо основних прав і свобод людини, міжнародне право не створило дієвого механізму впровадження цих норм у національно-правову систему країни. У цьому полягає «парадокс міжнародного права», адже наявний розрив між правотворчістю і правореалізацією є суттєвим чинником, який не дозволяє швидкими темпами залучити міжнародні стандарти до законодавства будь-якої держави. Дедалі більшого розмаху набуває правотворчий процес міжнародних приписів, що стосуються розширення прав людини; за останні десятиліття міжнародна спільнота створила широкий перелік принципів і норм, які спрямовані на захист невід'ємних прав особи та зміцнення її правового статусу на міжнародному просторі. Проте процес удосконалення механізму імплементації цих норм проходить дуже повільно, хоча це є найпершим складником для втілення міжнародних приписів із захисту прав людини у життя. Так само досить важливим є аспект вдосконалення механізму реалізації міжнародних стандартів усередині національного законодавства, що слугує необхідною умовою для їх ефективної реалізації у внутрішньодержавному середовищі. На жаль, згадані механізми імплементації наразі перебувають у затяжному стані, і це є проблемою як для України, так і для всього Європейського співтовариства для подальших інтеграційних процесів між країнами Європейського Союзу.

Відповідно до цього постає питання: чому міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини не спроможні функціонувати самі по собі? Це пояснюється тим, що загальновизнані норми міжнародного права за своїм характером сприймаються правовою системою будь-якої держави значно по-іншому, це і призводить до того, що регламентовані міжнародні норми виступають більше нормами-принципами, ніж нормами-регуляторами у національному законодавстві країни. Тому щоб вони знайшли свій вияв і реалізацію у житті громадян, потрібно запровадити дієві механізми імплементації таких норм.

З удосконаленням міжнародно-правових зв'язків та поширенням глобалізаційних процесів серед Європейської спільноти відбувається і трансформація внутрішньодержавного права. Так, дедалі частіше простежується універсалізація норм у державно-правовій сфері. Підтвердженням цього слугує наявність закріплених положень у національних конституціях різних держав, які регламентують комплекс сучасних невідчужуваних природних прав і свобод людини, і визнання того, що міжнародні принципи і норми у сфері забезпечення прав людини виступають пріоритетним складником національної правової системи. Окрім цього, у сучасний період значно розширюється обсяг правових засобів захисту, адже тепер поміж

національних механізмів захисту з'явилася додаткова ланка у вигляді міжнародної юрисдикції [3]. Всьому цьому сприяє активна правотворча діяльність міжнародних органів, котра спрямована на розширення основоположних прав і свобод людини. Як відомо, правові гарантії захисту таких прав закріплені не лише національним законодавством країни, а й численними універсальними та регіональними міжнародно-правовими документами [4, с. 152–198].

До числа універсальних входять такі міжнародно-правові акти, як: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт «Про громадянські і політичні права» та «Про економічні, соціальні та культурні права», прийняті 1966 р. (не слід забувати про Факультативні протоколи до них), Статут ООН, Декларація про принципи міжнародного права 1970 р. Своєю чергою на другому рівні знаходяться регіональні міжнародно-правові документи, дія яких поширюється на більшість держав певного регіону: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та міжнародні регіональні договори, розроблені в рамках Ради Європи [5]. Оскільки у цій науковій статті ми зосередили свою увагу на загальновизнаних міжнародних стандартах у сфері забезпечення державами прав і свобод людини і громадянина, то аналіз відповідних міжнародних норм, які, на наш погляд, становлять фундаментальну основу у розбудові правової та демократичної держави, буде здебільшого ґрунтуватися на універсальних міжнародних документах.

У зв'язку із вищенаведеним переліком міжнародно-правових документів постає необхідність дослідження щодо юридичної сили міжнародних нормативно-правових актів та порядку їх застосування на території України, адже неминучим є твердження багатьох учених про пряму дію міжнародно-правових норм. Тож, встановимо, яке ієрархічне положення вони займають відповідно до внутрішньодержавного права нашої країни. Доцільною є думка з цього приводу А.М. Колодія, який стверджує, що будь-яке право ієрархічне за своєю природою, причому ця ієрархічність зростає по мірі його розвитку, а відповідно, й ускладнення тієї чи іншої системи права [6]. Таким чином, спробуємо визначити правові підстави застосування міжнародних договорів, які регламентують загальновизнані міжнародні стандарти у галузі прав людини. Точну відповідь на постале запитання зможе надати нам положення ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» [7]. Виходячи з цього, беззаперечним є той факт, що міжнародні договори, які ратифіковані в установленому порядку Україною, мають вищу юридичну силу порівняно з іншими нормативно-правовими актами національного законодавства. Однак вагомим аспектом є саме процедура ратифікації відповідних міжнародних договорів та ключове місце, яке в ньому посідає Основний Закон держави. Так, для повної ясності картини зауважимо на ч. 1 ст. 8 Конститу-

ції України: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» та ч. 2 ст. 9 Конституції України: «Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [8]. Тобто ніякий нормативно-правовий акт національного законодавства або положення міжнародного договору не повинні суперечити головному закону країни, який має найвищу юридичну силу в державі.

Як ми можемо побачити з наведеного аналізу, чинні міжнародні договори, які були визнані Україною частиною її національного законодавства в установленому порядку, у ієрархічній сходінці нормативних документів посідають друге місце, одразу після Конституції України. І вже потім у цій системі розташовуються чинні закони, а за ними – інші підзаконні нормативно-правові акти нашої держави. Слід зазначити також на відповідній процедурі ратифікації міжнародно-правових документів, йдеться про будь-який з видів надання згоди на обов'язковість для України міжнародного договору: підписання, ратифікацію, затвердження, прийняття чи приєднання. Лише за умови дотримання належної процедури їх інтеграції до національної правової системи України вони можуть бути визнані частиною українського законодавства та повноцінно функціонувати у правовій системі країни.

Задля мети досягнення всебічності правового регулювання суспільних відносин та посилення процесу євроінтеграції України у Європейську спільноту ми виокремили ті міжнародно-правові приписи, відповідно до яких приведення національного законодавства у відповідність до них та впровадження механізмів їх реалізації посідають першочергове місце для розбудови соціально зорієнтованої країни. До їх числа входять такі норми, як:

- право на рівність усіх перед законом та право на рівний захист закону;
- право на ефективне відновлення в правах компетентним національним судом у випадках порушення основних прав, наданих Конституцією чи законом;
- право на справедливий судовий розгляд;
- право на призначення покарання виключно на підставі закону.

Зосередимо нашу увагу на кожному з перелічених прав людини.

*Право на рівність усіх перед законом та право на рівний захист закону* закріплене у ст. 7 Загальної Декларації прав людини: «Усі люди є рівними перед законом і мають право без усяких відмінностей на рівний захист закону» [9]. Зазначена норма покликана утверджувати у державі принцип верховенства права. Кожен повинен відповідати за порушення закону незалежно від його статусу в державі, впливовості, матеріального становища, популярності та інших факторів. Будь-хто є рівним перед законом, притягнення до відповідальності за його порушення має бути в межах, передбачених законом, і ніяк інакше. Також зазначений міжнародний стандарт передбачає право людини на ефективні засоби юридичного

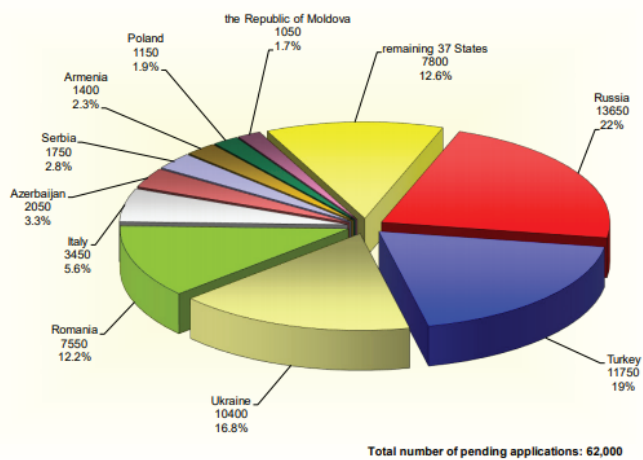
захисту в національному органі без будь-якої дискримінації за різними ознаками. Таким чином, під цим слід розуміти, що в державі не повинно бути обмежено право особи на звернення за захистом своїх прав за такими ознаками: статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою. Розглянутий стандарт прав людини являє собою обов'язок держави поважати і забезпечувати регламентоване право всім особам, які перебувають на її території і в межах її юрисдикції, вона повинна утримуватися від будь-яких дискримінаційних дій стосовно особистості.

*Право на ефективне відновлення в правах компетентним національним судом у випадках порушення основних прав, наданих Конституцією чи законом*, сформульоване у ст. 8 Загальної декларації прав людини [9]. Ключове місце у закріпленому положенні відводиться національним судовим органам держави. Саме суди покликані утверджувати та реалізовувати найголовніші права і свободи людини і громадянина, вони безпосередньо у своїй практиці втілюють загально визнані стандарти із захисту прав людини у житті. Реалізація наведеного міжнародного стандарту потребує наявності в державі достатнього обсягу правових засобів та впровадження дієвих механізмів захисту прав людини і громадянина в особі національного судочинства, адже головною метою цієї норми є «ефективне відновлення в правах». Крім того, Конституція України передбачає механізм звернення за захистом порушених прав до міжнародних органів та установ, однак навіть Європейською спільнотою пріоритет надається саме національним засобам захисту прав.

*Право на справедливий судовий розгляд* передбачене ст. 10 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина ... для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право на підставі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута гласно та з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним та неупередженим судом» [9]. Знов-таки головну роль тут відіграє судовий орган. Це й не дивно, оскільки ніхто інший не наділений такими правами, як судові органи влади щодо винесення обґрунтованих рішень та притягнення особи до відповідальності. Для реалізації наведеного міжнародного стандарту слід наголосити на необхідності запровадження реальної самостійності судової гілки влади та її недоторканності зі сторони інших двох гілок. Незалежність судового органу є запорукою його об'єктивності і неупередженості у винесенні тих чи інших рішень, які прямо стосуються долі людини. Слід зауважити на тому, що ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод регламентує це ж положення, але ширше [5].

Виходячи з проведеного дослідження цієї норми, наведемо деякі статистичні показники з приводу найбільшої кількості звернень до Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) особами щодо їхнього порушеного права і встановимо, яке ж місце посідає Україна серед інших країн Європи.

Аналіз статистики ЄСПЛ демонструє, що Високими Договірними Сторонами найчастіше порушується саме ст. 6 Конвенції. Проаналізувавши статистику ЄСПЛ щодо порушень статей Конвенції державами-підписантами, суд визнав 18 977 порушень, з яких 5 086 – порушення права на справедливий суд, 5 884 – порушення у зв'язку з надмірною тривалістю судового розгляду та 573 – порушення через невиконання судового рішення. Доволі зростаюча тенденція прослідковується щодо звернення особами у зв'язку із порушенням розумних строків розгляду справи. У «топ-10» країн, щодо яких ЄСПЛ протягом 1959–2019 рр. було констатовано найбільшу кількість порушень ст. 6 ЄКПЛ, входять такі держави: **Туреччина** – 3 224, **Російська Федерація** – 2 551, **Італія** – 1 843, **Україна** – 1 383, **Румунія** – 1 329, **Польща** – 989, **Греція** – 917, **Франція** – 749, **Болгарія** – 628 та **Угорщина** – 519 порушень. У цьому рейтингу Україна посідає 4-е місце. Серед загальної кількості порушень Україною ст. 6 Конвенції (1 383) ЄСПЛ визнав 572 порушення українськими судами права на справедливий суд, 429 порушення – у зв'язку з надмірною тривалістю судового розгляду, 37 порушень – через невиконання судових рішень [10]. Нижче нами приведена діаграма, у якій встановлений відсотковий складник України серед інших країн Європи, надіслані заяви яких очікують розгляду у ЄСПЛ [11].



Останнє положення, яке є, на наш погляд, важливою складовою частиною для національного законодавства України, – це *право на призначення покарання виключно на підставі закону*, що закріплене у п. 2 ст. 11 Загальної декларації прав людини, ст. 15 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 7 Конвенції 1950 р. Згідно з ним ніяка особа не може бути звинувачена за будь-яке інше діяння, якщо воно не передбачене відповідним законом. До наведеного міжнародного стандарту слід віднести той

принцип, який вказує, що закон не має зворотної дії в часі, окрім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Отже, за результатами проведеного аналізу нам вдалось встановити найголовніші міжнародні норми, на які потрібно першочергово звернути увагу керівним органам влади для розбудови правової і демократичної держави, адже якщо перелічені норми зможуть знайти своє втілення у національному законодавстві, при цьому враховуючи специфічні суспільні правовідносини українського народу, то це дозволить значно розширити обсяг правових засобів захисту особи та створити розгалужену систему механізмів захисту прав людини і громадянина.

Насправді, центральна роль у забезпеченні прав і свобод людини належить державі, оскільки багато аспектів щодо правових засобів захисту та їх впровадження у національну систему належить до її внутрішньої компетенції. Саме держава визначає порядок забезпечення міжнародних стандартів з прав і свобод людини. Реальна можливість здійснення основних прав людини конкретною особою насамперед гарантується юридичними механізмами, котрі наявні у державі. Якщо країна не передбачає у своїй правовій системі відповідних механізмів реалізації наданих нею прав, регламентованої процедури застосування тієї чи іншої норми, то їх втілення у практику стає неможливим. Тож, незважаючи на всю впливовість міжнародної юрисдикції, можна констатувати той факт, що вирішальний крок щодо реалізації наявних міжнародних стандартів із захисту прав людини залишається за державою та її внутрішніми механізмами забезпечення таких прав. Як стверджують деякі автори, є дві основні форми імплементації міжнародних норм і стандартів у правове поле країни [12]:

1. Створення, зміна чи відміна норми національного права з метою приведення її у відповідність до норми міжнародного права.

2. Санкціонування державою застосування самих міжнародно-правових норм (пряма дія) для регуляції внутрішньодержавних суспільних відносин.

Також слід зауважити на ролі судової гілки влади щодо реалізації міжнародних стандартів у сфері прав людини, яка натепер є недооціненою. Адже суди мають велике значення у плані встановлення рівня ефективності імplementованих міжнародних норм та відповідності цих норм національним інтересам України. У своїй діяльності суди України все частіше використовують норми міжнародного права та рішення ЄСПЛ, що сприяє гармонійному впровадженню міжнародних стандартів із захисту прав людини у законодавство нашої держави [13]. Така загальноновизнана практика національних судів сприяє залученню міжнародних стандартів щодо основних прав людини на первинних стадіях розгляду справи будь-якими судовими інстанціями, що заздалегідь виключає порушення прав особи і необхідності її звернення до міжнародних захисних органів. Важливим аспектом у діяльності українських судів є те, що застосування Конституції України відбувається з урахуванням практики Європейського суду



та норм Конвенції 1950 р. Незважаючи на широке розгалуження міжнародних механізмів захисту, у тому числі і наявність ЄСПЛ щодо захисту прав особи серед Європейського товариства, міжнародна спільнота неабияке значення приділяє процесуальним гарантіям у національному праві, й міжнародні судові органи не можуть замінити державне судочинство. Такий принцип знаходить свій вияв у можливості особи звернутися до ЄСПЛ лише після того, як вичерпано всі національні засоби правового захисту [5]. Такою позицією Європейське співтовариство ще раз доводить вагому роль держави у забезпеченні основоположних прав і свобод усередині країни та велике значення судової гілки влади, яка безпосередньо реалізує міжнародні стандарти у своїй правозастосовній діяльності. Із цього випливає, що система захисту прав людини, що передбачена Конвенцією 1950 р., дотримується принципу субсидіарності (допоміжної), котра функціонує за умови розгляду заявлених правопорушень у рамках національного судочинства. Завдяки цьому визначається сутність самої Конвенції, котра встановлює субсидіарно-правовий механізм захисту прав людини Європейським судом. Це означає, що захист прав і свобод людини перш за все повинні забезпечити державні органи, а саме національні суди, всебічно застосовуючи норми і принципи Конвенції як пріоритетної основи своєї діяльності.

У такому разі доцільно зазначити у цій роботі, що держава повсякчас повинна підтримувати та зміцнювати авторитет судової гілки влади серед народу. На жаль, нинішня тенденція в політико-правовому полі сформувалася таким чином, що політики, посадовці, які займають вищі щаблі державної влади, та взагалі все інформаційне середовище формує помилкову думку в суспільстві, що суди є винними в усіх бідах держави. Такі дискримінаційні дії можуть призвести до колосальних наслідків правового нігілізму серед населення та значного зниження довіри до судової системи України. Відповідно, люди не будуть розуміти сутності та потреби суду у державі доти, доки самі не стануть учасниками процесу. Отже, політикам потрібно нарешті зрозуміти, що, руйнуючи один зі складників фундаменту демократії, вони тим самим знищують внутрішньодержавний механізм реалізації захисту прав і свобод людини. Заохочуючи ненависть до «Феміди», вони руйнують імідж влади, а не лише суду.

**Висновки.** Спираючись на все вищенаведене, можна зробити висновок, що міжнародне право у сфері захисту прав людини справляє великий вплив на всю правову систему України, їх імплементація в національне законодавство є запорукою для розбудови правової та демократичної держави. Саме відображення таких норм у національно-правовому форматі дозволить зміцнити правосуб'єктність індивіда всередині країни та запровадити розгалужену систему захисту основоположних прав і свобод людини. У цій статті дієву імплементацію фундаментальних принципів міжнародного права із захисту прав людини ми бачимо через трансформацію міжнародних приписів світової спільноти у національне законодавство

України, що дозволить приймати відповідні нормативно-правові акти, які будуть спрямовані на виконання міжнародної норми права і забезпечуватися ефективними механізмами реалізації в особі компетентних національних органів.

#### *Література:*

1. Львовчкін В.А. Нормативно-правові та організаційні засади забезпечення реалізації в Україні міжнародних стандартів з прав і свобод засуджених до позбавлення волі : дис. канд. юрид. наук. Київ, 2002. С. 45.
2. Додонов В.Н., Панов В.П., Румянцев О.Г. Международное право : Словарь-справочник / ред. В.Н. Трофимов. Москва, 1997. С. 86.
3. Анцупова Т.А. Контрольный механизм к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод; проблемы совершенствования. URL: [vidrodgenya.at.ua\\_tbkp/10atasps.pdf.pdf](http://vidrodgenya.at.ua_tbkp/10atasps.pdf.pdf).
4. Баймуратов М.О. Міжнародне право : навчальний посібник. Харків. 2002. 672 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text).
6. Колодій А.М. Принципи законотворчості в світлі вимог Конституції України. Конституція України – основа подальшого розвитку законодавства. *Інститут законодавства Верховної Ради України* : збірник наукових праць. Випуск 2. Київ. 1997. С. 64.
7. Про міжнародні договори України : Закон України № 1906-IV від 29.06.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
8. Конституція України : офіційний текст. Київ : КМ, 2018. 96 с.
9. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text).
10. Офіційний сайт ЄСПЛ: розділ «Статистика». URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=reports&c=>.
11. Офіційний сайт ЄСПЛ: розділ «Статистика». URL: [https://www.echr.coe.int/Documents/Stats\\_analysis\\_2019\\_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_analysis_2019_ENG.pdf).
12. Капустинський В.А. Вплив діяльності Європейського суду з прав людини на формування національних правозахисних систем і дотримання державами стандартів захисту прав людини : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.11. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2006. 20 с.
13. Мазур М.В., Тагієв С.Р., Беніцький А.С., Кострицький В.В. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України. / Відп. ред. канд. іст. наук, доц. В.М. Карпунов. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

#### **Koniev I. Integration processes of international standards on the protection of human rights in the national plane of Ukraine law system**

**Summary.** The article is devoted to the analysis of generally accepted international standards for the protection of human rights and their role in building a democratic and law-governed state. The article considers the issue of the mechanism of implementation of international norms in the legal system of Ukraine. The level of readiness of national legal means to freely adopt inter-

national standards for the protection of human rights and their implementation in the legislation of Ukraine is analyzed. The European Court of Human Rights provides statistical information on violated norms of international law and determines Ukraine's place among European countries, whose cases are most often considered by international jurisdiction. Particular attention is paid to the study of problematic issues of the functioning of existing international norms in the field of national legislation. The important role of the state and its internal mechanisms for the implementation and comprehensive provision of international standards in the political and legal environment of the country is determined. Fundamental international legal requirements are considered, which are of paramount importance for the development of a socially-oriented state. The international legal sources on protection of human rights and freedoms, their legal force and the order of application in the territory of Ukraine are analyzed. Modern tendencies of development of international legal prescriptions and their implementation in the national system of law of Ukraine through the corresponding specially created mechanisms of realization of the given provisions in the national legislation of the state are opened. The leading position of domestic remedies in the face of national courts and the support of the international community for appropriate procedural guarantees in order to strengthen the position of state justice have been studied. The importance of the judiciary in the field of law enforcement of international principles is considered. The current situation of courts and the assertion of their authority among the people as an important component for the implementation of the rule of law in the state is studied.

**Key words:** international legal acts, Constitution of Ukraine, legal force, procedural guarantees, judicial branch of power.

УДК 341.215.43  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.09>

**ЧЕРЕДНИЧЕНКО О. Ю.,**

кандидат економічних наук, доцент,  
професор кафедри досудового розслідування та правового забезпечення  
оперативно-службової діяльності Служби безпеки України  
Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**КОЗЛОВА А. О.,**

кандидат економічних наук,  
старший викладач кафедри туризму та готельного господарства  
Харківського національного університету міського господарства  
імені О. М. Бекетова

**АКТУАЛЬНІСТЬ ЗМІН МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ  
АКТІВ У СФЕРІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ СВІТОВОЇ  
КРИЗИ, ЩО ВИКЛИКАНА ПАНДЕМІЄЮ COVID-19,  
ТА НЕДОПУЩЕННЯ ПРИ ЦЬОМУ ПОРУШЕННЯ  
ПРАВ ЛЮДИНИ**

**Анотація.** У статті досліджуються питання, які стосуються доцільності розробки та запровадження теоретико-методологічних підходів удосконалення системи правових актів у сфері міжнародної туристичної діяльності в контексті нових викликів та нових ризиків міжнародного рівня. Авторами проаналізовано сучасний стан туристичної галузі в умовах нових викликів та ризиків, насамперед зумовлений спалахом пандемії COVID-19. У статті наведені основні міжнародні нормативно-правові акти у сфері туристичної діяльності, а також окремі нормативно-правові акти національного законодавства, що регулюють відносини між суб'єктами туристичної галузі держави. Було встановлено, що у сучасних умовах наявна міжнародна та національна нормативно-правова бази, що регулюють правовідносини у сфері туристичної діяльності, потребують удосконалення та корегування. Авторами доводиться аргументована думка щодо недопустимості зволікання цього процесу, а також необхідності використання в ході роботи з удосконалення міжнародних нормативно-правових актів наукових методів, залучення для виконання цієї задачі науковців, фахівців галузі, правників-міжнародників, представників влади та органів управління. Важливо враховувати і думку практиків, які працюють у сфері туризму. Особливу увагу при цьому треба звернути на дотримання прав і свобод людини як основної цінності, недопущення дискримінації особи (людини) в процесі розробки та впровадження нових міжнародних безпекових стандартів. Автори вважають, що в теперішній ситуації цю роботу слід організувати швидко, якісно, але виважено. Вона повинна ґрунтуватися на комплексній, системній основі, враховуючи як довгострокові прогнози розвитку галузі, так і можливі нові ризики та виклики, в тому числі такі, які раніше не бралися до уваги або

вважалися малоймовірними. На думку авторів, доцільними є підходи щодо використання моделювання наявних та можливих алгоритмів діяльності туристичного сектору економіки в умовах кризових явищ та надзвичайних ситуацій. У ході дослідження автори намагалися знайти та запропонувати шляхи реалізації цих завдань, надати науково обґрунтовані моделі для практичного втілення.

**Ключові слова:** туризм, безпека, небезпека, ризики у туризмі, міжнародні стандарти, міжнародні правові акти, паспорти безпеки, ідентифікація особи, система безпеки, міжнародні правовідносини, міжнародні туристичні стандарти, міжнародні конвенції та угоди, туристична галузь, туристична сфера, права людини, здоров'я людини.

**Постановка проблеми.** Закон України «Про туризм» визначає туризм як тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування [1]. Вказані норми національного законодавства виникли не самі собою, а ґрунтуються на принципах міжнародного права та кращих зразках міжнародних стандартів. Приведемо основні із них.

Гаазькою декларацією (1989 р.) зазначається, що туризм став явищем, яке увійшло в наші дні в повсякденне життя сотень мільйонів людей і являє собою вид діяльності, що має найважливіше значення для життя людей і сучасних суспільств, перетворившись на важливу форму використання вільного часу окремих осіб (туристів) та основний засіб міжособистісних зв'язків і політичних, економічних і культурних контактів, що стали необхідними в результаті інтернаціоналізації всіх секторів життя націй [10].

У Манільській декларації по світовому туризму (1980 р.) туризм визначається як діяльність, що має велике значення в житті народів через безпосередній вплив на соціальну, культурну, освітню та економічну сфери життя держав і їхніх міжнародних відносин [11].

Туристична галузь в останні десятиріччя зазнала стрімкого розвитку та є цікавою не тільки для громадян – споживачів туристичного продукту, а й для інвесторів різного рівня. Багато країн, таких як Іспанія, Італія, Єгипет, Чорногорія, Туреччина, Таїланд та багато інших, взагалі отримували значну частку ВВП від туристичної діяльності [11]. В Україні, як країні зі значним туристичним потенціалом, останнім часом теж активно розвивався туристичний сектор економіки, який позитивно впливав на процес оздоровлення національної економіки, розвивав міжнародні відносини, «працював на імідж держави».

Але ефективність діяльності туристичних установ, у тому числі вітчизняних, багато в чому зумовлена середовищем його функціонування, впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Наприклад, на розвиток туристичних установ впливають такі негативні чинники, як нестабільна соціально-політична і фінансово-економічна ситуація в країні; недосконалість (прогалини) законодавства як національного, так і міжнародного; криміналізація суспільства та корупція; падіння купівельної спроможності та інше.

Водночас найбільшого удару туристичної галузі було завдано в минулому році з початком пандемії COVID-19, яка своєю чергою призвела не тільки до фінансово-економічної кризи, а й «оголила» низку інших проблем. Так, за даними Всесвітньої туристичної організації ООН (UNWTO), в результаті цього прогнозується скорочення світового ВВП на 2 трильйони доларів США [12]. Лише за 9 місяців 2020 року, за даними UNWTO, країни світу прийняли на 900 млн менше туристів порівняно з аналогічним періодом 2019 року [12].

Наукові та практичні дослідження свідчать, що розвитку туризму сприяють різноманітні фактори, основними з яких є конкуренція, інформаційні технології, можливості перевізників, мобільність населення, якість туроператорських послуг, політичні і соціальні чинники і т. ін.

Без всякого сумніву, туризм – це міжнародне явище та, окрім економічних питань, на розвиток сфери туризму все більше впливають міжнародні, міждержавні відносини. Майже всі туристично розвинуті країни входять до міжнародного туристичного ринку. Водночас розподіл туристичних потоків здійснюється нерівномірно, тому що на це впливають такі чинники, як рівень соціального, політичного (додержання прав і свобод, принципів демократії), економічного розвитку країн, наявність або відсутність конфліктів (у тому числі військових), стан екології та довкілля, санітарно-епідеміологічний рівень забезпечення населення і т. ін. Дуже важливими чинниками є і безпекові питання. Як результат, у сфері міжнародного туризму наявна жорстка конкуренція, яка інколи протирічить нормам національного і міжнародного законодавства.

У процесі розвитку туризму, особливо в ХХ сторіччі, була створена не тільки сучасна матеріальна-технічна, фінансово-економічна, логістична бази, а й відбудована система правових взаємин між суб'єктами туристичної діяльності. Створені державні та міждержавними інституції, діяльність яких ґрунтуються на міжнародних нормативно-правових актах, які теж були напрацьовані міжнародною спільнотою в останні десятиліття минулого століття.

Але натепер ситуація кардинально змінилася. На сучасну соціально-економічну та політичну ситуацію у світі впливає багато негативних чинників, з'явилися нові ризики, які мають враховуватись і в туристичному бізнесі. Як уже згадувалося вище, найбільш небезпечними і руйнівними із цих ризиків є природні катаклізми, епідемії та пандемії, роль яких раніше не завжди оцінювалася об'єктивно.

Безперечним є те, що ключовою фігурою у системі туризму повинен виступати саме турист (людина, особа, громадянин) і тому безпека туризму є важливішим завданням не лише для суб'єктів туристичного сектору, а й для урядів країн. Беручи до уваги тісну світову міжнародну кооперацію, високу мобільність людей, слід констатувати, що безпекові питання виходять за рамки національних проблем і стають питаннями міжнарод-

ного рівня. Як наслідок, у сучасному світі над питаннями безпеки туризму повинні і працюють відповідні міжнародні організації.

Міжнародні організації – це об'єднання державних і національних організацій неурядового характеру, створених для досягнення загальних цілей у певній сфері людської діяльності (у сферах політики, економіки, соціального і культурного життя, туризму та ін.). Міжнародні організації виступають як одна з важливих і найефективніших форм багатостороннього співробітництва між державами, що є їх членами. Найбільш відомими із них є: Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня туристична організації ООН (UNWTO), Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітня торговельна організація, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародна морська організація та ін., які користуються всім спектром інструментарію для регулювання міжнародної туристичної діяльності [3].

Для регулювання міжнародної туристичної діяльності міжнародна спільнота розробила певні інструменти – це правові акти, спрямовані на установлення визначеного порядку, норм, правил, принципів і підходів у здійсненні туристичної діяльності [3]. Саме за допомогою них здійснюється міжнародне регулювання відносин у туристичній сфері.

Міжнародне регулювання – це міжнародна система впливу і комплекс заходів, націлених на ефективне управління певним видом міжнародної діяльності (підтримка стабільності, її зміна, впорядкування) відповідно до визначених міжнародних принципів, норм і стандартів [3].

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** В українському науковому середовищі дослідження щодо проблем розвитку туризму набули актуалізації в останні десятиліття. Цьому сприяли такі фактори, як лібералізація під час перетинання кордонів між країнами, а саме їх «відкриття» або спрощення візових процедур. У цей же період почалася підготовка різного рівня спеціалістів у галузі туризму та готельного господарства. Ситуація на туристичному ринку досить тривалий час була відносно стабільною в плані ризиків та «форс-мажорів», тому особливу увагу як вітчизняні, так і іноземні науковці приділяли вивченню та аналізу стану розвитку туристичної галузі, проблемним питанням розрахунку вартості туристичного продукту, прогнозуванню туристичних потоків, проблем розвитку готельного сектору та туристичної логістики. Питанням безпеки туризму, міжнародним відношенням у сфері туризму теж було присвячено певну кількість наукових досліджень, але вони не були у науковців у пріоритеті. Методичні та практичні аспекти вищенаведених напрямів туризму розглядаються у працях таких учених, як Н. Галла, О. Заноско, Н. Корж, І. Маркіна [5], І. Писаревський, С. Мічурін та інші.

На нашу думку, більшість вітчизняних авторів зосереджують свою увагу на висвітлюванні саме економічної та організаційної складової частин діяльності туристичних установ, а теоретичним аспектам безпечного функціонування туристичної галузі, що ґрунтуються на нормах міжнародних

правових актів, приділяється не досить уваги. Більшість вітчизняних учених, що спеціалізуються на вивченні проблем туристичної сфери, у своїх працях не наводять чіткого визначення безпеки туризму, не часто вдаються до вивчення проблем діяльності туристичної сфери саме крізь призму міжнародної правової бази.

Водночас у зарубіжній науці є досить ґрунтовні теоретичні узагальнення щодо змісту та структури категорії «безпека туризму», «міжнародних стандартів діяльності туристичної галузі», що закріплені в міжнародних правових актах. Так, у цьому контексті варто згадати праці таких учених, як І. Коварі [6], Й. Мансфелд, А. Пізам [7], К. Зімані та ін.

Однак, незважаючи на наявність певних напрацювань у зарубіжній та вітчизняній науці, все ж таки натепер не сформовані чіткі та зрозумілі для практиків та споживачів туристичного продукту підходи до трактування та механізмів вирішення наведених проблем функціонування туризму. Немає чіткого та зрозумілого алгоритму дій, що ґрунтується на нормах сучасних міжнародних та національних правових актів, у тому числі і через їх недосконалість у сучасних умовах.

Зазначені напрями наукових пошуків, на наш погляд, є актуальними і потребують особливої уваги з боку науковців. Саме це і зумовило вибір теми та визначення мети і завдань дослідження.

**Формування цілей статті. Мета статті** – на підставі аналізу даних щодо розвитку кризових явищ, зумовлених пандемією COVID-19, розробка пропозицій (підходів) щодо формування системи удосконалення правових актів у сфері міжнародного туризму як основних умов підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі та недопущення порушень при цьому базових прав і свобод людини.

**Виклад основного матеріалу.** Значне підвищення мобільності населення, постійне розширення міжнародного туристичного обміну, особливо в останні десятиліття, призвело до необхідності його унормування та регулювання в тому числі за допомогою міжнародних нормативно-правових актів. Туристичні обміни, пов'язані з перетином державних кордонів, присутністю туристів на території іноземної країни і порядок пересування країною, з огляду на уніфікований підхід, повинні регулювати норми міжнародного права [11].

Світова спільнота напрацювала певну кількість норм та правил у сфері туристичного обміну, які ґрунтуються на забезпеченні принципів поваги до людини, її гідності, прав і свобод, поваги до релігійних цінностей і т. ін. Як наслідок, можна констатувати, що в результаті виник Інститут міжнародного туристичного права, напрацьовано та систематизовано систему міжнародних туристичних стандартів.

Інститут міжнародного туристичного права – це набір принципів і норм (стандартів), що регулюють діяльність держав у сфері туризму та міжнародних подорожей з метою задоволення широкого кола культурних і духовних потреб особистості [3].



Наявні стандарти, що містяться у нормах міжнародного туристичного права, націлені на забезпечення ефективної співпраці держав у сфері туризму, зміцнення взаємної зацікавленості їх розвитку у суб'єктів туристичного обміну. Більшість цих нормативно-правових актів і стандартів було прийнято на міжнародних туристичних конференціях і зустрічах на основі реалій та звичаїв, які існували в періоди їх обговорення і прийняття.

Таким чином, міжнародно-правове регулювання туризму і туристичних послуг ґрунтується на міжнародних договорах і міжнародних звичаях, а також актах спеціалізованих міжнародних організацій. Головною із них є Всесвітня туристична організація ООН (UNWTO). Основними з міжнародних нормативно-правових актів у сфері туризму є міжнародні конвенції як один з видів договорів. Вони встановлюють взаємні права й обов'язки держав у певній сфері людської діяльності [9].

За час діяльності міжнародних організацій, а це друга половина минулого сторіччя, була прийнята низка найважливіших документів з питань туризму. Основні з них це:

- Загальна резолюція римської конференції ООН по міжнародному туризму і подорожам, 1963 р.;
- Завершальний акт Ради безпеки і співпраці в Європі, 1975 р.;
- Манільська декларація по світовому туризму, 1980 р.;
- Документ Акапулько Всесвітньої Ради з туризму 1982 р.;
- Хартія туризму і її розділ «Кодекс туризму» 1985 р.;
- Гаазька декларація по туризму, 1989 р.;
- Осацька декларація по туризму, 1994 р.;
- Глобальний етичний кодекс туризму, 1999 р.;
- Осацька декларація тисячоліття, 2001 р. [11].

В Україні більшість із вищевказаних нормативно-правових актів ратифіковано, тобто правова основа міжнародного співробітництва в галузі туризму базується на міжнародних договорах, норми яких трансформовано до національного законодавства. Наша держава бере участь у діяльності міжнародних туристичних організацій відповідно до міжнародно-правових зобов'язань та статутних документів відповідних організацій. Участь України в міжнародних угодах доповнюють її національне законодавство, міжнародні договори та угоди [11].

Важливу роль у регламентації діяльності туризму відіграє «Кодекс туриста». Посилаючись на ст. XIII вказаного кодексу, туристи мають право на вільний доступ усередині і за межами своїх країн до місць і окремих районів туристичного інтересу і з урахуванням наявних правил та обмежень на вільне пересування в місцях транзиту й тимчасового перебування [10].

У цих же місцях туристи повинні мати право на:

- 1) об'єктивну інформацію про умови й можливості їх поїздок і перебування;
- 2) особисту безпеку і безпеку їхнього майна, а також на захист своїх прав;

3) відповідну суспільну гігієну, ефективні заходи щодо запобігання інфекційним захворюванням і нещасним випадкам, а також на вільний доступ до служб, закладів та установ охорони здоров'я;

4) вільний і швидкий зв'язок усередині країни, а також із закордоном;

5) адміністративні та юридичні гарантії, необхідні для захисту їхніх прав.

Крім того, на туристів покладаються й певні обов'язки. Так, згідно зі ст. XI того ж кодексу, туристи своїм поведінням зобов'язані сприяти взаєморозумінню і дружнім відносинам між людьми як на національному, так і на міжнародному рівнях і у такий спосіб сприяти збереженню світу. У місцях транзиту й перебування туристи зобов'язані поважати встановлений політичний, соціальний, моральний і релігійний порядок, а також підкорятися чинним законам і правилам [10].

Однак пандемія COVID-2019 внесла корективи у функціонування туристичного сектору. Фахівці UNWTO стверджують, що скорочення світового туризму у 2020 році становить 72%. Втрати експортних доходів від міжнародного туризму, за даними Всесвітньої туристичної організації UNWTO, в 10 разів перевищують втрати галузі через глобальну економічну кризу 2009 року і становлять більше як 935 млрд доларів США. За даними цієї міжнародної організації, втрати в галузі туризму можуть сягнути 1,1 трлн доларів США [12].

Нинішня ситуація на ринку туризму стала реальною через різке скорочення поїздок усіма видами транспорту, побоювання споживачів і глобальну боротьбу щодо стримання коронавірусної інфекції. Як результат, уряди країн намагаються знайти компромісне рішення, яке б, з одного боку, захистило туристів (споживачів туристичного продукту), з іншого боку, забезпечило можливість функціонування туристичної інфраструктури країни.

Не менш важливим залишається і питання захисту корінного населення від епідемічної загрози. Для цього, наприклад, у більшості країн була введена вимога щодо лабораторного підтвердження відсутності вірусної інфекції COVID-19 у туристів (наявність довідки про тестування за певний період часу). Розглядається і питання введення так званих «паспортів вакцинації проти COVID-19». До речі, ці дії не зовсім корелюються із міжнародними нормами права із захисту прав і свобод людини. У разі їх введення можуть виникнути проблеми із вільним перетинанням кордонів у значної кількості населення планети. Під загрозою опиняться і особи, які дотримуються релігійних догматів, а таких теж чимало.

Водночас виникла інша проблема, яка нівелює заходи з недопущення потрапляння в країну інфікованих туристів і яка є новим проявом шахрайських дій. Йдеться про непоодинокі випадки підроблення довідок про негативні тести на COVID-19 у туристів. А це вже реальна загроза і для туристів, і для туристичної сфери країни, і для місцевого населення. Крім того, це серйозний крок у бік іміджевих втрат країни. Саме зі збільшен-

ням кількості підроблених довідок про результати ПЛР-тестування, що пред'являються іноземними туристами під час прибуття до країни, стикнувся Єгипет – світовий туристичний лідер.

З метою протидії цим шахрайським діям уряди окремих туристичних країн намагаються ввести більш жорсткі вимоги щодо документального забезпечення. Так, влада того ж Єгипту вводить додаткові вимоги щодо оформлення такого роду довідок (наявність «мокрої» печатки, текст англійською мовою, штрих-код, печатка та підпис лікаря і т ін.). Це, безумовно, буде мінімізувати ризики потрапляння в туристичні країни інфікованих осіб, але ж і може призвести до скорочення туристичного потоку через додаткові «бюрократичні процедури», які теж не зовсім відповідають міжнародним стандартам.

Усі вищенаведені факти дій чи спроб ввести певні заборони (обмеження) з боку урядів країн, на жаль, не мають юридичного забезпечення на рівні міжнародно-правових актів, в яких взагалі не були передбачені такі «форс-мажори» та їх наслідки.

Тобто, проаналізувавши наявні реалії, можна дійти таких висновків:

– у діях урядів більшості країн відсутні системні, науково обґрунтовані підходи до виправлення ситуації в туристичній сфері, викликані пандемією;

– з боку міжнародних світових організацій, насамперед ООН та її профільного органу UNWTO, правозахисних організацій, реакція на порушення або передумови до порушень міжнародних нормативно-правових актів, прав і свобод людини не є своєчасною і адекватною;

– з боку правників-міжнародників, а також науковців з міжнародного права теж відсутні обґрунтовані поради щодо вирішення вищенаведеної проблеми.

Для стабілізації ситуації, на нашу думку, необхідно:

– негайно переглянути та відкоригувати міжнародні нормативно-правові акти у сфері туризму з урахуванням ризиків, наслідків пандемій, епідемій, екологічних катастроф;

– не зволікаючи в часі, розпочати цю роботу на системній основі, активізувавши діяльність міжнародних та міждержавних організацій, посиливши їх провідну роль;

– залучити до цієї роботи не тільки регуляторів, ліцензіатів, а й правоохоронців, правозахисників, фахівців у галузі міжнародного права;

– застосовувати науково обґрунтовані методики та вже набутий досвід реагування у надзвичайних ситуаціях;

– після прийняття (або корегування) нових міжнародних нормативно-правових актів у сфері туризму, з урахуванням безпекових стандартів та прав людини, у стислі терміни привести у відповідність національні нормативно-правові акти у туристичній сфері.

**Висновки.** Виходячи з викладеного, можна констатувати, що світовою спільнотою напрацьовані туристичні стандарти, є правове забезпечення

туристичного бізнесу, але все ж таки наявні міжнародні нормативно-правові акти не надають можливості розв'язувати проблеми, викликані ризиками в сучасних умовах. У прийнятій Всесвітньою нарадою по туризму резолюції особливо підкреслюється наполеглива необхідність:

– визнання всіма державами права своїх громадян на відпочинок і на проведення вільного часу і права на оплачувані відпустки для найманих робітників;

– спрощення там, де це можливо, формальностей, пов'язаних з туристськими подорожами, в плані виїзду і в'їзду (з країни або в країну), митних формальностей, валютного законодавства, медичних правил і т. п.;

– визнання за туризмом державою, громадською думкою його виняткової важливості для економіки країни, яке має бути рівним за значенням, що визнається за іншими сферами економіки країни [10].

Наслідки та уроки пандемії свідчать про необхідність відмови від старих підходів, ревізії наявних правил, у тому числі у сфері організації та функціонування туристичної сфери. Чим скоріше будуть заподіяні дії у цьому напрямі, тим більше шансів не тільки на відновлення туризму, а й отримання доходів від туристичної діяльності, впровадження нових безпекових стандартів, які будуть надійно захищати права і свободи людини.

За прогнозами фахівців ситуація, яка виникла у світі з коронавірусною інфекцією, може повторитися в ще більш гіршому вигляді. Багато побоювань у фахівців різного рівня викликають і кліматичні зміни.

Уряди держав самотужки, не маючи можливості використовувати міжнародну нормативно-правову базу (через її невідповідність сучасним реаліям), не зможуть врегулювати вищенаведені проблеми. Потрібні єдині стандарти, які будуть імплементовані у національне законодавство країн, що дасть можливість уникнути багатьох порушень.

#### **Література:**

1. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995р. № 324/95-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 31. Ст. 24.
2. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1282-IV / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 13. Ст. 180.
3. Смолій В.А. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / В.А. Смолій, В.І. Цибух ; за ред. В.К. Федорченко. Київ : ВД Слово, 2006. 372 с.
4. Кляп М.П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму : навчальний посібник. Київ : Знання, 2011. 334 с.
5. Маркіна І.А. Управління безпекою туристичного бізнесу. *Економіка Крима*. 2012. № 1 (38). С. 174–176.
6. Kovari I. Applied Studies in Agribusiness and Commerce. *Safety and Security in the Age of Global Tourism. Budapest*, 2011. No. 3–4. Vol. 5. Pp. 59–61.
7. Mansfeld Y., Pizam Y. *Tourism, Security and Safety: from theory to practice*. Oxford. Elsevier Butterworth–Heinemann, 2006. 376 p.
8. Козинець В. Безпека життєдіяльності у сфері туризму : навчальний посібник. Київ : Київський ун-т туризму, економіки і права, 2006. 575 с.

9. Международное право : учебник / отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчинова. Москва : Международные отношения, 2005. 776 с.
10. Довідник з міжнародного туризму / Чернега О.Б. та ін. ; за ред. О.Б. Чернеги. Кривий Ріг : Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського, 2016. 116 с.
11. Альфер О.В. Міжнародне регулювання туристичної діяльності. *Розвиток соціально-економічних систем у сучасних умовах* : матеріали міжнародної наук.-прак. конф. (м. Харків, 16–17 грудня 2016 р.). Херсон : ВД Гельветика, 2016. С. 15–16.
12. Офіційний сайт UNWTO. Розділ статистика туризму. URL: [www.e-unwto.org](http://www.e-unwto.org).

**Cherednychenko O., Kozlova A. Relevance of changes to international legal acts in the tourism sector under global crisis caused by the COVID-19 pandemic and prevention of human rights abuse**

**Summary.** The article examines the development and implementation of theoretical and methodological approaches to improving the system of legal acts in the field of international tourism in the context of new challenges and new risks at the international level. The authors analyze the current state of the tourism industry in terms of new challenges and risks, primarily due to the outbreak of the COVID-19 pandemic. The article presents the main international regulations in the field of tourism. Separate normative-legal acts of the national legislation regulating relations between subjects of the tourist branch of the state are presented. It was found that in modern conditions, the existing international and national legal framework needs to be improved and adjusted. The authors have a reasoned opinion on the inadmissibility of delaying this process. As well as the need to use scientific methods in the course of work to improve international regulations, to involve scientists, industry experts, international lawyers, government officials and government agencies to perform this task. It is important to take into account the opinion of practitioners working in the field of tourism. Particular attention should be paid to respect for human rights and freedoms as a fundamental value, non-discrimination of a person in the process of development and implementation of new international security standards. The authors believe that in the current situation, this work should be organized quickly, efficiently, but carefully. It should be based on a comprehensive, systematic basis, taking into account both long-term forecasts of the industry and possible new risks and challenges. According to the authors, approaches to the use of modelling of existing and possible algorithms of the tourism sector of the economy in times of crisis and emergencies are appropriate. During the study, the authors tried to find and suggest ways to implement these tasks, to provide scientifically sound models for practical implementation.

**Key words:** tourism, security, danger, risks in tourism, international standards, international legal acts, security passports, personal identification, security system, international legal relations, international tourism standards, international conventions and agreements, tourism industry, tourism, human rights, human health.

## МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

---

---

УДК 613.68(45)  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.10>

**ІВАНОВА А. В.,**

кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри морського права  
Національного університету «Одеська морська академія»

### ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УМОВ ПРАЦІ І ЖИТТЯ МОРЯКІВ НА БОРТУ СУДНА ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ДЕРЖАВИ ПОРТУ

**Анотація.** У статті досліджується положення міжнародних нормативних документів та розкриваються особливості системи контролю держави порту щодо забезпечення умов праці і життя моряків на борту судна, спрощення формальностей для членів екіпажу суден щодо звільнення на берег. Автор розглядає функції держави порту щодо здійснення інспекцій у порту, які стосуються виявлення випадків порушення основоположних прав і принципів або соціальних прав і прав моряків у галузі зайнятості. Виконання положень про «контроль» за іноземними суднами в портах, як це закріплено в положеннях Конвенцій ІМО, являє собою одну з ланок у ланцюжку необхідних дій для будь-якого уряду, який прийняв рішення приєднатися до таких конвенцій («ратифікація», «схвалення», «прийняття» – це перша ланка, «застосування» – друга та «контроль» – третя). Необхідною умовою безпеки судноплавства стає досить строгий і досконалий контроль у портах за застосуванням на суднах положень міжнародних конвенцій, мета якого – виявлення суден, які не відповідають чинним міжнародним стандартам, і прийняття необхідних заходів для виправлення недоліків. Держави повинні якомога ширше співпрацювати одна з одною з метою погоджених на міжнародному рівні керівних принципів, що стосуються політики проведення інспекцій, особливо у відношенні обставин, що вимагають затримки судна. Визначені умови та право морякам подавати скаргу уповноваженій посадовій особі в порту з метою сприяння якнайшвидшому й практичному виправленню ситуації. Якщо в результаті проведення ретельнішої інспекції будуть виявлені обставини щодо порушення трудових прав моряків, уповноважена посадова особа вживає заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб судно не виходило в море до тих пір, поки не будуть усунуті будь-які невідповідності трудовим нормам у морському судноплавстві. Проведено аналіз

стандартів МОП та ІМО в регулюванні питання щодо забезпечення умов праці і життя на борту судна з урахуванням того факту, що моряки і судновласники, як усі інші особи, рівні перед законом і мають право на рівний юридичний захист, не допускається їх дискримінація щодо їх доступу до судів, трибуналів або інших механізмів вирішення спорів. Визначено проблеми моряків під час пандемії COVID-19, підкреслюється, що звільнення моряків на берег – це не тільки питання здоров'я і благополуччя моряків, а й безпеки мореплавства і ефективної експлуатації суден.

**Ключові слова:** контроль держави порту, умови праці моряків, охорона праці моряків, держава порту, виконання зобов'язань, безпека мореплавства.

**Постановка проблеми.** Необхідною умовою безпеки судноплавства стає досить повний і строгий контроль у портах щодо застосування на судах положень міжнародних конвенцій. Держава порту повинна не тільки контролювати постійне дотримання стандартів безпеки на морі і попередження забруднення стосовно того, що стосується іноземних суден у портах, але й прагнути також переконатися в тому, що умови праці і життя моряків на борту судна відповідають міжнародним стандартам, що спрямовані на врегулювання трудових та пов'язаних з ними відносин, що виникають у сфері торговельного мореплавства. Саме тому необхідною умовою безпеки судноплавства стає досить повний і строгий контроль у портах за застосуванням на судах положень міжнародних конвенцій. Мета такого контролю – виявлення суден, які не відповідають чинним міжнародним стандартам, і прийняття необхідних заходів (затримання судна в порту, відстрочка відходу) для виправлення недоліків.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Актуальність зазначеної проблеми зумовлюється потребами нерозв'язання багатьох питань, які нині існують, у разі встановлення ефективної системи інспекцій держави порту щодо забезпечення умов праці і життя моряків на борту судна, спрощення формальностей для членів екіпажу суден щодо звільнення на берег, але цій проблемі приділялося не досить уваги та наукових досліджень, що зумовлює необхідність подальшого опрацювання як її правових засад, так і практичного втілення в умовах пандемії COVID-19.

Останніми роками діяльність Міжнародної морської організації (ІМО) розвивалася в двох напрямках: по-перше, залучення до контролю за суднами в портах якомога більшого числа країн шляхом укладання регіональних угод щодо портового контролю над суднами в різних районах світу і, в кінцевому підсумку, створення глобальної (всесвітньої) системи контролю за застосуванням на судах вимог міжнародних стандартів щодо безпеки мореплавства та охорони людського життя на морі; по-друге, розширення і уніфікація процедур перевірок суден інспектором держави порту. Відповідно до норм міжнародних морських конвенцій держава порту заходу судна має право проводити перевірки (інспекції) іноземних суден на предмет відповідності суден вимогам конвенцій у частині безпеки мореплавства і захисту морського середовища від забруднення, а також охорони людського життя на морі.

Останніми роками становище в галузі інспекційної та правозахисної діяльності щодо забезпечення умов праці і життя моряків на борту судна кардинально змінюється. Так, 26 лютого 2006 року Міжнародна конференція праці на своїй 94-й (морській) сесії прийняла Конвенцію МОП про працю в морському судноплавстві (Конвенція МОП 2006 р.). Конвенція МОП 2006 року містить усеосяжний набір глобальних норм, що побудований на нормах, уже визначених у 68 документах (конвенціях і рекомендаціях), спрямованих на врегулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, що виникають у сфері торговельного мореплавства, прийнятих МОП починаючи з 1920 року. Відповідно до ст. X зазначеної Конвенції вона переглядає тридцять шість «морських конвенцій». Україна є учасницею лише восьми з них. У Конвенції майже всі з цих наявних документів МОП, які можна визначити як міжнародні стандарти у сфері праці в морському судноплавстві, зведені разом у єдиний новий формат з деякими оновленнями, спрямованими на відображення сучасних умов і формулювань. Конвенція є «зведенням» чинного міжнародного права з питань врегулювання трудових і пов'язаних з ними відносин, що виникають у сфері торговельного мореплавства.

Не була включена до Конвенції МОП 2006 р. Конвенція № 185 (переглянута) про посвідчення особи моряків 2003 року. Крім того, Конвенція МОП 2006 р. не включила у зведення Конвенцію № 71 про пенсії моряків 1946 року і Конвенцію № 15 про мінімальний вік для вантажників вугілля та кочегарів у флоті 1921 року, яка вже не є актуальною нині.

Однією з ключових вимог Конвенції МОП 2006 р. є ст. V, згідно з п. 1 якої кожна держава-член застосовує та забезпечує виконання законодавства або нормативно-правових актів або інших заходів, які вони ухвалюють з метою виконання своїх зобов'язань за цією Конвенцією стосовно суден і моряків, які перебувають під її юрисдикцією. Кожна держава-член забезпечує, щоб судна, що плавають під її прапором, мали на борту Свідоцтво про відповідність трудовим нормам у морському судноплавстві та Декларацію про дотримання трудових норм у морському судноплавстві відповідно до вимог цієї Конвенції (п. 3) [1].

Судно, до якого застосовується Конвенція МОП 2006 р., може згідно з міжнародним правом підлягати інспекції не тільки державою прапора, а й іншою державою-членом, коли зазначене судно перебуває в одному з її портів, з метою визначення, чи дотримуються на цьому судні вимоги цієї Конвенції. Кожна держава-член забороняє порушувати вимоги Конвенції та відповідно до міжнародного права вводить санкції або вимагає вжиття заходів для виправлення ситуації, відповідно до свого законодавства, які є адекватними для попередження таких порушень.

Кожна держава-член виконує свої зобов'язання відповідно до норм Конвенції МОП 2006 р. таким чином, щоб суднам будь-якої держави, яка не ратифікувала зазначену Конвенцію, не надавався найбільш сприятливий режим, ніж суднам, які плавають під прапором держави, яка ратифікувала



її. Отже, зазначена норма запозичена з відповідних конвенцій, прийнятих під егідою ІМО, таких як: Міжнародна конвенція з охорони людського життя на морі 1974 року (SOLAS-74); Міжнародна конвенція про підготовку і дипломування моряків і несення вахти 1978 року з поправками 1995 року (STCW-78/95); Міжнародна конвенція із запобігання забруднення із суден 1973 року (MARPOL-73/78). Таким чином, принципи, схвалені ІМО з метою охорони людського життя і захисту морського середовища, вперше почали застосовуватися для забезпечення виконання норм трудового права.

Відповідно до правила 5.2.1 Конвенції МОП 2006 р. кожне іноземне судно, що заходить у порт держави-члена, виконуючи свої звичайні функції в рамках своєї діяльності або з причин оперативного характеру, підлягає інспекції з метою перевірки дотримання вимог Конвенції МОП 2006 р. (включаючи права моряків), що стосуються умов праці та життя моряків на борту судна. Свідоцтво про відповідність трудовим нормам у морському судноплавстві приймається як доказ *prima facie* дотримання вимог Конвенції МОП 2006 р. (включаючи права моряків).

Отже, інспекція суден у портах обмежується перевіркою зазначених Свідоцтва та Декларації. Однак якщо уповноважена посадова особа, яка піднялася на борт судна для проведення інспекції, виявить, що необхідні документи не ведуться або є недійсними, або ведуться з використанням недостовірних даних; або є вагомими підстави вважати, що умови праці та життя на борту судна не відповідають вимогам Конвенції МОП 2006 р.; також якщо є розумні підстави вважати, що судно змінило прапор для того, щоб ухилитися від виконання зобов'язань, пов'язаних з дотриманням положень Конвенції, або надійшла скарга про те, що конкретні умови праці та життя на борту судна не відповідають вимогам зазначеної Конвенції, то може бути проведена більш ретельна інспекційна перевірка, щоб переконатися в рівні умов праці й життя на борту судна.

Таке інспектування здійснюється в будь-якому разі, якщо відповідні умови праці та життя моряків, які вважаються неприйнятними, можуть становити явну загрозу для охорони праці, здоров'я або для безпеки моряків або якщо уповноважена посадова особа має підстави вважати, що будь-які з цих недоліків є серйозним порушенням вимог Конвенції МОП 2006 р., включаючи права моряків. Якщо в результаті проведення ретельнішої інспекції будуть виявлені такі недоліки, уповноважена посадова особа вживає заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб судно не виходило в море до тих пір, поки не будуть усунуті будь-які невідповідності.

У разі виконання своїх обов'язків кожна держава докладає всіх зусиль до того, щоб уникнути невинуватної затримки судна або його відстрочки виходу з порту. Держави повинні в максимальному ступені співпрацювати між собою з метою прийняття узгоджених на міжнародному рівні керівних принципів, що стосуються політики проведення інспекцій, особливо щодо обставин, які потребують затримання судна. Також якщо умови на борту

судна становлять безсумнівну загрозу для охорони праці, здоров'я або безпеки моряків.

Так, відповідно до правила 5.2.2 Конвенції МОП 2006 р. кожна держава-член забезпечує, щоб моряки на суднах, що заходять у порт, розташований на території цієї держави, які заявляють про порушення вимог Конвенції (включаючи права моряків), мали право подавати скаргу з метою сприяння якнайшвидшому і практичному виправленню ситуації.

Стандартом А5.2.2 Конвенції встановлений такий порядок розгляду таких скарг: скарга може бути заслухана уповноваженою особою в порту, в який заходить судно, на якому працює моряк. Уповноважена посадова особа проводить первинне розслідування та перевіряє, чи були вичерпані всі можливості, що є в рамках процедури розгляду скарг на борту судна. Якщо розбіжності по скарзі не були врегульовані на борту судна, то уповноважена посадова особа негайно повідомляє про це державу прапора, звертаючись до неї з проханням про консультативну допомогу та проведення заходів з виправлення ситуації в запропонований термін. Якщо скарга не розв'язана, держава порту направляє копію доповіді уповноваженої посадової особи Генеральному директору Міжнародного бюро праці, а також інформуються відповідні організації судовласників і моряків держави порту. У тому разі якщо держава прапора продемонструє у відповідь на повідомлення з боку держави порту, що вона має намір врегулювати це питання і що вона володіє для цього ефективними процедурами і запропонувала прийнятний план дій, то уповноважена посадова особа може утриматися від подальшої участі в розгляді цієї скарги.

Таким чином, Конвенція МОП 2006 р. не містить положення, що дає право моряку звертатися до суду в будь-якому порту заходу щодо розгляду своєї скарги. Компромісне формулювання, додатково включене в якості п. 4 розділу 5 зазначеної Конвенції, встановлює, що «положення цього розділу застосовуються з урахуванням того факту, що моряки і судовласники, як усі інші особи, рівні перед законом і мають право на рівний юридичний захист; не допускається їх дискримінація щодо їх доступу до судів, трибуналів або інших механізмів урегулювання спорів» [1]. Положення цього розділу не визначають вибір судового органу, в якому повинна слухатися справа.

У рамках дослідження варто визначити, що з 1 січня 2018 року набули чинності поправки додатка Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 року (Convention on Facilitation of International Maritime Traffic (Конвенція FAL-65)), прийняті Резолюцією FAL 12(40), які забезпечують полегшення транзиту через порти. Вони торкнулися не тільки операцій з вантажем і суден, а й членів екіпажів та пасажирів на суднах. У частині А розділу 1 надається визначення термінів «член команди судна» та «звільнення на берег». Так, член команди судна – це будь-яка особа, що справді зайнята під час рейсу на борту виконанням обов'язків, пов'язаних з експлуатацією судна або обслуговуванням на ньому, і включена в судову

роль. Звільнення на берег означає дозвіл, що надається члену команди для перебування на березі під час стоянки судна в порту в таких територіальних межах і з такими обмеженнями у часі, якщо вони є, які встановлені державною владою.

Морякам нововведення дозволяють легше сходити на берег під час стоянки судна. Так, у положенні, прийнятому поправками, йдеться, що члени екіпажів «не повинні піддаватися дискримінації незалежно від громадянства, раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань або соціального походження». Заходи зі спрощення формальностей для іноземців, що входять у склад команди суден, зайнятих у міжнародних рейсах, у відношенні звільнення на берег Конвенція FAL-69 закріплює стандарт, який встановлює вимогу, що «іноземцям, членам команди державна влада повинна дозволяти сходити на берег під час стоянки в порту судна, на якому вони перебувають, якщо після прибуття судна необхідні формальності виконані і державна влада не має підстав відмовляти їм у дозволі зійти на берез з причин, пов'язаних із заходами охорони здоров'я, безпеки або суспільного порядку (п. 3.19 Правило F). Зазначений стандарт Конвенції містить рекомендовану практику, стосовно якої члени команди не зобов'язані мати візу для звільнення на берег або спеціальний дозвіл, як, наприклад, перепустка для звільнення на берег. Члени команди до або після звільнення на берег зазвичай не повинні піддаватися особистому огляду. Якщо запит моряка буде відхилений місцевою владою, вони зобов'язані надати пояснення, з якої причини члену екіпажу заборонили зійти на берег.

Варто відзначити, що звільнення на берег забезпечує не тільки Конвенція FAL-65, але і Міжнародний кодекс з охорони суден і портових засобів (International Ship and Port Facility Code (ISPS Code)), який був прийнятий 12 грудня 2002 року на конференції Договірних урядів Конвенції SOLAS-74 одночасно з Главою XI-2 зазначеної Конвенції, він набрав чинності з 01 липня 2004 року. Отже, Глава XI-2 Конвенції SOLAS-74 вводить нові вимоги, що регламентують охорону суден і портових засобів з метою протидії незаконним актам, спрямованим проти безпеки мореплавства і перевезення морем захищених вантажів. Вимоги ISPS Code формують міжнародну структуру, за допомогою якої судна і портові засоби можуть взаємодіяти з метою виявлення і запобігання актам, що загрожують безпеці у секторі морського транспорту.

Так, встановлюючи три рівні охорони суден і портових засобів, Частина В ISPS Code містить рекомендації, що стосуються положень Глави XI-2 Конвенції SOLAS-74 і закріплює правило першого рівня охорони, стосовно якого «члени суднового персоналу не повинні залучатися до огляду своїх колег або їхніх особистих речей, якщо для цього немає явних підстав, що мають відношення до охорони. Будь-який такий огляд повинен проводитися таким чином, щоб повністю бралися до увагу права людини і не принижувалась елементарна людська гідність» (Правило 9.15) [3].

Подібне положення закріплене і в Конвенції МОП 2006 р., яка встановлює, що відповідальні особи в порту та на борту судна повинні докласти всіх зусиль, щоб сприяти отриманню моряками звільнень на берег.

Однак не всі країни забезпечують таку вимогу. Наприклад, США відомі своїми суворими правилами щодо відвідування країни. Так, без візи США моряк не тільки не може отримати звільнення на берег, але й не може навіть покинути борт судна. Іноді у деяких портах США зійти із судна забороняють навіть за наявності візи, причому без пояснення причин. З цього приводу Центр із захисту прав моряків Інституту церкви мореплавців (Seamens' Church Institute (SCI) Center for Seafarers' Rights) провів опитування на тему можливості моряків звільнень на берег. Опитування довело, що відсутність візи – головна перешкода для звільнення моряків на берег у портах США. Понад 9500 моряків з 400 суден у 27 портах взяли участь в опитуванні. З них тисяча шістсот сорок дві людини (17,3%) зізналися, що влада США відмовила їм у звільненні на берег, в 79% випадків – через відсутність діючої візи [4].

Отже, звільнення моряків на берег – це не тільки питання здоров'я і благополуччя моряків, а й безпеки мореплавства та ефективної експлуатації суден. У рейсі моряки постійно перебувають в обмеженому просторі в оточенні одних і тих же людей. Змінити обстановку і відпочити від щоденної рутини вони можуть тільки на березі. Моряки, які не отримують дозвіл на звільнення на берег, змушені залишатися на суднах. За висновками Центру із захисту прав моряків (SCI), вимоги США щодо іноземних моряків суперечать Конвенції FAL-65, яка забороняє вимагати у моряків візу для звільнення на берег.

Найпарадоксальніше у цій ситуації, що США входить у список країн, які ратифікували Конвенцію про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 року. Прийняття поправок до додатка Конвенції FAL-65 було необхідно з огляду на темпи розвитку міжнародного судноплавства і збільшене число формальностей, яких повинні дотримуватися судна в портах заходу. Всі країни світу визнають необхідність мінімізувати, спростивши правила, що стосуються прибуття, стоянки, відправлення суден, навантаження і вивантаження вантажу. Конвенція FAL-65 також регулює норми і правила щодо процедур, які проходять пасажирів і члени екіпажів суден.

Під час пандемії COVID-19 сотні тисяч моряків по всьому світу опинилися замкнені на своїх суднах, багато хто з них не може отримати необхідну медичну допомогу. Зараз у морі перебувають сотні тисяч моряків різних національностей, які працюють на вантажних і пасажирських суднах. І всі вони перетворилися фактично на ув'язнених, у яких немає можливості зійти на берег і дістатися дому через закриття кордонів багатьох держав і відсутності авіарейсів. Фактор втоми і пов'язані з ним психологічні проблеми збільшують імовірність нещасних випадків і аварій на суднах. У деяких моряків також виникає проблема щодо чинності документів та сертифікатів, які підтверджують кваліфікацію моряків, без яких моряки не

можуть працювати на судні. Такі документи зазвичай діють п'ять років, потім їх потрібно міняти, це робиться на березі з проходженням додаткового навчання. Ті моряки, хто залишився на березі, ризикують надовго залишитися без роботи.

Проблема перевтоми моряків, яка спостерігається нині, – це пряма загроза безпеці морського судноплавства та охороні людського життя на морі. Зазначена проблема також позначається і на ефективному виконанні морських сполучень, і безперешкодному функціонуванні ланцюжків поставок вантажу морем, оскільки на судах не можуть працювати протягом невизначено довгого терміну моряки, які не мають можливості звільнення на берег та піддаються втомі.

Тому надзвичайно важливо, щоб уряди всіх держав порту невідкладно визнали ключову роль моряків і зробили негайні конкретні дії для усунення перешкод для зміни екіпажів, тим самим пропонуючи вихід з цієї гуманітарної кризи, забезпечуючи безпеку судноплавства та охорону людського життя на морі, дотримуючись принципів сталого розвитку і сприяючи відновленню економіки після пандемії COVID-19.

Спеціалізовані установи Організації Об'єднаних Націй активно співпрацюють для пошуку виходу із ситуації, що створилася. Так, Міжнародна палата судноплавства, яка представляє національні асоціації судновласників світу і більше 80% світового судноплавного тоннажу, і Міжнародна федерація робітників транспорту, яка представляє близько двох мільйонів моряків, які керують міжнародними торговими суднами по всьому світу, звернулися з листом до Генерального директора ООН, Генерального секретаря МОП, Генерального секретаря ІМО, Генерального директора Конференції ООН з торгівлі та розвитку та Всесвітньої організації охорони здоров'я. У листі Голова Секції моряків Міжнародної федерації робітників транспорту Девід Хайндел заявив, що «урядам держав порту також необхідно ввести процедури, що полегшують подорож моряків на судна і з суден, щоб вони не піддавалися надмірному впливу у спробі продовжити свою роботу і перевозити свій багаж» [5].

Державний портовий контроль є ефективним інструментом примусу виконання суднами міжнародних норм, вимог і стандартів у сфері безпеки мореплавства й захисту довкілля, також є інструментом виявлення субстандартних суден. Здійснюючи такий контроль, держава порту прагне запобігти небажаним інцидентам, пригодам, аварійним випадкам із суднами, які можуть статися біля її узбережжя. Практично всі міжнародні конвенції про безпеку на морі передбачають правила і вимоги, які може перевірити державний портовий контроль.

#### *Література:*

1. Конвенція МОП про працю в морському судноплавстві 2006 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993\\_519#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_519#Text).
2. Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_064#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_064#Text).

3. Міжнародний кодекс з охорони суден та портових засобів. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896\\_035#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896_035#Text).
4. InsureTravel. URL: <https://www.insure.travel/trip/strahovanie-morjakov>.
5. Відкритий лист Гая Платена, генерального секретаря Міжнародної палати судноплавства, Стівена Коттона, генерального секретаря Міжнародної федерації робітників транспорту. URL: <https://www.seafarersjournal.com>.

**Ivanova A. Ensuring working and living conditions of seafarers on board as an element of the port state control system**

**Summary.** The article discovers the provisions of international regulations, and considers the special systems of control over the port state about ensuring working and living conditions of seafarers on board, the simplification of formalities for members of the ship's crew about shore leave. The author examines the functions of the port state in carrying out port inspections in relation to the detection of violations of fundamental rights and principles or the social rights of seafarers in the field of employment. Compliance of the provisions on "control" of foreign vessels in ports, as enshrined in the provisions of the IMO Conventions, is one of the links in the chain of actions required for any government that decided to accede to such conventions ("ratification", "approval", "acceptance" is the first link, "application" is the second and "control" is the third). A necessary condition for the safety of navigation is a fairly strict and thorough control in ports on the application of the provisions of international conventions on ships, the purpose of which is to identify vessels that do not meet current international standards and take the necessary measures to correct deficiencies. States should cooperate with each other as widely as possible aiming to agreed guidelines on inspection policies internationally, especially regarding circumstances requiring the detention of a ship. There are determined conditions and the right of seafarers to lodge a complaint with an authorized official in the port in order to facilitate the speedy and practical correction of the situation. If, as a result of a more thorough inspection, circumstances are found to violate the employment rights of seafarers, the authorized official shall take measures to ensure that the vessel does not go to sea until any non-compliance with labour standards in maritime shipping has been remedied. There is also made an analysis of ILO and IMO standards in the provision of working and living conditions on board, taking into account the fact that seafarers and ship owners, like all other persons, are equal under the law and have the right to equal legal protection. It is prohibited discrimination in their access to courts, tribunals or other dispute resolution mechanisms. The problems of seafarers during the COVID-19 pandemic have been identified, emphasizing that the shore leave of seafarers is not only a matter of health and well-being of seafarers, but also of maritime safety and efficient operation of ships.

**Key words:** port state control, seafarers' working conditions, seafarers' labour protection, port state, fulfilment of obligations, maritime safety.

UDC 341.225.13  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.11>

**KOVBAN A. V.,**  
**Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,**  
**Associate Professor at the Department of General Legal Disciplines**  
**National University “Odessa Maritime Academy”**

## TRENDS OF TRANSFORMATION OF THE CONCEPT OF FREEDOM OF THE HIGH SEAS

**Summary.** The article examines the content of the freedom of the high seas at the present stage of development, the role of the Conventions of the Maritime Law in the formation of the freedom of the high seas as an institution of International Maritime Law and analysis of the results of the Conventions. The author examines current trends in the transformation of freedom of the high seas in modern international Maritime Law. The principle of freedom of the high seas expresses the objective need of States and peoples for the free use of maritime space for international economic, political and cultural ties, as well as for the use of living ocean resources. In 1958, 1960 and 1982, three Conferences on the Maritime Law were held under the auspices of the United Nations.

An important transformation of international cooperation and legislation is also related to the principle of exclusive jurisdiction of the flag state. It means that on the high seas, any ship is subject exclusively to the jurisdiction of the flag State, and no state has the right to interfere in its lawful activities, except as provided by international agreements.

Today, the 1958 Geneva Conventions have mainly historical significance as the embodiment of “traditional Maritime Law”, namely the law that existed before the transformations that took place in the international community in recent years. The conventions were adopted in less than a decade. The author argues that in order to maintain order in the open sea and protect its fundamental freedoms, it is necessary to participate not only in leading international organizations, but also in all countries of the world, both coastal and landlocked. Important and effective actions to achieve this goal are the involvement of more states to accede to major international instruments and their implementation into national law. The principle of freedom of the high seas is imperative. This is confirmed by the doctrine of the concept and content of the principles of *jus cogens* and the provisions of the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969. This is extremely important for maintaining the overall effective regime of maritime space, as a regional rule cannot take precedence over general international law, especially before the norm of *jus cogens*.

**Key words:** freedom of the high seas, World Ocean, freedom of navigation, *Mare liberum*, Convention on the Law of the Sea.

**Formulation of the problem.** Freedom of the high seas (*Mare liberum*) is considered one of the oldest principles of the legal regime governing maritime space, and its main elements were originally freedom of navigation and fishing. Due to the rapid pace of scientific and technological progress, global warming,

population growth in need of food, activities in the waters of the oceans have gained new momentum, which requires legal regulation.

In 1958, 1960 and 1982, three Conferences on the Maritime Law were held under the auspices of the United Nations. The last Conference ended with the adoption of the UN Convention on the Law of the Sea, which established the legal status of all maritime areas [3].

In connection with the consolidation of new maritime spaces, it is necessary to consider the already well-established concept of international law in the science of the open sea, the freedom of which is increasingly restricted, which arouses interest in research. New trends in the transformation of the institution of freedom of the high seas need further study. In recent decades, the problems of development and use of the oceans have become global in nature, which significantly affects the development of international relations and affects the interests of all countries.

**Analysis of recent research and publications.** Despite the urgency of the problem of studying the concept of freedom of the high seas, in legal science and international law this issue is given insufficient attention. Problems of determining the principle of freedom of the high seas and its state in modern conditions were studied by such representatives of domestic science of international law as G. Antselevych, O. Shemyakin, V. Goncharenko and others. International legal problems of navigation on the high seas were studied by Y. Bobrova, A. Skaridov, A. Kolodkin, A. Hollik, T. Yomifumi, D. Rothwell and others.

**Forming the goals of the article.** The purpose and objectives of the study are to clarify the legal nature and legal force of the concept of freedom of the high seas. To achieve this goal, the following main tasks are identified: analysis of the content of freedom of the high seas at the present stage of development; the role of the Conventions on the Maritime Law in the formation and establishment of freedom of the high seas as an institution of international Maritime Law and analysis of the results of the Conventions; study of trends in the transformation of the freedom of the high seas in modern international Maritime Law.

**Presentation of the main research.** The concept of the “high seas” did not appear immediately. Initially, it was the practice that the coastal state proclaimed its exclusive rights to exploit living marine resources and to navigate in less extensive marine areas adjacent to its shores. The state, which declared any sea as its property, in its territories demanded the subjugation of ships of foreign states, collected duties and brought them under its jurisdiction.

Traditionally, the open sea is the space of seas and oceans that are outside the territorial sea and are not part of the territory of any state. The exclusion of the high seas from the sovereignty of states or groups of states was part of a single historical process, accompanied by the recognition of each state's right to freely use the high seas. This process proved to be long and difficult, and it arose as a result of the needs of states in the implementation of free relations for the exchange of manufactured goods and access to overseas sources of raw materials [4, p. 48, 109].



The principle of freedom of the high seas is imperative. This is confirmed by the doctrine of the concept and content of the principles of *jus cogens* and the provisions of the Vienna Convention on the Law of Treaties of 1969. This is extremely important for maintaining the overall effective regime of maritime space, as a regional rule cannot take precedence over general international law, especially before the norm of *jus cogens*. The main disadvantage of the 1982 Convention is that its provisions on the need for interstate cooperation in order to conserve the living resources of the high seas (Articles 117–118) are rather vague. There are no precise instructions on how this cooperation should take place. The commitment to cooperate depends entirely on the goodwill of the parties. And if no agreement can be reached, then coastal states have the right to regulate the catch of migratory species exclusively in their economic zone [1, p. 45, 186–190].

P. Gudev notes that the “transformation of sovereignty was that a hierarchical system of concepts was introduced: “sovereign rights”, “preemptive law”, “zone of jurisdiction”. In addition, the Convention enshrines the equal rights of both member states and competent international organizations. That is, in fact, the foundations were laid for the involvement of intergovernmental organizations in the processes of maritime policy [9, p. 54, 174–178].

The framework of national sovereignty has been undermined by the adoption of the concept of the common heritage of mankind. Substantiation of this concept is a problem in international law. After all, in Art. 136 of the 1982 Convention states: “The area and its resources are the common heritage of mankind”. However, there is no definition of this concept. If we turn to the authors who study the concept of common heritage, we can analyze the features by which we can characterize the object of international law as belonging to the objects of common heritage of mankind [8]. For example, G. Antselevich explored the following features that can characterize one or another object of international law as an object of the common heritage of mankind, namely: use for the benefit of all mankind, only for peaceful purposes, inadmissibility of national jurisdiction, equality of all peoples for the use of its resources, reasonable fair accounting of the interest of all peoples in the use of resources, the inadmissibility of the assignment of at least one part of the object. At the same time, the author singles out from these features that in practice are characteristic of the waters of the high seas, except for use for the benefit of all mankind and use only for peaceful purposes. Although the 1982 Convention establishes provisions for the use of the high seas only for peaceful purposes, this provision is not mandatory, as military action is carried out in this maritime space [5]. Before the Convention entered into force and the status of the high seas was formally assigned to international waters, the 1958 High Seas Convention stated that “no State may claim the subjugation of any part of the high seas to its sovereignty”. Therefore, international waters had the status of “*res nullius*” and “*res communis*”, their resources and spaces could be used by any state.

Today, the waters of the high seas are formally actively used as an object of the common heritage of mankind, but from the point of view of international

law they do not have such a status. In general, as noted by foreign authors, the 1982 Convention can rightly be considered the “Constitution of the Seas” in the sense that it is the basis on which to continue the formation of global control over the development and exploitation of space and resources of the oceans. It has led to an increase in the number of treaties and agreements aimed at protecting the marine environment and its biodiversity, acting in their capacity as a so-called legal “umbrella” [19, p. 204–206].

Disputes arise over military activities (for example, anchoring, take-off or landing of aircraft, intelligence gathering, surveillance, reconnaissance). The United States, while not a party to the Convention, insists that military activity is a legitimate use of maritime space, and coastal states have no convention authority to restrict such activity within their exclusive economic zones. In addition, from the position of the United States, the wording of Article 58 of the Convention that “States shall, in the exercise of their rights in the exclusive economic zone, give due consideration to the rights and obligations of the coastal State and comply with the laws and regulations adopted by the coastal State” shall in no way confer additional powers on coastal States, activities of the United States and other countries.

The United States also believes that military research (for example, the collection of oceanographic, geophysical, chemical, biological information for military purposes) does not fall into the category of marine scientific research, and therefore can be easily carried out in the exclusive economic zone of a coastal state [6]. Some states have a fundamentally different view on this issue. For example, the Government of the Republic of Bangladesh, in ratifying the 1982 Convention, stated that its provisions did not entitle other States in the exclusive economic zone to conduct military maneuvers except with the consent of the coastal State.

As mentioned above, with the adoption of the UN Convention on the Law of the Sea, the development of the resources of the ocean floor and subsoil outside the scope of national jurisdiction ceased to be free, it was placed under the control of the International Seabed Authority. In this case, the conflict is due to the fact that thus there was a change in the legal status of these spaces and resources, which for some industrialized countries was economically unacceptable. Since the principle of freedom of the high seas implies that each state has the right to engage in any research or economic activity without any restrictions, each state has the right to launch spacecraft from the high seas. In addition, the 1982 Convention does not prohibit the launch of spacecraft from the high seas. However, the launch of spacecraft from the high seas may not impede the lawful activities of other States in the oceans or international sea routes, the exercise of other freedoms on the high seas. Therefore, the freedom to launch spacecraft on the high seas is exercised in certain areas [10].

The high seas are probably the last region of the world’s oceans for which the evolution of international law lags behind the development of economic activity to some extent. Even before the entry into force of the 1982 Conven-

tion, it was clear that additional measures on military activity, marine industrial fisheries on highly migratory species and transboundary fish stocks, as well as strengthening control over the environmental impact of mining and exploration, could be introduced on the high seas in the near future and energy resources of deep-sea areas. P. Gudev emphasizes that the dialectic of conflict in this area is due to the fact that the freedoms of the high seas are increasingly no longer considered absolute. They are more subordinated not to the national but to the global interests of the entire world community [9]. Both the 1982 Convention itself and other international instruments have transformed the original, centuries-old regime of the high seas.

The Protocol of the Environment (1991) to the Antarctic Treaty is considered to be the first step of the world community towards the establishment of protection zones on the high seas. In the field of shipping control, such areas, including on the high seas, are formed within the framework of the International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL) [2]. Annex I (Rules for the Prevention of Oil Pollution), Annex II (Rules for the Prevention of Pollution of Harmful Liquid Substances Transported in Bulk) and Annex V (Rules for the Prevention of Pollution from Ship-Waste) of this Convention are aimed at protecting certain areas in maritime areas defined as “special zones”.

Paragraph 10 of Regulation 1 of Annex I states that a special area means a sea area where, for recognized technical reasons belonging to its oceanographic and ecological areas and the specifics of navigation, it is necessary to adopt special mandatory methods for preventing marine pollution oil. Such areas were formed in the Baltic, Mediterranean, Black, Red, Arabian, and North Seas, as well as in the Gulf of Aden and Antarctica. It should be noted that many of these areas are outside national jurisdiction. In addition, according to special oceanographic and environmental criteria, as well as shipping characteristics, MARPOL can identify “particularly vulnerable marine areas”. It is important to form a JIU under the auspices of the International Maritime Organization. It is assumed that shipping activities may be harmful to the marine environment as a whole and to some areas to a greater extent (operational discharges, accidental or intentional pollution).

This is due to the fact that in accordance with paragraph 4 of Art. 194 of the 1982 Convention, “in taking measures to prevent, reduce or control pollution of the marine environment, States shall refrain from undue interference with the activities of other States in the exercise of their rights and obligations under this Convention”.

The issue of naval activity on the high seas remains debatable. Yes, Art. 88 of the Convention states that the high seas are reserved only for peaceful purposes. However, this provision does not affect military maneuvers or the testing of conventional weapons on the high seas. Art. 301 of the 1982 Convention as a whole states in this regard that “in the exercise of their rights and obligations under this Convention, States Parties shall refrain from threatening or using force against the territorial integrity or political independence of any State or otherwise incom-

patible with the principles of international law embodied in the Charter of the United Nations”.

The United States stated that, since the 1982 Convention did not clarify terms such as “peaceful use” and “peaceful purposes”, there were no restrictions on the right of States to exercise individual or collective self-defence; wartime, but also in peacetime [7]. This position was formed in 1976 during the Third UN Conference on the Maritime Law. It was that the term “peaceful use” could not be an obstacle to military activity. From the point of view of the United States, the 1982 Convention, being a peacetime agreement, cannot impose any restrictions on military activities or deprive a state of the right to self-defence.

From the point of view of environmental protection, in the most vulnerable areas of the world’s oceans there is a need to form special “nuclear-free zones” or zones where any naval maneuvers are prohibited. In the future, we can expect an increase in protests over the trials on the high seas, the resources and spaces of which are increasingly seen as the property of all mankind.

A study of the legal problems of the evolution of freedom of fishing on the high seas, an analysis of the provisions of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea, the national legislation of individual coastal states governing fishing in coastal areas, led to a number of conclusions. First, the principle of freedom of fishing on the high seas arose, formed and affirmed as an element of a more generalized principle – the principle of freedom of the high seas. For a long time, it remained a customary rule of law, and with the adoption of the Geneva Convention on the High Seas in 1958, it became a treaty rule. Secondly, the freedom of fishing on the high seas is not unlimited. It is governed by many international agreements, including the provisions of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea. In other words, the principle of freedom of fishing at present can most likely be called the principle of rational (scientifically sound) fishing on the high seas. Third, due to the establishment of 200-mile coastal zones by states, the spatial limit of the principle of freedom of fishing on the high seas has been significantly limited. Currently, it extends only to parts of the high seas outside these areas.

Practical directions of development of the conventional regime on the high seas are: fight against pollution of the marine environment; protection and conservation of living resources of the oceans; conservation of biological diversity. No one doubts that the pollution of the marine environment is a global negative trend and today no area of the world’s oceans can be considered in which there is no such trend.

Given the crucial role of space and resources of the oceans for all mankind, as well as the interdependence between the states of an ecosystem, the growth of pollution requires urgent and adequate measures.

The 1982 Convention identified 6 sources of pollution of the marine environment: pollution from land-based sources; pollution caused by seabed activities; pollution caused by activities in the International Seabed area; pollution caused by burial; pollution from ships; pollution from the atmosphere

and through it. Priority should be given to preventive measures. At the same time, self-defence measures aimed at protecting ships from acts of piracy and other acts of armed attack on ships need to be improved, as it is difficult to create an environment of full security for ships in different parts of the oceans, but they often become completely vulnerable to armed attacks. Criminals know this and this is one of the conditions that contribute to the commission of such crimes. As in the case of the protection of ships from terrorist acts, measures of self-defence of ships may be carried out by members of the “self-defence team” only if the resolution of known legal problems.

It should also be noted that the absence of weapons on ships does not preclude the use of force against pirates by members of the ship’s crew. Meanwhile, during the implementation of force in self-defence of the ship from pirate attacks, the following interrelated problems arise. On the one hand, resistance to pirates can lead to casualties among the crew and passengers of the ship, and on the other – in its absence, the unknown consequences after the departure of criminals from the ship (destruction of passengers and crew as witnesses, other dangerous consequences).

According to experts, preparations for action in case of piracy should be carried out taking into account the provisions of the plan to prevent pirates from entering the deck. The plan should include a set of measures to combat pirates in preparation for the passage of a dangerous area, when pirates are detected on the approaches to the ship, as well as in case of their breakthrough on deck (maintenance in readiness for immediate use of fire barrels; that can be used by pirates to board a ship, etc.) [8].

The role of cooperation between coastal states in troubled regions is also important. For example, Malaysian maritime organizations believe that the best and most effective way to combat piracy would be to engage the police and naval forces of coastal states to regularly patrol the most dangerous areas of the sea.

In order to maintain order in the open sea and to protect its fundamental freedoms, it is necessary to involve not only the leading international organizations, but also all countries of the world, both coastal and landlocked. Important and effective actions to achieve this goal are the involvement of more states to accede to major international instruments and their implementation into national law.

**Conclusions and prospects for further research.** The adoption of the four conventions meant that the unity of the Maritime Law was lost, but there may be advantages, such as the adoption of conventions and a single protocol instead of a single legal act, trying to involve more states in at least some of the conventions, avoided a large number of radical reservations. Today, the 1958 Geneva Conventions have mainly historical significance as the embodiment of “traditional Maritime Law”, namely the law that existed before the transformations that took place in the international community in recent years. The conventions were adopted in less than a decade. However, despite their legal quality, they were quickly perceived by most states as obsolete. The Third United Nations Conference on the Maritime Law lasted from 1973 to 1982. However, as a result of eleven sessions

held in various parts of Europe and the United States, a single United Nations Convention on the Law of the Sea was adopted on 10 December 1982.

The non-participation of the United States in the 1982 Convention significantly undermines the established conventional water regime. All this in combination underestimates the universally binding nature of the 1982 Convention, which provokes a future increase in the number of legal disputes and threatens the existing legal order in the world's oceans.

Active work is under way to develop an agreement on the protection of marine biological diversity outside areas of national jurisdiction, including through the establishment of marine protected areas in the high seas. The International Maritime Organization and the Food and Agriculture Organization of the United Nations will influence the formation of International Maritime Law, the interpretation and implementation of certain provisions of the 1982 Convention.

### *References:*

1. Yoshifumi T. The International Maritime Law. New York : Cambridge University Press, 2012. 672 p.
2. Международная конвенция по предотвращению загрязнения с судов 1973 года, изменённая протоколом 1978 г. к ней: МАРПОЛ 73/78: В 2 кн. Санкт-Петербург, Кн. 1: Конвенция, протоколы к ней с дополн. 1994. 313 с.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року. / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995\\_057](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_057).
4. Авраменко И.М. Международное морское право. Ростов-на-Дону : Феникс, 2001. 448 с.
5. Анцелевич Г.А. Международно-правовой статус и режим пользования морских объектов общего наследия человечества. Перспективы развития в порядке de lege feranda : монография. Киев, 2002. 360 с.
6. Kraska J. Maritime Power and the Maritime Law. Expeditionary operations in World Politics. New York : Oxford University Press, 2011. 400 p.
7. Senate Executive Report, 110h Congress, 1st Session, Exec. Rpt. 110-9. URL: <http://www.gc.noaa.gov/documents/UNCLOS-Sen-Exec-Rpt-110-9.pdf>.
8. Ушаков А.В. Піратство як чинник, що порушує свободу відкритого моря і перешкоджає формуванню його міжнародно-правового статусу як об'єкта загальної спадщини людства. URL: [http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/3\(68\)/uazt\\_2013\\_3\\_16.pdf](http://zt.knteu.kiev.ua/files/2013/3(68)/uazt_2013_3_16.pdf).
9. Гудев П.А. Конвенция ООН по морскому праву: проблемы трансформации режима. Москва : ИМЭМО РАН, 2014. 201 с.
10. Кожевникова П.К. Правовое регулирование проведения запусков космических аппаратов из открытого моря. *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. 2015. Т. 2. 455 с.

### **Ковбан А. В. Тенденції трансформації концепції свободи відкритого моря**

**Анотація.** У статті досліджується зміст свободи відкритого моря на сучасному етапі розвитку, роль Конвенцій з морського права у формуванні та становленні свободи відкритого моря як інституту міжнародного морського права та аналіз результатів Конвенцій.

Автор досліджує сучасні тенденції трансформації свободи відкритого моря у сучасному міжнародному морському праві. Принцип свободи відкритого моря виражає об'єктивну необхідність держав та народів у вільному використанні морських просторів для здійснення міжнародних економічних, політичних та культурних зв'язків, а також використання живих ресурсів океану. У 1958 р., 1960 р. та 1982 р. під егідою Організації Об'єднаних Націй було проведено три Конференції з морського права.

Важлива трансформація міжнародного співробітництва та законодавства пов'язана також з принципом виключної юрисдикції держави прапора. Це означає, що у відкритому морі будь-яке судно підпорядковується виключно юрисдикції держави прапора, і жодна держава не має права втручатися в його законну діяльність, крім випадків, передбачених міжнародними угодами.

Натепер Женевські конвенції 1958 р. мають, головним чином, історичне значення як втілення «традиційного морського права», а саме такого права, яке існувало до трансформацій, що відбулися в міжнародному співтоваристві останніми роками. Конвенції були прийняті менш ніж за десятиліття. Автор стверджує, що для підтримання порядку у просторах відкритого моря та захисту його основних свобод, необхідна участь не лише провідних міжнародних організацій, а й усіх держав світу як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря. Важливими та ефективними діями для досягнення цієї мети є залучення більшої кількості держав для приєднання до основних міжнародних актів та їх імплементація в національне законодавство. Принцип свободи відкритого моря є імперативним. Це підтверджується доктриною, що стосується поняття і змісту принципів *jus cogens*, та положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Це має винятково велике значення для збереження загалом дієвого режиму морських просторів, оскільки регіональна норма не може мати переважної сили перед нормою загального міжнародного права, тим більше перед нормою *jus cogens*.

**Ключові слова:** свобода відкритого моря, Світовий океан, свобода судноплавства, *Mare liberum*, Конвенція з морського права.

# МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

---

---

УДК 341.32:341.36  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.12>

**СОКИРИНСЬКА О. А.,**  
кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри публічно-правових дисциплін  
Білоцерківського національного аграрного університету

**КОВАЛЬЧУК І. В.,**  
кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри публічно-правових дисциплін  
Білоцерківського національного аграрного університету

## АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ БІОЛОГІЧНОЇ ТА ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

**Анотація.** У статті проаналізовано стан розвитку та реалізації програм з виробництва та розповсюдження біологічної та хімічної зброї. Проведено аналіз збройних конфліктів, під час яких було використано або мала місце спроба використання зброї масового знищення як засобу ведення війни. Авторами проаналізовано правову базу для забезпечення притягнення до відповідальності винних у подібних злочинах, а також шляхи реалізації контролю за державами-порушницями та необхідність втручання світової спільноти за допомогою всіх можливих засобів, не заборонених нормами міжнародного права. За результатами дослідження автори дійшли висновку, що сучасні біотехнологічні розробки в цивільній промисловості, головним чином у галузі фармацевтики та ветеринарії, полегшили виробництво, зберігання та подальший перехід у форму бойового застосування деяких видів хвороботворних мікроорганізмів. До середини 70-х років минулого століття біологічна зброя мала визначену військову цінність. Однак з огляду на рівень наукового та технологічного розвитку тих часів було майже неможливо попередити результати її впливу на людей та навколишнє середовище, а проблеми, що пов'язані з її зберіганням та поводженням з нею, були надто великі та складні у застосуванні. Тому, як наслідок, інші види зброї мали перед нею явні переваги. Значні успіхи цивільної промисловості за останні сорок років дозволили виробляти більш ефективну і передбачувану з



точки зору контролю за результатами її використання зброю. Автори дійшли висновку, що найскладнішою частиною для приховування програми створення біологічної зброї є завершення процесу виробництва зброї, коли мікроорганізми або отруйні речовини завантажуються у ракетні боеголовки, бомби, артилерійські снаряди або в ємності для розпилювання у повітрі. Хоча такі дії можна здійснювати безпосередньо перед можливим застосуванням, що дозволить досягти максимального несподіваного ефекту. Найбільший вплив у цьому разі ця смертоносна зброя може завдати беззахисному цивільному населенню. В межах дослідження авторами було проаналізовано низку міжнародних документів: Женевський протокол з хімічних та бактеріологічних видів зброї 1925 року, Перший Додатковий протокол до Женевських Конвенцій 1977 року, Конвенцію з біологічної зброї 1975 року, Женевську Конвенцію 1949 року, Гаазьку Конвенцію 1906 року, Римський статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 року тощо.

**Ключові слова:** біологічна зброя, хімічна зброя, апартеїд, зброя масового знищення, отруйні речовини.

**Постановка проблеми.** Теоретично біологічна зброя здатна завдати багатотисячних втрат людських життів, навіть під час використання дуже незначної кількості матеріалу. Біологічна зброя може створюватись шляхом використання живих організмів (наприклад, бактерій і вірусів) або отриманих з цих організмів отруйних речовин (отрут). За наявності необхідних технологій і знань воно видається більш дешевим та простим з точки зору виробництва, ніж виробництво ядерної зброї.

Тож не виникає сумнівів щодо небезпеки біологічної та хімічної зброї для людського життя, яку як зброю масового знищення можна порівняти з ядерною зброєю, й деякі держави розглядають можливість її застосування як еквіваленту. Останніми роками відзначається різке збільшення числа держав, що володіють потужним науково-виробничим потенціалом у сфері біотехнології, мікробіології, генної інженерії, а також мають колекції патогенних біологічних агентів, саме тому наукові дослідження цієї теми набувають особливої актуальності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі питання контролю за використанням біологічної та хімічної зброї досліджували такі українські вчені, як М.Т. Васильєва, М.В. Гребенюк, О.О. Головацький, Б.Д. Леонов, Р.О. Мартинюк, Г.Г. Онищенко, Д.Л. Поклонський, Р.І. Сибірна, М.Ю. Тарасова, В.В. Татарінова та інші. Разом із тим дедалі більшої уваги потребують поглиблені наукові дослідження контролю за використанням біологічної та хімічної зброї з метою удосконалення його правового регулювання.

**Мета** дослідження полягає у виробленні на основі всебічного вивчення основних проблем міжнародного права щодо контролю за використанням біологічної та хімічної зброї, аналізу стану міжнародно-правового регулювання в цій сфері пропозицій щодо вдосконалення міжнародного співробітництва та розвитку міжнародного права в галузі контролю за використанням біологічної та хімічної зброї.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Сучасні біотехнологічні розробки у цивільній промисловості, головним чином у галузі фармацев-

втики та ветеринарії, полегшили виробництво, зберігання та подальший перехід у форму бойового застосування деяких видів хвороботворних мікроорганізмів. До середини 70-х років минулого століття біологічна зброя мала визначену військову цінність. Однак з огляду на рівень наукового та технологічного розвитку тих часів було майже неможливо попередити результати її впливу на людей та навколишнє середовище, а проблеми, що пов'язані з її зберіганням та поводженням з нею, були надто великі та складні у застосуванні. Тому, як наслідок, інші види зброї мали перед нею явні переваги. Значні успіхи цивільної промисловості за останні сорок років дозволили виробляти більш ефективну і передбачувану з точки зору контролю за результатами її використання зброю.

Необхідно також ураховувати, що програму виробництва біологічної зброї значно простіше замаскувати під цивільні розробки та виробництво, тоді як програму створення ядерної чи хімічної зброї майже неможливо. Саме цей метод використовувався для приховування двох найбільших таємних програм, що стали відомими після Другої світової війни – російської (її виконання почалось ще за часів СРСР) та іракської [8]. Найскладнішою частиною для приховування програми створення біологічної зброї є завершення процесу виробництва зброї, коли мікроорганізми або отруйні речовини завантажуються у ракетні боеголовки, бомби, артилерійські снаряди або в ємкості для розпилювання у повітрі. Хоча такі дії можна здійснювати безпосередньо перед можливим застосуванням, що дозволить досягти максимального несподіваного ефекту. Найбільший вплив у цьому разі ця смертоносна зброя може завдати беззахисному цивільному населенню.

У разі застосування хімічної зброї для отримання такої ж кількості постраждалих знадобиться значно більша кількість хімічних речовин. Наприклад, навіть триста кілограмів такої смертельно отруйної речовини, як нервово-паралітичний газ «зарін», що застосований на аналогічному об'єкті, здатен вбити від вісімдесяти до двохсот людей, охопивши при цьому лише частину території, яку може охопити у десять разів менший за вагою снаряд зі спорами сибірської виразки [4, с. 32].

Використання «бактеріологічних засобів ведення війни» забороняється міжнародним правом з часів, коли був прийнятий у 1925 році Женевський протокол по хімічних та бактеріологічних видах зброї [6]. Саме такою була реакція світової спільноти на той жах, яким супроводжувалось використання отруйних газів під час Першої світової війни. Два десятиліття потому, під час слухань у так званій «медичній справі» на Нюрнберзькому процесі, підсудні, крім усього іншого, обвинувачувались у проведенні медичних та біологічних експериментів над тисячами громадян Німеччини та іноземних громадян. Тоді трибунал виніс рішення про те, що яке б право не мала Німеччина, експериментуючи на своїх громадянах, що були ув'язнені, це право «не може поширюватися на можливість застосування аналогічної практики стосовно громадян інших держав, щодо яких

були застосовані ці експерименти в нелюдських та жорстоких умовах тією мірою, якою ці експерименти не є військовими злочинами, вони стають злочинами проти людяності» [2].

Не лише нацисти створювали табори смерті в період, що передував Другій світовій війні. Японці також мали свої концентраційні табори. Але, на відміну від німців, їх метою було не знищення людей, а використання звичайних злочинців і військовополонених як «піддослідних кроликів» для біологічних, а подекуди й хімічних військових експериментів. Підґрунтям цього процесу стало існування правих фанатиків-мілітаристів, які переважали в японському суспільстві з кінця 1920-х років аж до закінчення війни. Вони вважали, що для досягнення їхньої мети – панування Японії у Східній Азії, слід використовувати такі екзотичні види зброї, як бактеріологічна та хімічна зброя. Сама думка про це вже є жахливою, але ті, хто ініціював розробку програми щодо створення такої зброї, пішли далі на цьому шляху й запропонували не тільки створити її в лабораторіях та використати проти ворога в бою, але й спочатку дослідити її дію на звичайних людях.

Наслідком розвитку всіх цих подій стало будівництво велетенської мережі так званих «фабрик смерті», які на початок Другої світової війни розташувались від далеких степів Внутрішньої Монголії до Сінгапуру та від Бангкока до Маніли. Центром цієї імперії смерті став Пін-Фан, передмістя Харбіна, міста на Півночі Китаю, де й розташувалась резиденція засновника програми з розробки хімічної та бактеріологічної зброї генерал-лейтенанта Сіро Ісії.

На кожній з цих «фабрик» працювало як мінімум дві тисячі чоловік. Окрім звичайних солдат, які їх охороняли, в усій мережі працювало за загальними підрахунками близько двадцяти тисяч лікарів, мікробіологів, ветеринарних лікарів, зоологів та ботаніків. Перспективні патогенні речовини та біологічна зброя випробовувались на ув'язнених. За приблизними підрахунками, жертвами цих випробувань стали від дванадцяти до п'ятнадцяти тисяч чоловіків, жінок та дітей. Ще десятки тисяч загинули внаслідок проведення так званих «польових випробувань»: через розповсюдження зараженої патогенними мікроорганізмами їжі; викидам цих організмів у криниці та інші прісні водойми; ініціація епідемії холери внаслідок введення її збудника у кров селян під виглядом щеплення від хвороби; розпилювання та розбризкування з повітря різних видів біологічної зброї над селами та містами.

Хоча уряд Японії обіцяв ставитись до військовополонених турботливо та з повагою, насправді до них відносились надзвичайно жорстоко. Медичного обслуговування для них або зовсім не застосовували, або в кращому разі воно було примітивним та вирізнялося цілковитою байдужістю. Наслідки такого ганебного ставлення до військовополонених стають зрозумілі після порівняння рівня смертності у японських таборах для військовополонених з рівнем смертності в європейських таборах. В японських таборах рівень смертності був у сім разів вищий ніж у євро-

пейських. Найбільш жорстоким, на нашу думку, було рішення японського медичного керівництва, прийняте у 1942 році, коли японська армія захопила велику територію на тихоокеанських островах та узбережжі Азії, про те, що військовополонені та особи, які проживають на захоплених територіях, є першочерговими кандидатами для проведення дослідів над людьми, а також замінять тварин, що традиційно використовувались під час вивчення медицини.

Аналіз міжнародно-правових актів свідчить, що судове переслідування розробників японської програми створення біологічної зброї повинне було стати майже неминучим. Натомість, оскільки тоді всі події акумулювались навколо «холодної війни», дія норм міжнародного гуманітарного права в цій галузі була зведена нанівець. Міжнародно-правові акти, які приймалися згодом, лише посилили заборони на злочини такого роду, в яких звинувачували Японію. Наприклад, Перший Додатковий протокол до Женевських конвенцій 1977 року забороняє «медичні та наукові експерименти» навіть у тому разі, коли їх проводять зі згоди піддослідного [5].

У галузі контролю над озброєнням діє Конвенція з біологічної зброї 1975 року, яка забороняє «розробляти... бактеріологічні або біологічні, або отруйні речовини (та) спорядження», що призначене для використання або доправлення «таких речовин з ворожими намірами або під час збройного конфлікту» [9]. Однак, незважаючи на всі заборони та переслідування, можна констатувати, що до 80-х років минулого століття уряд Японії заперечував факти скоєння такого роду злочинів його лікарями та вченими, незважаючи на те, що закони, які застосовувалися до збройних конфліктів, категорично забороняли такі злочини ще в період Другої світової війни, до прийняття Женевських конвенцій 1949 року.

Конвенція з біологічної зброї, що набула чинності у 1975 році, забороняє дослідження, розробку, створення, зберігання або придбання біологічної або токсичної зброї [9]. Конвенція також забороняє створення систем доставки, які спеціально створені для таких видів озброєння. Тоді як Конвенція спрямована тільки проти володіння такою зброєю, перша заборона на застосування біологічної зброї під час збройного конфлікту згадується вже у Женевському протоколі від 1925 року, в якому також забороняється застосування хімічної зброї [6]. Цей протокол є витком звичаєвого права війни, яке забороняло використання у збройному конфлікті «отруйних» видів зброї або речовин, і вперше кодифікованого у Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 років [7].

Римський статут Міжнародного Кримінального Суду 1998 року поряд з рішеннями Нюрнберзького трибуналу та змісту Женевських конвенцій 1949 року стверджує, що медичні досліді є військовим злочином незалежно від того, чи скоєні вони під час міжнародного конфлікту або під час конфлікту не міжнародного характеру. Склад цього злочину визначається таким чином: «спричинення особам, які перебувають під владою про-

тивника, фізичних ушкоджень або скоєння стосовно них медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, що невиправдані необхідністю медичного, стоматологічного або іншого лікування відповідної особи, та не здійснюються в її інтересах, а також призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб» [10].

Конвенція з біологічної зброї не містить положень про здійснення контролю, однак існує режим «створення довіри», що не є обов'язковим. Використовуючи цей режим, держави можуть оголошувати про наявність у них виробничих потужностей, які працюють з хвороботворними організмами, та надають списки публікацій, що стосуються цих організмів. Хоча низка держав, які підписали угоду й почали створювати «чорновий» варіант протоколу, що передбачає виникнення певних зобов'язань, пов'язаних з перевіркою, фахівці, що мають досвід у цій галузі, вважають, що створити глобальну угоду, яка буде хоча б трохи надійною, неможливо. Вона скоріш за все стане причиною виникнення хибного відчуття безпеки, що може бути більш небезпечним, ніж та ситуація в цьому питанні, яка існує зараз.

Ще до початку проведення у 1991 році операції зі звільнення Кувейту, яка отримала назву «Буря в пустелі» та проводилась американським урядом, державний секретар США Джеймс Бейкер попередив свого іракського колегу Тарика Азиза про те, якщо Ірак спробує застосувати будь-яку зброю масового знищення, він отримає таку відсіч, від якої не зможе оговтатись довгі роки [1, с. 109]. Тоді у розпорядженні Іраку була готова до використання біологічна та хімічна зброя, хоча його ядерна програма ще не була завершена. Уряд Іраку поставився до такого попередження як до погрози ядерного бомбардування та прийняв рішення не застосовувати зброю масового ураження першим.

Ірак, хоча й підписав Конвенцію з біологічної зброї, ніколи не намагався ратифікувати її та продовжував виконувати програму використання вірусів, бактерій та токсинів, що була заснована на новітніх досягненнях науки та техніки. Ще до початку проведення у 1991 році операції зі звільнення Кувейту «Буря в пустелі», у Іраку вже були готові до використання ракети, авіабомби та артилерійські снаряди, наповнені біологічними речовинами. Окрім цього, Ірак працював над програмами з розробки нових речовин та засобів доставки. Ані Сполучені Штати Америки, ані Великобританія не знали про масштаби та обсяги цих програм, однак обидві держави застосували заходи попереджувального характеру, такі як вакцинація солдат проти сибірської виразки та профілактика проти нападів з використанням нервово-паралітичних речовин. Великобританія також розгорнула систему попередження та знешкодження біологічних речовин. Коаліція здійснила бомбові удари по заводах з виробництва хімічної зброї, але основні центри розробки біологічної зброї залишила недоторканими. Оскільки нічого не знала про них, про склад біологічного матеріалу, що на них розроблявся, та про можливий вплив, який він може мати на людей та навколишнє середовище.

Ірак визнав існування в нього програми розробки біологічної зброї лише через чотири роки після розслідування цієї справи інспекторами ООН. Дотепер існує ризик того, що Ірак усе ще приховує важливі аспекти своєї програми розробки озброєнь.

Інші, не такі масштабні, програми існували, а можливо, існують й дотепер в інших частинах світу. Прикладом однієї такої вже завершеної програми може бути програма, що здійснювалася режимом апартеїду у Південній Африці до початку 90-х років. Це була відносно невелика програма, створена для проведення політичних убивств. У ній використовувались передові біотехнології, й цілком вірогідно, що люди, які працювали в цій програмі, нині використовують свій досвід десь ще.

**Висновок.** Отже, повідомлення про застосування забороненої бактеріологічної зброї, що були зібрані за довгі роки, зумовили необхідність посилення міжнародного контролю за її виготовленням та використанням. Женевський протокол 1925 року, який з часом був ратифікований 149 державами, забороняє лише використання хімічної та бактеріологічної зброї «першими». Він дозволяє державам розробляти та зберігати хімічну зброю з «оборонною» метою, при цьому не забороняє використовувати її як відповідь на проявлену агресію. Ця заборона не поширюється ані на використання такої зброї проти власних громадян, ані на сльозогінні гази типу «Сі-Ес».

Прийнята у 1972 році Конвенція про заборону бактеріологічної зброї повністю забороняє бактеріологічну зброю, при цьому заборона поширюється як на її розробку, так і на збереження. У 1993 році в Парижі була відкрита для підписання нова Конвенція про заборону хімічної зброї. Вона набула чинності 29 квітня 1997 року та була ратифікована 111 державами, в тому числі США та Росією. На виконання цього договору був створений новий міжнародний орган – Організація із заборони хімічної зброї зі штаб-квартирою в Гаазі. Вона контролює дотримання угоди та розслідує всі заяви про її порушення державами, що до неї приєдналися. Генеральному секретареві ООН надано відповідно до резолюції ООН право здійснювати розслідування будь-яких заяв про порушення з боку держав, що не приєдналися до договору.

#### *Література:*

1. Armstrong, Douglas G. "The Gulf War's Patched-Together Air Intelligence". U.S. Naval Institute Proceedings, 118. November 1992, pp. 109–111.
2. Drafting and implementation of Article 13, paragraph 1, of the Charter of the United Nations.
3. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_222#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text).
4. Галака С.І. Зброя масового знищення. Політична енциклопедія. / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 268 с.

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_199#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text).
6. Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів, багатосторонній міжнародний договір, підписаний 17.06.1925. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_198#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_198#Text).
7. Задорожній О.В. Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.
8. Зброя масового ураження. Митна енциклопедія : у 2 т. / І.Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. Харків : ПП Мельник А.А., 2013. Т. 1 : А–Л. 472 с.
9. Конвенция о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_054#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_054#Text).
10. Римский статут международного уголовного суда. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_588#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text).

**Sokyrynska O., Kovalchuk I. Analysis of the problems of international law regarding the control of the use of biological and chemical weapons: historical and legal aspect**

**Summary.** The paper analyzes the development and implementation of programs for biological and chemical weapons production and distribution. An analysis of armed conflicts involving weapons of mass destruction use or an attempt to use as a means of warfare has been done. The legal framework for ensuring the prosecution of the culprits, as well as ways to control the violating states and the need for intervention of the world community through all possible means not prohibited by international law are analyzed. The study suggests that modern biotechnological developments in the civil industry, mainly in the field of pharmaceuticals and veterinary medicine, have facilitated the production, storage and subsequent transition of some pathogens to combat use. Until the mid-1970s, biological weapons had military value. However, given the level of scientific and technological development at the time, it was next to impossible to prevent their effects on humans and the environment, and the problems related to biological weapons storage and handling were too significant and difficult to apply. As a result, other weapons had clear advantages over them. Significant advances in civilian industry over the past forty years have made it possible to produce weapons that are more effective and predictable in terms of their use results monitoring. It is concluded that completing the weapons production process, i.e. loading microorganisms or toxins into missile warheads, bombs, shells, or airborne tanks is the hardest part about concealing a biological weapons program. Such actions can be performed immediately before the weapons possible use and thus the maximum unexpected effect can be achieved. In this case, these deadly weapons can have the biggest impact on the defenceless civilian population. A number of international documents including the Geneva Protocol on Chemical and Bacteriological Weapons of 1925, the First Additional Protocol to the Geneva Conventions of 1977, the Biological Weapons Convention of 1975, the Geneva Convention of 1949, the Hague Convention of 1906, the Rome Statute of the International Criminal Court of 1998, etc. were analyzed within the study.

**Key words:** biological weapons, chemical weapons, apartheid, weapons of mass destruction, toxic substances.

# МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

---

---

УДК 341.45  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.13>

**ЛЕГАН І. М.,**  
кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри економічної безпеки, публічного управління  
та адміністрування  
Державного університету «Житомирська політехніка»

## ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В БОРОТЬБІ З ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

**Анотація.** У статті досліджуються особливості історико-правових передумов становлення та розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю. У статті охарактеризовано, що під впливом різних інститутів громадянського суспільства, а також наростаючої терористичної загрози, збільшення обсягів кримінальної торгівлі зброєю, наркотиками і легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом, які останнім часом набули транснаціонального характеру, державні органи змушені з усією відповідальністю поставитися до забезпечення громадської і державної безпеки через підвищення професіоналізму співробітників правоохоронних органів. У статті доведено, що сучасні глобалізаційні процеси у світі та розвиток інформаційного суспільства, новітні засоби комунікації та цифрові технології актуалізують питання транснаціональної злочинності та виводять її на зовсім інший рівень. Окреслено теоретико-методологічну сутність поняття «організована злочинність», під якою пропонується розуміти згуртовану систему діяльності та функціонування кримінальних спільнот. Виділено основні характеристики сучасної організованої злочинності, серед яких – стійкий та довготривалий характер, жага до отримання надприбутків, попереднє планування своєї діяльності та визначення ролі кожного члена у групі, чітка диференціація на керівників різного рівня та виконавців, організація спільних грошових страхових запасів. Зазначено, що історія виникнення організованої злочинності настільки ж давня, як і історія самої людської цивілізації, а співробітництво окремих держав у боротьбі з організованою злочинністю розпочалося ще в найдавніші часи. У статті доведено факти існування ієрархії



та відповідних правил поведінки, з якими були ознайомлені всі без винятку члени угруповання, а протиріччя та конфлікти між окремими організованими злочинними групами вирішувалися через відповідні механізми та ритуали. У статті акцентовано увагу на тому, що проникнення до органів влади та місцевого самоврядування правоохоронних та інших державних органів представників окремих злочинних угруповань та криміналітету загалом унеможлиблює адекватну та дієву протидію будь-яким формам та проявам організованої злочинності, в тому числі й транснаціональної. Охарактеризовано формування нормативно-правового поля з питань міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю. У статті продемонстрована суспільна небезпека транснаціональної злочинності, виділені її ознаки та характеристики, відображено види й моделі сучасних транскордонних злочинних формувань. Проаналізовано фактори, які детермінують до кожного типу злочинності, запропоновані заходи, що спрямовані на запобігання та протидію транснаціональній злочинності.

**Ключові слова:** організована злочинність, міжнародне співробітництво, транснаціональна злочинність, історико-правові передумови злочинності.

**Постановка проблеми.** Проблема злочинності посідає центральне місце у формуванні та розвитку сучасної правової демократичної держави, адже саме злочинність у будь-якому її прояві є складним феноменом, що знецінює життя та безпеку громадянина, руйнує економічні, соціальні та політичні орієнтири держави, її інформаційну безпеку та правовий порядок. Сучасні глобалізаційні процеси у світі та розвиток інформаційного суспільства, новітні засоби комунікації та цифрові технології актуалізують питання транснаціональної злочинності та виводять її на зовсім інший рівень.

Розвиток суспільних відносин під впливом різних інститутів громадянського суспільства, а також наростаючої терористичної загрози, збільшення обсягів кримінальної торгівлі зброєю, наркотиками і легалізації (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом, які останнім часом набули транснаціонального характеру, змушують державні органи з усією відповідальністю поставитися до забезпечення громадської і державної безпеки через підвищення професіоналізму співробітників правоохоронних органів.

Науковий інтерес до такої проблематики викликаний гострою необхідністю поглибленого вивчення питань становлення та розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю та історико-правових передумов її формування.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням загальнотеоретичного характеру, що пов'язані з вивченням сутності понять «злочинність» та «організована злочинність», присвячені праці таких вітчизняних науковців, як: Л.І. Аркуша, В.С. Батиргареева, А.М. Бабенко, О.Г. Кальман, Н.С. Карпов, П.Л. Фріс, О.Ю. Шостко, М.М. Коцур тощо. Питаннями міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю цікавилися у своїх наукових доробках такі вчені, як: О.І. Моїсеев, М.П. Свистуленко, К.В. Юртаева, Хаген Петер Фрідріх Хайнекер. Незважа-

ючи на зацікавленість учених до такої проблематики, окремі аспекти міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю досліджені не були.

**Метою статті** є аналіз історико-правових передумов становлення та розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю.

**Виклад основного матеріалу.** Історично міжнародне співробітництво окремих країн у боротьбі з організованою злочинністю зумовлювалося характером злочинності, яка загрожувала світовій спільноті. Потреба в правовій взаємодопомозі держав зростала пропорційно активізації різноманітних форм міжнародної злочинності й осмисленню її негативного впливу на суспільні відносини.

Варто погодитися з думкою Т.Д. Момотенко про те, що «організація ефективної протидії організованим злочинності на сучасному етапі становить проблему для правоохоронних органів нашої країни, причому корупція та організована злочинність нині виступають спорідненими явищами, складниками єдиної загрози кримінального характеру [5, с. 82].

Вивчення феномена організованої злочинності має досить давню історію, завжди становила значний інтерес для вчених-кримінологів, а також породжувала яскраві дискусії в науковому колі. Єдиних підходів до вивчення та розуміння такого поняття не існувало як у радянські часи, так і не існує у сучасній кримінології.

Історія транснаціональної злочинності тісно пов'язана з історією загальнолюдських уявлень про природу злочинів. Для того щоб її зрозуміти, необхідно звернутись до історичного генезису розвитку організованої злочинності загалом.

Історія виникнення організованої злочинності настільки ж давня, як і історія самої людської цивілізації, а співробітництво окремих держав у боротьбі з організованою злочинністю розпочалося ще в найдавніші часи. Вже на перших сторінках історії можемо спостерігати активність піратських флотилій та розбійницьких банд. Яскравим прикладом транснаціональної організованої злочинної групи XVII ст. можна вважати, наприклад, піратів Карибського моря. Їхня діяльність характеризувалась ознаками насильства, транскордонності та вважалася дуже небезпечною.

На думку вчених, до 1966 року в радянській кримінології поняття злочинності не існувало взагалі.

Поява так званого злочинного кластеру «крадії в законі» у 70-х рр. ХХ ст. була спровокована активізацією тіньової економіки та розвитком так званого «чорного ринку» товарів та послуг.

Саме в цей час, на думку фахівців, було зафіксовано перші випадки окремих проявів організованої злочинності у структурі правоохоронних органів СРСР та перші ознаки транснаціональності у діяльності злочинних організацій. Організована злочинність у цей час має вибухонебезпечну силу та стрімко розвивається. Оскільки «крадії в законі» (як керівники) та

посадові особи (іноді досить високопоставлені чиновники) діяли в межах однієї площини, це неминує штовхало їх на більш тісні контакти.

У цей же час набула поширення так звана спеціальна мова («блатна феня»), характерна та зрозуміла лише учасникам таких угруповань. Така мова виконувала функцію певного кодування професійних понять, роблячи її незрозумілою для оточуючих, але перш за все для представників правоохоронних органів. Ця мова постійно удосконалювалася та модернізувалася.

Крім того, у великих містах СРСР виникають так звані центри злочинності, серед них – Санкт-Петербург, Москва, Київ, Одеса, Ростов. У Санкт-Петербурзі, наприклад, набули найбільшого поширення вулична злочинність та проституція, а Одеса як портове місто стала «меккою» контрабандистів та крадіїв.

До кінця 80-х рр. ХХ ст. почали формуватися великі за розмірами та розгалужені за структурою злочинні угруповання, а лідери цих груп вважалися авторитетними особами як в її межах, так і поза ними.

У своїй діяльності члени угруповань досконало розуміли та чітко дотримувалися субординації стосовно своїх лідерів. Про існування ієрархії та відповідних правил поведінки були ознайомлені всі без винятку члени угруповання, а протиріччя та конфлікти між окремими організованими злочинними групами вирішувалися через відповідні механізми та ритуали, що свідчило про існування та розвиток окремої субкультури організованої злочинності та цілісність так званої «російської мафії».

Організовані злочинні групи у той час формувалися здебільшого або із осіб, що прямо чи опосередковано мали відношення до спорту, або з осіб зі стійкого кримінального середовища, причому між обома типами членів злочинних угруповань існувало серйозне протистояння за лідерство.

Наявність організованої злочинності як проблеми офіційно визнано в 1989 році на II з'їзді народних депутатів СРСР. Це аж ніяк не означає, що організована злочинність з'явилася саме в цей час. Просто довгі роки проблема замовчувалася, що саме по собі сприяло зростанню і розвитку цього явища.

Наприкінці ХХ ст. набуває поширеності термін «етнічна злочинність». Хоча великого поширення та вживання такий термін не набув, його часто використовували для визначення групи злочинців згуртованих за етнічним принципом та національною приналежністю.

На думку Б.В. Лизогуба, етнічна основа побудови організованих злочинних угруповань такого роду може виступати як критерій для їх класифікації. Автор, ґрунтуючись на дослідженні міжнародного досвіду боротьби з організованою злочинністю, пропонує розподілити організовані злочинні групи саме за цією ознакою. Користуючись таким підходом, Б.В. Лизогуб виділив такі етнічні кримінальні структури, як:

1) східноєвропейські угруповання (російські, польські, литовські тощо);

2) італійські угруповання (сицилійські, калабрійські, неаполітанські, американо-італійські);

3) угруповання, що формуються із числа чорношкірого населення країн Європи та США;

4) нігерійські угруповання;

5) колумбійські угруповання;

6) мексиканські угруповання;

7) угруповання, до складу яких входять вихідці із країн Далекого Сходу та Південно-Східної Азії (китайські, корейські, японські та в'єтнамські);

8) угруповання, до складу яких входять вихідці з регіону Кавказу (чеченські, вірменські, грузинські, азербайджанські та дагестанські групи);

9) кримінальні структури, до складу яких входять вихідці з країн Центральної Азії (центральні-азійські країни пострадянського простору, Афганістан і Пакистан);

10) поліетнічні організовані злочинні угруповання, до складу яких входять вихідці з декількох культурно та історично близьких країн.

Отже, відповідно до цього критерію автор вважає, що можна виділити стільки видів кримінальних структур, сформованих на етнічній основі, скільки існує етносів і національностей [4].

Характерними ознаками етнічної злочинності є те, що члени такої спільноти володіють національною самосвідомістю та мають спільну психологію, відстоюючи власну етнічну ідентичність через меншість у багатонаціональному суспільстві. Крім того, такий вид угруповання, як правило, має закритий характер. Саме через ці ознаки учасники етнічних злочинних угруповань схильні до вчинення більш тяжких злочинів.

Період з 1993 по 1996 рр. характеризується збільшенням активності та кількості організованих злочинних груп на території України. Однак батьківщиною організованої злочинності прийнято вважати США. На думку О.В. Калиновського та В.В. Ремського, формування американської організованої злочинності відбувалося в декілька етапів [2].

Наприкінці 90-х рр. XIX ст. організованою злочинною організацією вважалася група людей, що незаконно займалася отриманням нелегального прибутку від організації забороненого грального бізнесу та проституції, а після введення так званого «сухого закону» – виготовленням, продажем та реалізацією наркотиків, алкогольних напоїв, підроблених банкнот тощо.

Однак сучасна організована злочинна діяльність містить принципові відмінності від прогресивних організацій доіндустріальних об'єднань та угруповань.

В усьому світі термін «організована злочинність» означає згуртовану систему діяльності та функціонування кримінальних спільнот. Вітчизняні та зарубіжні вчені одноголосно підкреслюють такі основні характеристики сучасної організованої злочинності, як:

а) стійкий та довготривалий характер;

- б) жага до отримання надприбутків;
- в) попереднє планування своєї діяльності та визначення ролі кожного члена у групі;
- г) чітка диференціація на керівників різного рівня та виконавців;
- г) організація спільних грошових страхових запасів (так званих «общаків»).

Величезний вплив на сучасні організовані угруповання в Україні мають кримінальні злочинні групи, сформовані на теренах РФ.

Проникнення до органів влади та місцевого самоврядування правоохоронних та інших державних органів представників окремих злочинних угруповань та криміналітету загалом унеможлиблює адекватну та дієву протидію будь-яким формам та проявам організованої злочинності, в тому числі й транснаціональної.

Що стосується історії формування нормативно-правового поля з питань міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю, то її можна представити за допомогою табл. 1.

Таблиця 1

**Багатосторонні міжнародні договори з питань міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю**

Назва багатостороннього міжнародного договору	Дата набуття чинності для України
1	2
<b>Конвенції Ради Європи</b>	
Європейська конвенція про видачу правопорушників 1957 року	09.06.1998
Додатковий Протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників 1975 року	09.06.1998
Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників 1978 року	09.06.1998
Третій додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників 2010 року	–
Четвертий додатковий протокол до Європейської конвенції про видачу правопорушників 2012 року	–
Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року	09.06.1998
Додатковий Протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1978 року	09.06.1998
Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 2001 року	01.01.2012
Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків 1970 року	12.06.2003
Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972 року	29.12.1995
Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів 1974 року	31.10.2008
Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1977 року	14.06.2002

## Продовження таблиці 1

1	2
Протокол, що вносить зміни до Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом 2003 року	–
Конвенція про передачу засуджених осіб 1983 року	01.01.1996
Додатковий протокол до Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб 1997 року	01.11.2003
Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, 1990 року	01.05.1998
Угода про незаконний обіг на морі, укладена на виконання статті 17 Конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин 1995 року	01.10.2007
Конвенція про захист довкілля засобами кримінального законодавства 1998 року	–
Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією 1999 року	01.03.2010
Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією 2003 року	01.03.2010
Конвенція про кіберзлочинність 2001 року	01.07.2006
Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського та ксенофобного характеру, вчинених через комп'ютерні системи 2003 року	01.04.2007
Конвенція Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 року	01.06.2011
Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року	01.06.2007
Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2015 року	–
Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року	01.03.2011
<b>Конвенції Організації Об'єднаних Націй</b>	
Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року	27.11.1991
Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року	25.04.2002
Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року	05.01.2003
Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року	21.05.2004
Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року	21.05.2004
Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року	21.05.2004
Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року	01.01.2010
Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року	25.10.2007

## Закінчення таблиці 1

1	2
<b>Конвенції СНД</b>	
Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 1993 року	14.04.1995
Протокол до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1997 року	17.09.1999
Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах (м. Кишинів) 2002 року	–

Джерело: систематизовано автором на основі даних офіційного сайту Міністерства юстиції України [6]

**Висновки і пропозиції.** Охарактеризовані історико-правові передумови становлення та розвитку міжнародного співробітництва у боротьбі із транснаціональною злочинністю особливо актуалізуються у сучасних умовах розвитку інформаційних, глобалізаційних та інтеграційних викликів. Тому акцентування уваги на вивченні такого роду злочинів повинне мати системний та прикладний характер і стати об'єктом подальших наукових розробок автора.

#### *Література:*

1. Legan I.M., Bondarenko K.S. Features of the free legal aid system in Ukraine and the European Union countries. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 3 (69). С. 148–151.
2. Калиновський О.В., Ремський В.В. Етнічна організована злочинність: історія та сучасність. URL: file:///C:/Users/USER/Downloads/boz\_2010\_23\_3.pdf.
3. Леган І.М., Антонюк А.Б. Перспективи розвитку законодавчого регулювання системи безоплатної правової допомоги в Україні в контексті європейської інтеграції. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 3 (32). 2020. С. 3–6.
4. Лизогуб Б.В. Організовані злочинні угруповання: класифікація та заходи протидії : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2004. 259 с.
5. Момотенко Т.Д. Організована злочинність і корупція в правоохоронних органах держави: співвідношення та взаємозв'язок. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 82–87.
6. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/>.

#### **Legan I. Historical and legal prerequisites for the establishment and development of international cooperation in the fight against transnational crime**

**Summary.** The article examines the features of the historical and legal preconditions for the formation and development of international cooperation in the fight against transnational crime. The article describes that under the influence of various civil society institutions, as well as the growing terrorist threat, the increase in criminal trafficking in weapons, drugs and money laundering, which have recently become transnational, are forcing public authorities to treat public and state security by increasing the professionalism of law enforcement officers. The article proves that modern globalization processes in the world and the development of the information society, the latest means of communication and digital technologies raise the issue of

transnational crime and take it to a completely different level. The theoretical and methodological essence of the concept of “organized crime”, which means a coherent system of activities and functioning of criminal communities, is outlined. The main characteristics of modern organized crime are highlighted, including: sustainable and long-term nature, desire to make extra profits, preliminary planning of their activities and determining the role of each member in the group, clear differentiation into managers and executors, organization of joint cash insurance reserves. It is noted that the history of organized crime is as old as the history of human civilization itself, and the cooperation of individual states in the fight against organized crime began in ancient times. The article proves the facts of the existence of hierarchy and relevant rules of conduct, which were familiar to all members of the group without exception, and contradictions and conflicts between individual organized criminal groups were resolved through appropriate mechanisms and rituals. The article emphasizes that the penetration of law enforcement and other state bodies, representatives of individual criminal groups and crime in general, prevents adequate and effective counteraction to all forms and manifestations of organized crime, including transnational. The formation of the legal framework for international cooperation in the fight against transnational crime is described. The article demonstrates the social danger of transnational crime, highlights its features and characteristics, reflects the types and models of modern cross-border crime groups. The factors that determine each type of crime are analyzed, measures aimed at preventing and combating transnational crime are proposed.

**Key words:** organized crime, international cooperation, transnational crime, historical and legal preconditions of crime.



УДК 343.97  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.14>

**ЯНІШЕВСЬКА К. Д.,**  
кандидат юридичних наук, доцент,  
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін  
та судочинства  
Сумського державного університету

**МУРАЧ Д. В.,**  
здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права  
Сумського державного університету

## МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ НЕЙРОБІОЛОГІЧНИХ ДОКАЗІВ У СУДІ

**Анотація.** У статті досліджується зарубіжний досвід використання біологічних та нейробіологічних доказів у суді. Автори розглядають судову практику використання нейробіологічних доказів таких країн, як Англія, Уельс, Іран, США та Нідерланди. Відводиться особливе місце дослідженням зарубіжних учених з цієї тематики та акцентується увага на аргументації подібного підходу у суді.

Велика увага приділяється нинішній науковій розробці питання доцільності застосування подібного виду доказів як факторів, що пом'якшують покарання підсудного. Автори наголошують на необхідності запровадження подібного підходу в Україні та пропонують деякі зміни в чинне законодавство України. Автори відводять особливе місце подібному досвіду у США. Аналізується академічна аргументація зарубіжних дослідників з приводу досвіду Верховного суду США у справах з кримінальною юстицією неповнолітніх. Колегія суддів Верховного суду США приділила значну увагу саме специфічним ознакам розвитку мозку неповнолітніх порівняно з дорослими людьми. Також наводиться аргументація інших дослідників цієї тематики. Автори аналізують сучасний стан наукової розробки досліджень поведінкової епігенетики та наводять приклад застосування подібних досліджень у правовому середовищі та судовій практиці конкретних країн. Приділяється увага дослідженням, що пов'язують генетичні особливості особи з її різними поведінковими моделями. Окремо відводиться увага гіпотезі, що виділяє як повноцінний біологічний корелянт низьку активність гена MAOA, та проявам агресії та антисоціальної поведінки індивідуума в майбутньому.

Досліджується тенденція до збільшення числа випадків, в яких докази черепно-мозкової травми або когнітивні порушення використовувалися в основі визначення відповідальності правопорушника, його дієздатності, ризику рецидивізму або перспективи реабілітації в майбутньому. Аналізується доцільність винесення стану алкогольного чи іншого наркотичного сп'яніння як детермінанта вчинення кримінального правопорушення та його роль у системі обтяжуючих обставин кримінального правопорушення в Україні.

**Ключові слова:** нейробіологічні докази, судовий процес, кримінологія, міжнародний досвід.

**Постановка проблеми.** Зарубіжна практика застосування нейробиологічних доказів у суді як фактор пом'якшення покарання та особливо її аргументація не залишають сумніву, що подібний підхід має раціональне підґрунтя та потребує подальшої наукової розробки. Міжнародний досвід та дослідження окремих учених у сфері нейробиології, поведінкової епігенетики та медицини показують прямі біологічні кореляції між проявами антисоціальної поведінки та певними біологічними особливостями особи підсудного. Наявність подібних фактів змушує замислитись над доцільністю та справедливістю чинної моделі винесення покарань. Таким чином, є нагальна потреба у дослідженні зарубіжного досвіду та гіпотез конкретних учених з цієї тематики задля подальшої наукової розробки та можливості впровадження їх у вітчизняному законодавстві.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Варто зазначити, що тематика застосування нейробиологічних доказів у судовому процесі є досить актуальною у зарубіжному науковому середовищі. Серед дослідників цієї тематики варто виділити: L. Steinberg, N. Llamas, J. Marinaro, C. de Kogel, E. Westgeest, J. Chandler, P. Catley та інших. Разом із тим є нагальна потреба у детальному аналізі цієї тематики для подальшого можливого запровадження та використання у вітчизняному законодавстві.

**Виклад основного матеріалу.** За останні два десятиліття використання нейробиологічних доказів у кримінальних процесах у всьому світі стрімко зростає. Докази часто включають структурну томографію мозку, електроенцефалографію і нейропсихологічну оцінку. Коли вводилися поведінкові генетичні докази, вони найчастіше включали свідчення експертів про спадковість адитивних розладів (включаючи зловживання наркотиками і алкоголем) і пристрасть до азартних ігор на додаток до генетичних основ психічних захворювань, таких як депресія і психоз. Обмежене число експертів представило докази унікального генетичного ризику обвинуваченого у зв'язку з вчиненням ним злочину, найчастіше це пов'язане з наявністю генотипу з низькоактивною формою гена MAOA-L, який дослідники вважають нейрональним корелятом агресивної та антисоціальної поведінки людини [1].

У Нідерландах нейробиологічні та генетичні дані про особу можуть виступати як повноцінний матеріал для ведення слідства. Згідно з проведеним Де Когелем та Вестгестом аналізом 231 кримінальної справи, опублікованої у період з 2000 по 2012 роки, нейробиологічні докази враховувалися слідством та вводилися як пом'якшуючі докази у більшості справ. Тільки в деяких випадках обвинувачувані вважалися невинними або такими, що не можуть нести відповідальність за скоєний злочин, проте отримували більш великий строк покарання, наприклад, рішення судово-психіатричного відділення, яке могло періодично змінювати строк перебування в закладах психіатричної допомоги в бік збільшення строку лікування або реабілітації. Але здебільшого, як зазначають учені, злочинці отримували більш великий строк, незважаючи на їх «невиліковний» нейробиологічний

стан. Експерти пояснювали таке рішення можливим рецидивом засуджених. Тим самим, даючи їм більш суворий вирок, вони зменшували вірогідність настання суспільно небезпечних наслідків не лише для засуджених, а й для їх оточення [2].

В Англії та Уельсі дещо інша справа. Дослідники Кетлі та Клейдон проаналізували 204 кримінальні справи з 2005 по 2012 роки та дійшли висновку, що більшість апелянтів, які використовували нейробіологічні докази для пом'якшення або оскарження вироку, не дали очікуваний результат. Проте автори акцентують увагу на деяких успішних випадках використання нейробіологічних доказів як ключових у оскарженні рішення суду та успішної апеляції. Тобто специфіка використання нейробіологічних доказів у розгляді кримінальних справ стає більш розширеною у разі застосування міжнародної судової практики [3].

Що стосується Ірану, то вчений Алімардані досліджував потенційну можливість застосування нейробіологічних даних у системі кримінального правосуддя. Він демонструє, що нейробіологічні докази можуть використовуватися як для обґрунтування захисту від неосудності, так і для пом'якшення покарання за деякі види злочинів. Він робить висновок, що нейробіологічні докази можуть привести, з одного боку, до успішного захисту психічно хворих осіб і, таким чином, до пом'якшення покарання або звільнення злочинця. З іншого боку, якщо це вказує на стан, який може піддати суспільство небезпеці, правопорушник буде поміщений у спеціальну психотерапевтичну установу на невизначений термін [4]. Отже, автор стверджує, що нейробіологічні докази в іранській системі кримінального правосуддя можуть виступати «палицею з двома кінцями». На нашу думку, вдосконалення технологій виявлення та діагностики нейробіологічних дефектів у судовому процесі дозволить уніфікувати можливість зловживання подібним становищем правової системи, тим самим зменшить вірогідність настання суспільно небезпечних наслідків.

Щодо питання генетичних детермінантів злочинності, то Найджел Істман і Колін Кемпбелл у своїй праці вказували, що «поведінкова генетика вже впливає на сприйняття певної ідеї юридичної і моральної відповідальності в суді» [5]. Науковці стверджують, що кількісні генетичні дослідження продовжать служити переконливим аргументом на користь важливості генетичних факторів у дослідженні антигромадської поведінки. Загальний висновок їх роботи був більш скептичним: перспективи уявлення генетичних даних як доказів у суді по кримінальному процесу вельми «туманні». Подібний висновок ґрунтувався на виявленні генетичного варіанту MAOA-L у багатьох злочинців, які вчинили агресивні насильницькі дії. Подібний ген у засобах масової інформації називають не інакше як «ген воїна». Однак закордонні криминологи не поспішають з далекосяжними висновками: виявилося, що варіант MAOA-L надзвичайно поширений і зустрічається приблизно в 40% населення [6; 9]. Проте варто зазначити, що сучасна статистика злочинності не так сильно суперечить

цьому: багато громадян вчиняють протиправні вчинки та не несуть відповідальність за них. Причому ця статистка заснована на замічених злочинах та не враховує дуже недооцінену частку тіньової злочинності. Таким чином, ми не можемо остаточно констатувати непричетність генетичних аномалій як причин злочинності.

Варто зазначити, що у деяких правових системах окремі психічні розлади виключають провину. На підставі цього виникає питання: чому генетичні детермінанти, такі як низька активність гена MAOA, не повинні мати такий же ефект. Недавній огляд ролі MAOA в агресивній поведінці виявив два випадки, в яких рівні MAOA були представлені як докази у суді і вплинули на вирок на користь обвинувачених.

У США обвинуваченому було пред'явлено звинувачення у вбивстві (злочин, що карається стратою) його колишньої жінки, замаху на вбивство його дружини і звинувачення у викраденні. Адвокат підсудного стверджував, що той піддавався жорсткому поводженню в дитинстві і був носієм MAOA з низькою активністю. На підставі цих доказів обвинувачений був визнаний винним саме в умисному вбивстві. Проте, незважаючи на прямий умисел та значний список звинувачень, він був засуджений до 32 років позбавлення волі, а не до найвищої міри покарання. Подібний випадок стався в Італії: обвинувачений піддався нападу з боку групи молодих людей і в результаті використав ніж проти одного з них. Помітивши когось, кого він вважав одним із нападників, він пішов за ним по вулиці і зарізав його. Хоча обвинувачений міг бути у стані афекту або подібному стані під час скоєння злочину, суддя визнав докази не досить переконливими, щоб підтримати думку про неосудність. Однак італійський апеляційний суд скоротив термін обвинуваченого з 9 до 8 років на тій підставі, що у нього позитивний результат тесту на низькоактивний варіант MAOA, що зробило його генетично схильним до насильства.

В обох випадках важко оцінити точний внесок генетичних доказів у остаточному рішенні суду [7]. Але одне можна сказати точно, що біологічні моменти необхідно враховувати у будь-якому разі і лише питання часу, коли науковий розвиток у цьому напрямі дозволить з великою точністю визначити та детермінувати злочин. Варто зазначити, що не всі подібні справи використовують факт наявності низькоактивного гена MAOA як пом'якшуючу обставину. Позаяк наявність низькоактивного гена MAOA робить людину більш агресивною, то можна констатувати, що подібні генетичні особливості збільшують ризик рецидиву та прояву агресії в майбутньому, а отже, необхідно нівелювати настання негативних наслідків хоча б шляхом ізоляції осіб, що вже показали, до чого це може привести.

Заслуговує на увагу робота Дженіфер Чендлер, яка проаналізувала судову практику Канади, дослідивши при цьому 133 кримінальні справи, де слідством використовувалися нейробиологічні докази. Чендлер зазначає, що за п'ятирічний період спостерігалася тенденція до збільшення числа випадків, в яких докази стосовно наслідків черепно-мозкової травми або

когнітивні порушення використовувалися в основі притягнення правопорушника до відповідальності, його дієздатності, ризику рецидивізму або перспективи реабілітації («доказ впливу») [8].

Лоуренс Стейнберг проаналізував у 2013 році діяльність Верховного суду США та дійшов висновку, що за період восьми років Верховний суд США виніс важливі висновки по трьох справах, пов'язаних з притягненням до кримінальної відповідальності неповнолітніх. У 2012 році суд заборонив штатам виносити вирок, де немає права на дострокове звільнення, якщо це стосується неповнолітнього. У цих випадках Суд спирався на наукові дослідження мозку підлітків і дійшов висновку, що підлітки через властиву їм психологічну та нейробіологічну незрілість не можуть нести повноцінно відповідальність за свою поведінку, аналогічно дорослим людям [9].

Доволі цікавим є аргументація Верховного суду США та деяких учених з приводу тих трьох справ. Загалом, усі докази можна висловити за допомогою короткої тези: «Підлітки не можуть повноцінно нести відповідальність за свої вчинки через свій розвиток». Було висунуто гіпотезу, що хибне прийняття рішень та антисоціальна поведінка підлітків пов'язані з більш слабким розвитком префронтальної кори головного мозку, що на практиці показує помітну відмінність з рівнем інтелекту дорослого та дитини [10]. N.E. Llamas та J.Á. Marinaго зазначають, що вченими були проведені подальші дослідження цієї тематики, деякі з яких були пов'язані зі зловживанням наркотиками або впливом однолітків, які підтверджують цю гіпотезу [11].

E. Mercurio, E. García-López, L.A. Morales-Quintero, N.E. Llamas, J.Á. Marinaго, J.M. Muñoz вказують на переконливі докази, що підтверджують ідею про те, що підлітки віком 12 років і молодші володіють менш розвиненою здатністю розуміти та аргументувати юридичну інформацію порівняно з підлітками старшими за 16 років або дорослими без психологічних змін. У зв'язку з цим дослідження показали, що 20% підлітків віком від 14 до 15 років демонструють недостатні здатності, які можна порівняти з дорослими, які не мають можливості постати перед судом з причин психічного здоров'я [12]. Таким чином, вплив подібних досліджень був доволі значущим для судової системи Сполучених Штатів, оскільки вони використовувалися Верховним судом для виголошення вироків за основними справами: Ропер проти Сіммонса, Грехем проти Флориди та Міллер проти Алабами. Більше того, це явище слугує предметом для дискусій та досліджень багатьох учених світу і дотепер.

В Україні дещо інша ситуація стосовно застосування нейробіологічних аспектів порівняно з іншими країнами. Кримінальний кодекс України закріплює біологічні особливості суб'єкта кримінального правопорушення у статтях 19, 20 та 22 [13]. До уваги беруться психічний стан особи, можливі психічні розлади та вік. Усі ці фактори можуть тим чи іншим чином впливати на усвідомлення дій особою. Попри це, на нашу думку, в Україні

необхідно починати використовувати досвід інших країн та починати більш широке запровадження біологічних аспектів.

З огляду на біологічні особливості стану особи, передбачені у статті 21 Кримінального кодексу України, де зазначено, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, підлягає кримінальній відповідальності [14], на нашу думку, варто було б викласти положення статті 21 таким чином: «Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, підлягає примусовому застосуванню засобів медичного спрямування для нормалізації її стану. Після нормалізації психічного та фізичного стану особа може нести кримінальну відповідальність». Причому в Україні передбачено, що коли людина проходить курс реабілітації, то цей строк враховується в термін покарання, призначений судом. Ми більш схильні до того, щоб не враховувати час, проведений у спеціалізованих медичних установах, як частину покарання. Це доречніше було б розцінювати як підготовку особи злочинця повноцінно стати перед судом та нести відповідальність за свої вчинки в нормальному фізичному та психічному стані.

**Висновки.** Зважаючи на вищевикладене, проаналізувавши доктринальні джерела, судову практику та наукові джерела окремих зарубіжних учених, можна дійти висновку, що використання нейробіологічних доказів у суді є досить поширеною практикою у всьому світі. Судова практика таких країн, як США, Англія, Уельс, Іран та Нідерланди, вже має широкий досвід використання нейробіологічних особливостей підсудних як пом'якшуючих покарання факторів. Досить цікавою є судова практика Верховного суду США, де у декількох справах суд постановив заборону на засудження неповнолітніх без права на дострокове звільнення. Аргументами Верховного суду США були саме нейробіологічні особливості організму неповнолітніх порівняно з дорослими. Це дає підстави для визнання за неповнолітніми суб'єктів права, що не можуть повноцінно нести покарання та відповідати за свої вчинки. Цей досвід є за своїм характером унікальним та повинен бути врахований іншими країнами світу, в тому числі і Україною.

#### *Література:*

1. McSwiggan S., Elger B., Appelbaum P.S. The forensic use of behavioral genetics in criminal proceedings: Case of the MAOA-L genotype. *International Journal of Law and Psychiatry*. 2017. Pp. 17–23. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2016.09.005>.
2. de Kogel C.H., Westgeest E.J. Neuroscientific and behavioral genetic information in criminal cases in the Netherlands. *Journal of Law and the Biosciences*, No. 2(3). 2015. Pp. 580–605. DOI: <https://doi.org/10.1093/jlb/lsv024>.
3. Catley P., Claydon L. The use of neuroscientific evidence in the courtroom by those accused of criminal offenses in England and Wales. *Journal of law and the Biosciences*, No. 2(3). 2015. Pp. 510–549. DOI: <https://doi.org/10.1093/jlb/lsv025>.

4. Alimardani A., Chin J. Neurolaw in Australia: The use of neuroscience in Australian criminal proceedings. *Neuroethics*, No. 12 (3). 2019. Pp. 255–270. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12152-018-09395-z>.
5. Hunter P. The psycho gene. *EMBO reports*, 11(9). 2010. Pp. 667–669. DOI: <https://doi.org/10.1038/embor.2010.122>.
6. Романовский Г.Б. Правовые основы современной биокриминалогии (к 95-летию со дня рождения И.С. Ноя). *Наука. Общество. Государство*, № 6 (4 (24)) 2018. С. 82–87.
7. Boender A.J., Young L.J. Oxytocin, vasopressin and social behavior in the age of genome editing: A comparative perspective. 2020. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0018506X20301069>.
8. Chandler J.A. The use of neuroscientific evidence in Canadian criminal proceedings. *Journal of Law and the Biosciences*. 2015. Pp. 550–579. DOI: <https://doi.org/10.1093/jlb/lsv026>.
9. Steinberg L. The influence of neuroscience on US Supreme Court decisions about adolescents' criminal culpability. *Nat Rev Neurosci*. 2013. Pp. 513–518. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn3509>.
10. Smith D.G., Xiao L., Bechara A. Decision making in children and adolescents: impaired iowa gambling task performance in early adolescence. *Dev. Psychol*. 2012. Pp. 1180–1187. DOI: 10.1037/a0026342.
11. Llamas N.E., Marinaro J.Á. Neuroscience in Youth Criminal Law: Reconsidering the Measure of Punishment in Latin America. *Front. Psychol*. 2020. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.00302.
12. Mercurio E., García-López E., Morales-Quintero L.A., Llamas N.E., Marinaro J.Á., Muñoz J.M. Adolescent Brain Development and Progressive Legal Responsibility in the Latin American Context. *Frontiers in psychology*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00627>.
13. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 року. № 2341-III. Дата оновлення: 17.10.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2020).
14. Eastman N., Campbell C. Neuroscience and legal determination of criminal responsibility. *Nature reviews. Neuroscience*, No. 7(4). 2006. Pp. 311–318. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn1887>.

#### **Yanishevskaya K., Murach D. International practice of using neurobiological evidence in court**

**Summary.** The article examines foreign experience in the use of biological and neurobiological evidence in court. The authors examine the case-law of neurobiological evidence in England, Wales, Iran, the United States, and the Netherlands. A special place is given to foreign scholars' research on this topic, and the emphasis is placed on the arguments of such an approach in court.

Much attention is paid to the current scientific development of the feasibility of using this type of evidence as a mitigating factor for the defendant's punishment. The authors emphasize the need to introduce such an approach in Ukraine and suggests some changes in the current legislation of Ukraine. The authors give a special place to such an experience in the United States. The academic argumentation of foreign researchers about the US Supreme Court's experience in cases of juvenile criminal justice is analyzed. The panel of judges of the Supreme Court of the United

States paid considerable attention to the specific features of minors' brain development compared to adults. The arguments of other researchers on this topic are also given. The authors analyze the current state of scientific development of research on behavioural epigenetics and provide an example of applying such research in the legal environment and case law of specific countries. The focus is on research that links a person's genetic characteristics to their different behavioural patterns. Special attention is paid to the hypothesis that highlights the low activity of the MAOA gene as a full-fledged biological correlator and the manifestations of aggression and antisocial behaviour of the individual in the future.

There is a tendency to increase the number of cases in which evidence of traumatic brain injury or cognitive impairment was used to determine the offender's liability, legal capacity, risk of recidivism, or future rehabilitation prospects. The practicality of making a state of alcohol or other drug intoxication as a determinant of a criminal offense and its role in the system of aggravating circumstances of a criminal offense in Ukraine is analyzed.

**Key words:** neurobiological evidence, trial, criminology, international experience.



# ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

---

---

УДК 341.231.14  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.15>

**АСІРЯН С. Р.,**  
кандидат юридичних наук,  
асистент кафедри права Європейського Союзу  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**ТРОФІМОВ Б. Д.,**  
студент I курсу магістратури  
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

**ШЕВЧУК Н. В.,**  
студентка I курсу магістратури  
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

## ШТУЧНЕ ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ: ПІДХОДИ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС ТА ПРАКТИКА ЄСПЛ

**Анотація.** Стаття присвячена правому регулюванню абортів у деяких європейських країнах, а також аналізу відповідної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). На початку статті підкреслюється, що, незважаючи на існування певних загальних принципів сутності та розвитку в країнах європейського регіону, між країнами цього регіону є суттєві розбіжності з певних питань. Одним із таких питань є правове регулювання абортів.

У статті зазначається, що є країни з ліберальним підходом до абортів, де наявне його вільне проведення. Водночас країни з переважно консервативним політичним режимом значно обмежують аборти на своїх територіях. Представником першої групи країн є Німеччина – в країні передбачена кримінальна відповідальність за аборти проти волі жінки або з порушенням встановленого порядку. Водночас сама процедура абортів є надзвичайно доступною та необтяжливою – це, по суті, діалог із жінкою про наслідки абортів, з'ясування юридичних аспектів процедури, підтвердження її вільної волі та усвідомлення

своїх дій. Тобто зміст правового регулювання виконує захисну, а не обмежувальну функцію. Принципово іншу позицію займає Польща. Натепер у Польщі аборт можна зробити в одному з двох випадків: вагітність була наслідком злочину або вагітність загрожує здоров'ю жінки. Конституційний трибунал Польщі скасував таку підставу для переривання вагітності, як наявність вад плоду. Аборт через загрозу здоров'ю матері дозволяється лише в тих випадках, коли плід не може існувати поза лоном матері, тоді як вагітність через згвалтування повинна бути підтверджена довідкою прокурора.

Після цього порівняльного дослідження аналізується судова практика ЄСПЛ. Питання абортів розглядаються ЄСПЛ у частині дотримання конвенційних прав країнами, які є сторонами Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – КЗПЛ). Таким чином, такі загальноприйняті права, як право на життя та право на повагу до приватного життя, співвідносяться з абортами. У статті звертається увага на рішення ЄСПЛ, в яких особи скаржились на обмеження у відповідних країнах процедури абортів. Є країни з консервативними поглядами на аборти – Польща та Ірландія. Здебільшого ЄСПЛ визнав, що ці країни порушили звичайні гарантії.

На закінчення підкреслюється, що досягнення єдності між країнами європейського регіону щодо абортів натепер є складними соціально-правовими та політичними процесами, в яких ЄСПЛ бере активну участь. ЄСПЛ вважає, що право на аборт пов'язане з розсудом країни. Країна наділена автономією дозволяти аборти та визначати терміни вагітності для абортів, однак кожна країна зобов'язана гарантувати жінкам право на законний аборт з огляду на той факт, що вагітність може становити потенційну небезпеку для здоров'я та життя жінок.

**Ключові слова:** штучне переривання вагітності, право на життя, право на повагу до приватного життя, ЄСПЛ.

**Постановка проблеми.** Країни Європи демонструють неоднакову практику регулювання абортів (штучного переривання вагітності): одні країни – забороняють, інші – дотримуються ліберальних підходів. З огляду на це виникає питання: аборт – це право чи злочин? У зв'язку з цим виникає проблема співвідношення конвенційних права на життя та права на повагу до приватного життя. У цьому контексті слід дослідити підхід Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо штучного переривання вагітності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженням правового регулювання абортів займалися Н.В. Аніщук, Г.А. Білецька, С.Б. Булеца, Д.І. Верьовкіна, Т.Г. Каткова, Я.О. Ковальова та інші. Водночас досі в рамках одного дослідження не приділялася належна увага співставленню регулювання абортів у країнах із ліберальним та консервативним режимами та не враховувалася релевантна практика ЄСПЛ.

**Ціллю статті** є визначення підходів окремих країн ЄС (Німеччини та Польщі) до штучного переривання вагітності та аналіз відповідної практики ЄСПЛ.

**Виклад основного матеріалу.** Головною особливістю західної цивілізації є низка унікальних принципів, що викристалізувалися в ході багатовікового становлення європейської культури: класичний спадок (грецька філо-

софія й раціоналізм, римське право, латинська мова й християнство); західне християнство (католицизм і протестантизм); європейські мови; поділ духовної й світської влади; верховенство закону; соціальний плюралізм і громадянське суспільство; представницькі органи; індивідуалізм [1, с. 7–9].

Тим не менш, конкретний спосіб поєднання вказаних принципів (надання переваги тій чи іншій цінності над іншими) зумовлює існування неоднорідності в регулюванні та визнанні певних практик, що яскраво демонструється, зокрема, різним підходом до регулювання в країнах Європи штучного переривання вагітності. У цьому питанні простежується конфлікт між цінностями західної цивілізації, що мають релігійні витoki, та більш новітніми цінностями, зокрема, свободою індивіда.

Так, представники всіх церковних конфесій розглядають аборти як гріховний акт. При цьому смерть жінки, яку може спричинити вагітність у разі тяжкого соматичного фонового захворювання, трактується як «воля Бога», а народження дитини з тяжкою патологією (уроджені вади, генетичні розлади та ін.) оцінюється як «стимул до розвитку почуття жалю в оточуючих». Мати Тереза так сказала про аборти: «Найбільший руйнівник світу сьогодні – це аборт, тому що це війна проти дітей, невинних дітей, вбивство самою матір'ю» [2, с. 7–8].

Розглядаючи конкретні підходи до регулювання штучного переривання вагітності в країнах Європи, доцільно звернути увагу на регулювання «ліберальних» країн (Німеччина) та «консервативних» країн (Польща).

Так, у Німеччині правовий статус штучного переривання вагітності регулюється ст. 218–219 Кримінального кодексу Німеччини. Узагальнюючи зміст законодавства Німеччини з цього питання, доцільно навести такі його ключові положення. По-перше, до кримінальної відповідальності за незаконне проведення аборту може бути притягнуто особу, яка проводила аборт, при цьому такою особою може бути і сама вагітна жінка. По-друге, є низка обтяжуючих обставин: проведення аборту всупереч волі жінки, створення необдуманого ризику для здоров'я або життя жінки. По-третє, наявні випадки, коли штучне переривання вагітності не тягне за собою кримінальної відповідальності:

1) вагітність є небезпечною для життя або здоров'я жінки (підтвердженням цього факту є відповідна довідка лікаря);

2) вагітність є результатом зґвалтування (підтвердженням цього факту є відповідна довідка прокурора);

3) переривання відбувається до 12 (в окремих випадках – до 14) тижня вагітності та жінка отримала безоплатну консультацію за відповідною процедурою.

Третій варіант виключення кримінальної відповідальності фактично створює в Німеччині свободу штучного переривання вагітності. Консультація за відповідною процедурою, по суті, є соціально-правовим просвітницьким діалогом влади із жінкою щодо підстав та наслідків штучного переривання вагітності. Проведенням цієї бесіди обов'язково має займа-

тися особа, яка не працює в установі, що здійснюватиме штучне переривання вагітності. Жінці надається відповідний сертифікат, після отримання якого вона має три дні для прийняття остаточного рішення [3; 4].

Отже, у Німеччині криміналізація штучного переривання вагітності хоча й має місце, однак існує переважно для недопущення порушень під час проведення абортів та задля дотримання контролю усвідомлення жінкою прийнятого нею рішення. Сама ж процедура абортів не створює невинуватених підстав чи обмежень, які б давали підстави для висновку щодо обмеження особистої свободи жінки.

Водночас у межах європейського регіону є держави, які послідовно обмежують право своїх громадян на штучне переривання вагітності. Так, доволі консервативної позиції у цьому питанні дотримується Польща.

Історично склалося так, що Польща із середини ХХ століття перебувала під значним впливом СРСР. З 1956 р. до виключних підстав проведення абортів в Польщі (вагітність у результаті зґвалтування, загроза для життя жінки, невиліковна вада плоду) було додано таку підставу, як перебування у складній життєвій ситуації, що значно розширила можливості для штучного переривання вагітності. З поваленням комуністичного ладу в Польщі почалися дебати щодо абортів. Їх учасниками, з одного боку, були соціалісти, соціал-демократи, ліберали, а з іншого – консерватори. В результаті цього із січня 1993 р. почав діяти компромісний Закон «Про планування сім'ї, захист людського плоду і умови для легального абортів» (далі – «Закон про планування»), який закріплює лише три підстави для проведення абортів:

- 1) коли вагітність ставить під загрозу життя або здоров'я матері;
- 2) коли вагітність є наслідком зґвалтування або інцесту (підтверджується довідкою прокурора);
- 3) коли ембріон має серйозні вади розвитку.

Медичні протипоказання жінки або вади плоду підтверджуються довідкою лікаря. При цьому чітка темпоральна межа для проведення абортів (12 тижнів) встановлена лише, якщо його підставою стало скоєння злочину. Для інших випадків має значення невизначене поняття «можливість життя плоду поза утробою матері» [5].

Восени 2015 р. до влади у Польщі прийшла консервативна партія «Право і справедливість», яка отримала більшість голосів у парламенті, та вже в 2016 р. прийняла у першому читанні законопроект, який виключав вади розвитку ембріона як підставу проведення абортів та значно посилював відповідальність усіх причетних до проведення абортів осіб. Згодом, у результаті протестів населення, вказаний законопроект було відхилено.

У 2017 р. було ухвалено поправку до «Закону про планування», якою дозволялося проведення абортів у разі перебування жінки у складній життєвій ситуації, але менш ніж через рік відповідну норму було скасовано Конституційним трибуналом Польщі, а положення щодо проведення абортів повернуті до редакції 1993 р.

У 2020 р. Конституційний трибунал Польщі за поданням представників правлячої партії розглянув положення «Закону про планування» на предмет їх відповідності Конституції Польщі. У результаті було визнано неконституційною таку підставу проведення штучного переривання вагітності, як «вади розвитку плоду» [6]. Внаслідок цього зараз Польща є представницею однієї із найбільш консервативних країн щодо проведення абортів.

Звертаючись до дослідження правової (не нормативної) природи абортів, слід зазначити, що право жінки на аборт пов'язане із такими конвенційними правами, як право на життя та право на повагу до приватного життя. З огляду на це видається доцільним проаналізувати підхід ЄСПЛ до здійснення абортів.

У розрізі цього питання цікавою є справа «Тисяч проти Польщі» (2007 р.). Заява була подана жінкою, що хворіла важкою формою міопії (приблизно -20 діоптрій на кожне око). Під час хвороби заявниця завагітніла третій раз і переживала, що вагітність може негативно вплинути на її здоров'я. Негативний вплив на здоров'я заявниці підтвердили три офтальмологи, проте вони відмовилися видати довідку для переривання вагітності із терапевтичних підстав. Під час другого місяця вагітності міопія заявниці погіршилась до рівня -24 діоптрій на кожне око. Тоді пані Тисяч з метою переривання вагітності прийшла на прийом у гінекологічний та акушерський відділ державної лікарні у м. Варшаві. Під час огляду лікар зазначив, що немає медичних підстав для проведення терапевтичного абортів. Внаслідок цього заявниця не змогла перервати вагітність та народила третю дитину шляхом кесаревого розтину. Після пологів зір жінки значно погіршився внаслідок крововиливу у сітківку ока, що зробило її людиною з обмеженими можливостями. Вона не могла бачити предмети, розташовані на відстані, що перевищує 1,5 метра, та побоювалася, що врешті-решт осліпне.

Пані Тисяч звернулася до ЄСПЛ, стверджуючи, що той факт, що їй не дозволили перервати вагітність, незважаючи на ризики, які їй загрожували, є порушенням ст. ст. 3, 8 і 13 КЗПЛ. Вона також скаржилася на відсутність процесуальної та нормативної бази для надання можливості вагітній жінці відстоювати своє право на терапевтичний аборт. У цій справі ЄСПЛ встановив, що пані Тисяч було відмовлено у праві доступу до ефективних механізмів, які могли б визначити: чи були умови для законного абортів, а отже, порушено ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенції) (далі – КЗПЛ) [7].

У справі «А., В. та С. проти Ірландії» три жінки були змушені їхати до Англії для проведення абортів, адже не могли здійснити законний аборт в Ірландії. Заявниці (А., В.) відповідно до ст. 3, 8, 13 та 14 КЗПЛ оскаржували в ЄСПЛ заборону у Ірландії абортів за станом здоров'я та добробуту. Третя заявниця (С.) скаржилася відповідно до ст. 2, 3, 8, 13 та 14 КЗПЛ на відсутність законодавчого впровадження статті 40.3.3 Конституції Ірландії, що,

на її думку, означало, що вона не мала належних засобів реалізації свого права на аборт у Ірландії внаслідок ризику для її життя.

Щодо порушення ст. 8 КЗПЛ ЄСПЛ зазначив, що поняття «приватне життя» у значенні ст. 8 КЗПЛ є широким поняттям, яке охоплює, між іншим, право на особисту автономію та особистий розвиток. Це стосується таких питань, як ідентифікація статі, сексуальна орієнтація та сексуальне життя, фізична та психологічна цілісність людини, мати чи не мати дитину, генетичного батьківства.

Хоча ст. 8 КЗПЛ не можна трактувати як надання права на аборт, ЄСПЛ вважає, що заборона в Ірландії абортів, які вимагаються із причин здоров'я та/або добробуту, на які скаржились перша та друга заявниці, та нібито неспроможність третьої заявниці реалізувати її право на законний аборт в Ірландії, входять до сфери їхнього права на повагу до приватного життя і відповідно до ст. 8 КЗПЛ.

У цій справі ЄСПЛ зазначив, що Ірландії повинна бути надана широка свобода розсуду у вирішенні питання щодо дотримання справедливого балансу між захистом суспільного інтересу (передбаченим ірландським законодавством захистом права на життя ненароджених) та суперечливих прав першої та другої заявниць на повагу до їхнього приватного життя відповідно до ст. 8 КЗПЛ.

Беручи до уваги право законно виїжджати за кордон для абортів з доступом до відповідної інформації та медичної допомоги в Ірландії, ЄСПЛ у цій справі не вважав, що заборона в Ірландії абортів з міркувань здоров'я та добробуту перевищує свободу розсуду, надану в цьому відношенні державі Ірландії. Тобто щодо першої і другої заявниць не було порушення Ірландією ст. 8 КЗПЛ.

Щодо третьої заявниці ЄСПЛ зазначив, що ані медична консультація, ані варіанти судового розгляду, на які посилається Ірландія, не становили ефективних та доступних процедур, які б дозволили третій заявниці реалізувати своє право на законний аборт в Ірландії. Відповідно, ЄСПЛ зазначив, що мало місце порушення ст. 8 КЗПЛ [8].

У справі «Р.Р. проти Польщі» під час ультразвукового дослідження вагітності заявниці було виявлено, що плід може мати певні вади розвитку. Для проведення абортів було необхідно провести генетичну експертизу щодо виявлення таких вад. Під час здійснення генетичної експертизи заявниця стикнулася із великими труднощами – лікарі не хотіли надавати направлення на експертизу. Врешті, провівши генетичну експертизу та отримавши її результати, заявниця просила лікарню провести їй аборт, посилаючись на результати генетичної експертизи, яка виявила у плоду синдром Тернера. Проте лікарі відмовилися провести аборт через те, що строки для проведення абортів сплинули та на цій стадії плід уже міг самостійно вижити поза тілом матері.

У цій справі ЄСПЛ визнав, що мало місце порушення ст. 3 КЗПЛ. ЄСПЛ зазначив, що встановлення того, чи заявниця повинна була мати доступ до

проведення генетичної експертизи, як рекомендували лікарі, було затьмарене затягуванням, плутаниною та відсутністю належного консультування та інформації, яка надавалась заявниці. Страждання заявниці перед тим як їй стали відомі результати експертизи та після цього були обтяжені тим, що послуги експертизи, за отриманням яких вона зверталась раніше, були недоступними, та вона не мала право скористатись ними, як це передбачалось національним законодавством.

Також ЄСПЛ визнав порушення ст. 8 КЗПЛ, виходячи з таких підстав. Польське законодавство не містило ефективних механізмів, які б надали заявниці можливість отримати доступ до діагностичних послуг, що були вирішальними у здійсненні її права прийняти інформоване рішення про те, чи проводити аборт чи ні. Органи влади не виконали свого позитивного обов'язку щодо гарантування заявниці належної поваги до її приватного життя, а тому мало місце порушення ст. 8 Конвенції [9].

У справі «П. та С. проти Польщі» ЄСПЛ розглядав питання щодо здійснення абортів неповнолітньою особою в результаті її згвалтування. ЄСПЛ у цій справі констатував порушення ст. 8 КЗПЛ через те, що виникли значні труднощі з отриманням доступу до абортів: заявники отримали суперечливу інформацію про те, чи потрібен їм додаток до довідки від прокурора, про те, хто може зробити аборт, хто може прийняти рішення, чи передбачений законом час очікування та щодо інших умов [10].

**Висновки.** Нині досягнення єдності серед країн європейського регіону щодо проведення абортів є складними соціально-правовими та політичними процесами, до яких активно долучається ЄСПЛ.

ЄСПЛ дотримується позиції, згідно із якою право на проведення абортів належить до розсуду держави. Держава наділена автономією щодо дозволу на проведення абортів, визначення строків вагітності для проведення абортів, проте кожна із держав зобов'язана гарантувати жінкам право на законний аборт з огляду на той факт, що вагітність може становити потенційну небезпеку для здоров'я та життя жінок.

### *Література:*

1. Рудько С.О. Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період : навчальний посібник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 412 с.
2. Білецька Г.А. Аборт як комплексна проблема сьогодення в Україні. *Юрист України*. 2018. № 2 (37). С. 5–12.
3. Кримінальний кодекс Німеччини. URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB/218a.html> (дата звернення: 28.03.2021).
4. BBC (British Broadcasting Corporation): Europe's abortion rules. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6235557.stm#poland> (дата звернення: 28.03.2021).
5. Закон про планування сім'ї, захист людського плоду і умови для легального абортів. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19930170078> (дата звернення: 28.03.2021).

6. Вирок Конституційного Трибуналу Польщі Sygn. akt K 1/20. URL: <https://trybunal.gov.pl/postepowanie-i-orzeczenia/wyroki/art/11300-planowanie-rodziny-ochrona-plodu-ludzkiego-i-warunki-dopuszczalnosci-przerywania-ciazy> (дата звернення: 28.03.2021).
7. Рішення ЄСПЛ у справі Тисяч проти Польщі. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-1952452-2061288> (дата звернення: 28.03.2021).
8. Рішення ЄСПЛ у справі А., В. та С. проти Ірландії. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332> (дата звернення: 28.03.2021).
9. Рішення ЄСПЛ у справі Р.Р. проти Польщі. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104911> (дата звернення: 28.03.2021).
10. Рішення ЄСПЛ у справі П. та С. проти Польщі. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-114098> (дата звернення: 28.03.2021).

**Asiryan S., Trofimov B., Shevchuk N. Abortion: some EU countries approaches and the ECHR practice**

**Summary.** The article is devoted to the legal regulation of abortion in some European countries as well as to the analysis of the relevant case law of the European Court on Human Rights (hereinafter – ECHR). At the beginning of the article it is emphasized that despite the existence of certain common principles of essence and development in the countries of the European region, there are significant differences between the countries of this region on certain issues.

One of such issues is the legal regulation of the abortion of citizens of the respective countries. Thus, it is noted that there are countries with a liberal approach to abortion – in fact, they allow it to be conducted freely on their territory, but with certain restrictions. At the same time, countries with a predominantly conservative political regime significantly restrict abortion in their territories. The representative of the first group of countries is Germany – in the country there is a criminal liability for abortion against the will of a woman or in violation of the established procedure. At the same time, the abortion procedure itself is extremely accessible and unburdened some – it is essentially a dialogue with a woman about the consequences of abortion, clarification of the legal aspects of the procedure, confirmation of her free will and awareness of her actions. That is, the content of legal regulation has a protective rather than a restrictive function. A fundamentally different position is taken by Poland, a representative of the conservative camp countries on the issue of abortion. Currently in Poland, abortion can be performed in one of two cases: the pregnancy was the result of a crime or the pregnancy threatens the woman's health. Such a ground for abortion as the presence of fetal defects was abolished by the Constitutional Tribunal of Poland. Abortion due to a threat to the mother's health is allowed only in cases where the fetus cannot exist outside the womb, while a rape pregnancy must be confirmed by a prosecutor's certificate. That is, the procedure provides a significantly limited list of grounds for abortion and does not provide adequate discretion for women on this issue.

Following this comparative exploration, it is analyzed the case law of the ECHR. The issues of abortion are considered by the ECHR in area of the observance of convention rights by the countries, which are the parties to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (hereinafter – CPHRFF). Thus, such conventional rights as the right to life and the right to respect for private life are correlated with abortion. In the article it is drew attention to the decisions of the ECHR, in which individuals complained about the restrictions in the respective countries on the procedure of abortion. There are countries with conservative views on abortion – Poland and Ireland. In some cases, the ECHR has acknowledged that these countries have violated conventional guarantees.



In conclusion, it is emphasized that the achievement of unity among the countries of the European region regarding abortion is currently a complex socio-legal and political processes, in which the ECHR is actively involved. The ECHR holds that the right to abortion is related to the discretion of the country. The country is endowed with autonomy to permit abortions and determine the terms of pregnancy for abortions, however, each country has an obligation to guarantee women the right to legal abortion, given the fact that pregnancy can be a potential danger to women's health and lives.

**Key words:** abortion, right to life, right to respect for private life, ECHR.

# МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

---

---

УДК 347.91  
DOI <https://doi.org/10.32841/ILA.2021.25.16>

**ДОВГА М. О.,**  
здобувач вищої освіти  
Навчально-наукового інституту права  
Університету державної фіскальної служби України

**ДЯЧЕНКО С. В.,**  
кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,  
доцент кафедри цивільного права та процесу  
Університету державної фіскальної служби України

## ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ

**Анотація.** У цій статті автори досліджують такі проблеми, як: основні аспекти розвитку цивільного судочинства Європейського Союзу, його сучасний стан, перспективи розвитку цивільного судочинства України за європейськими стандартами, аналіз стану наукових досліджень у цій сфері, дослідження та аналіз особливостей цивільного судочинства таких країн, як Франція та Німеччина, можливість перейняття Україною кращого досвіду цих країн у такій сфері. Автори також досліджують принципи цивільного судочинства європейського цивільного процесуального законодавства загалом та окремих країн, аналізують основні його положення, особливості судоустрою Франції та Німеччини, його відмінності від судоустрою України, позитивні та негативні сторони. У роботі йдеться про історію розвитку цивільного судочинства Європейського Союзу, п'ять напрямів, за якими воно може розвиватися, проблеми, які можуть при цьому виникнути, шляхи їх можливого вирішення. У статті проводиться аналіз Європейських правил цивільного процесу та Принципів транскордонного цивільного процесу ALI/UNIDROIT, що дозволяє також торкнутися теми міжнародного цивільного судочинства. У роботі аналізується вплив європейського та міжнародного цивільного процесуального законодавства на цивільний процес в Україні, її співпрацю з міжнародними організаціями у цій сфері. У статті також

розглядаються проблеми українського цивільного судочинства. У статті проводиться аналіз судоустрою Франції, її цивільного процесуального законодавства, досліджуються альтернативні способи вирішення суперечок у цій країні, статус судових примирителів та особливості їх діяльності, їх права та обов'язки, розглядаються права та обов'язки сторін та інших учасників цивільного процесу, його принципи, особливості розгляду цивільного спору між Францією та іншими країнами-членами Європейського Союзу, роль рішення суду у примиренні сторін, особливості укладення акта про досягнення угоди між сторонами. У ході аналізу судової системи Німеччини досліджувалися такі питання, як: склад суду, юрисдикція судів ФРН, особливості принципів цивільного процесуального законодавства Німеччини, особливості доказування під час розгляду справи у суді, права та обов'язки сторін провадження, права та обов'язки судді та інших учасників цивільного процесу Федеративної Республіки Німеччини. Наприкінці статті автори роблять висновок про стан європейського, французького та німецького цивільного судочинства, його позитивні та негативні сторони, акцентуючи увагу на подальший розвиток цього дослідження.

**Ключові слова:** судочинство, цивільне судочинство, принципи цивільного судочинства, цивільне процесуальне законодавство, судоустрій, справедливість.

**Постановка проблеми.** У зв'язку з досягненням Європейським Союзом великих успіхів у зближенні права своїх держав-учасників і продовженням подальшої «федералізації» цієї спільноти дослідникам українською цікаво, яким чином буде відбуватися подальший розвиток окремих його галузей та інститутів. Значна увага приділяється цивільному процесу, оскільки частка користувачів судових систем країн-учасниць постійно зростає: всі зацікавлені у якісному правосудді. Європейське нормативне втручання у цивільний процес стало предметом вивчення і за межами ЄС, оскільки в інших країнах можновладцям також цікаво, яким чином вдається розвинути відповідні норми [1, с. 525].

Зазначимо, що процес розвитку цивільного судочинства у ЄС завжди був еволюційним: у ньому не простежувалося прагнень одноментно впроваджувати нові правові норми і замінювати ними наявне національне право. Проте з 1957 по 2017 рік цивільне судочинство в ЄС набуло важливого значення, перетворившись на галузь права, що забезпечує захист базових прав і свобод. Нині цей комплекс норм призначений для надання відповідним особам в ЄС єдиного режиму, який був би досить якісним, щоб можна було говорити про дотримання загальновизнаних у всьому світі стандартів судочинства [2, с. 51]. Проголошений «простір правосуддя» перестав бути порожньою декларацією, перетворившись на об'єктивно наявну необхідність.

Науковці виділяють п'ять можливих сценаріїв розвитку цивільного судочинства у ЄС: 1) продовження вже сформованої політики «поступового зближення» за рахунок прийняття окремих Регламентів і Директив; 2) заміна всіх чинних національних галузей цивільного судочинства єдиною європейською моделлю; 3) чітке розмежування компетенції між національним і європейським цивільним судочинством з тим, щоб кожне з них діяло у своїй сфері ведення (і не суперечило іншому); 4) уведення додаткової

(на додаток до 28 наявних національних) системи європейського процесуального права (29), яка буде діяти як у транскордонних, так і в суто національних справах, але доступна буде лише «опціонально», тобто за вибором зацікавлених осіб; 5) опора наявних національної та європейської системи на єдиний перелік стандартів, що затверджений на «федеральному» рівні і обов'язковий для будь-яких процедур. Іншими словами, дискусія йде щодо того, чи потрібен Європі один (єдиний) режим, два режими або 29 режимів здійснення правосуддя [3, с. 148].

У цій дискусії намітилася тенденція до збереження поточного *status quo* в цивільному процесі з поступовою передачею ЄС більшої кількості повноважень у транскордонних внутрішньокмунітарних справах, але із залишенням функції здійснення правосуддя за національними судами. Що ж стосується дуалізму процесуального права, то його можна вирішити за рахунок прийняття на європейському рівні «загальних процесуальних стандартів», які б діяли як у внутрішньому, так і у «федеральному» праві та відображали найбільш важливі ідеї та цінності країн Європейського Союзу загалом.

На підтвердження цієї позиції спільними зусиллями Європейського правового інституту (ELI) та УНІДРУА (UNIDROIT) з 2013 року розробляються Європейські правила цивільного процесу. Такий ненормативний документ має закріпити загальні основи процесу, які б дозволили країнам більш довірливо ставитися до правових систем різних країн [4]. Загалом ця ініціатива схожа на наявні Принципи транскордонного цивільного процесу ALI/UNIDROIT, які були створені для того, щоб застосовуватися в будь-якій системі, будь-якому регіоні світу для вирішення спорів, що впливають з відносин міжнародної торгівлі, за участю іноземного елемента [5, с. 375–376]. Однак для цих принципів характерний глобальний аспект, тому нині можна говорити лише про регіоналізацію підходів до здійснення правосуддя. І простір Європейського Союзу, безумовно, є регіоном, де такі загальні погляди досягли найбільшої консолідації [6]. У зв'язку з цим проект ELI/UNIDROIT має всі шанси на успіх, а тому повинен бути ретельно оцінений і опрацьований за участю всіх зацікавлених осіб: теоретиків і практиків як європейського, так і національного рівня кожної з держав-учасників. Безумовною перевагою проекту є опора не тільки на норми права ЄС, а й на більш широкий європейський *acquis*, доктринальні напрацювання (висновки комісії Сторма), Принципи ALI/UNIDROIT. Тим самим гарантується спадкоємність цих нормативних і неформальних джерел врахування вже наявних досягнень. Європейські правила в ідеалі повинні спиратися на всю сукупність норм та установок, прийнятних для усіх країн ЄС [7].

Таким чином, розвиток цивільного судочинства ЄС ішов від індивідуальних моментів до більш загальних. Починаючи з прикладних аспектів міждержавного співробітництва ця галузь права поступово наповнювалася новим змістом. Щодо України, то правові орієнтири судового співробітництва у цивільних справах на законодавчому рівні були задекларовані

у ратифікованій у 2014 році Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженням цього питання займалися: К. Алімов, І. Атаманчук, С. Васильєв, Н. Голубєва, І. Ізарова, В. Комаров, Б. Левенець, Д. Слинко тощо.

На думку І. Ізарової, для розвитку цивільного судочинства варто було б додати такі нові принципи, як принцип пропорційності та принцип неприпустимості зловживання цивільними процесуальними правами. Основним принципом у сучасному цивільному судочинстві України має бути принцип “case management”. Цей принцип передбачає необхідність вибору найдосконалішого шляху розгляду тієї чи іншої справи. Цей принцип дозволить суддям бути більш вільними у вирішенні цивільних справ [8, с. 135].

Вітчизняні науковці (І. Атаманчук, І. Ізарова, В. Комаров та ін.) визначають такі ключові європейські стандарти, які підлягають впровадженню у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства в Україні, як: доступність правосуддя у цивільних справах; незалежний та справедливий суд; ефективний судовий захист та виконання судових рішень. Принципи цивільного судочинства пропонується розглядати як основу для встановлення стандартів. У нормотворчому процесі впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України слід враховувати особливості системних зв'язків національного процесуального законодавства, динаміку змін у європейських моделях цивільного процесуального регулювання здійснення судочинства [9].

**Мета дослідження** полягає у аналізі стану європейського цивільного судочинства загалом, досвіду Франції та Німеччини у цій сфері, пошуку позитивних та негативних сторін їх цивільного судочинства, умов перейняття європейського досвіду цивільного судочинства для України.

**Виклад основного матеріалу.** Нині українське цивільне судочинство все ще є недосконалим та потребує коригування. Основною його проблемою нині є те, що воно не завжди відповідає нормам Європейської конвенції з прав людини. Тому судочинство в нашій країні часто є несправедливим та порушує права та свободи громадян. Саме тому Україні варто досліджувати та переймати досвід іноземних держав, зокрема Франції. Цивільне судочинство цієї держави поєднує у собі певну консервативність та адаптивність до реформ та інших соціально-політичних змін. Стаття 2 Цивільного процесуального кодексу України визначає завдання та принципи цивільного судочинства, серед яких зазначено: справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [10, с. 92].

Нині у цивільному судочинстві сторони у справі більш не мають повного контролю над процесом і, як результат, обидві визнають необхідність пошуку істини в процесі. Ці зміни почалися у Франції у 1935 р., коли було введено правило управління процесом за допомогою *juge charge de suivre la procedure* (суддя, відповідальний за вирішення справи). Згодом з'являється інститут судового примирителя (*Conciliateur de justice*).

Відзначимо, що процедурам примирення у французькому цивільному процесуальному праві відводиться особливе місце. Цей висновок підтверджується тим, що у ст. 21 ч. I «Попередні положення» кн. I «Положення, загальні для всіх судів» Цивільного процесуального кодексу Франції серед принципів цивільного процесу міститься принцип сприяння примиренню сторін, який встановлює, що примирення сторін є обов'язком суду [13].

Нині у Франції законодавчо врегульовані і практикуються такі альтернативні способи урегулювання суперечок, як: переговори, медіація, консіліація (погоджувальна процедура), мирова угода, експертиза, арбітраж (третейський суд) і партисипативна процедура.

Розкриємо особливості судового примирення (*la conciliation menée par un conciliateur de justice*), передбаченого:

- Цивільним процесуальним кодексом Французької Республіки;
- Цивільним кодексом Французької Республіки;
- Законом «Про судоустрій та організацію громадянського, кримінального та адміністративного судочинства» № 95-125 від 08.02.1995;
- Декретом «Про судових примирителів» № 78-381 від 20.03.1978.

У статтях 127–129 гл. I ч. VI «Примирливе впровадження» кн. I ЦПК ФР закріплені такі базові принципи:

- Сторони можуть примиритися як з власної ініціативи, так і за проханням суду. Примирення можливе на будь-якій стадії судового процесу.
- Спроба примирення, якщо інше не передбачено законом, проводиться в той момент і в тому порядку, який суд визнає найбільш сприятливим і ефективним.
- Суд, якому належить зробити спробу примирення, має право зобов'язати сторони зустрітися із судовим примирителем, який проінформує їх про процедуру примирення в порядку, встановленому ст. 22-1 Закону від 08.02.1995 № 95-125.

Сторони в будь-який момент мають право клопотати перед судом про підтвердження факту їхнього примирення.

Правовий статус судових примирителів визначено Декретом, відповідальність за виконання якого покладено на міністра юстиції. Зазначеним нормативно-правовим актом якраз і був заснований інститут судових примирителів, основним завданням яких є мирне врегулювання спорів у порядку, встановленому ЦПК Франції.

Судові примирителі виконують покладені на них функції на добровільній основі. Разом із тим вони отримують фіксовану компенсацію, щоб покрити витрати, пов'язані з виконанням їхніх обов'язків (канцелярські,

поштові, оплата телефонних розмов тощо). Така допомога виплачується щоквартально, її розмір встановлюється спільною постановою міністра юстиції і міністра фінансів.

Основні вектори діяльності судового примирителя передбачено ст. 129-1–129-5 гл. II ч. VI «Примирливе впровадження» кн. I ЦПК Франції [11]:

Суд має право в установленому порядку делегувати свої повноваження щодо примирення сторін призначеному ним судовому примирителю. У цьому разі суд визначає дату початку такої процедури і термін для врегулювання спору, який спочатку не перевищує двох місяців, однак згодом може бути продовжений.

З метою примирення сторін судовий примиритель вправі викликати їх представників для переговорів у визначений ним час і встановлене ним місце. В процесі примирення за участю судового примирителя сторонам може бути надана допомога спеціально уповноваженими на те судом особами.

Судовий примиритель вправі опитати будь-яку сторонню особу за місцем її знаходження (за згодою сторін і такої особи), чиї свідчення можуть бути необхідними для досягнення примирення.

Цікаво, що результати діяльності судового примирителя, а також матеріали і свідчення, отримані ним у процесі процедури примирення, не можуть бути без згоди сторін використані як докази в ході подальшого провадження у цій справі. Крім того, вони не можуть бути ніяким чином використані у провадженні по інших справах.

Судовий примиритель ставить суддю до відома про труднощі, з якими він стикається під час виконання покладених на нього функцій, а також про успішне або про невдале закінчення процедури примирення. При цьому суддя може припинити в будь-який момент процедуру примирення – на прохання однієї зі сторін або за ініціативою судового примирителя. Суд має право також припинити цю процедуру за своєю ініціативою, якщо її належне здійснення опиниться під загрозою зриву. Секретар суду повідомляє про припинення цієї процедури судового примирителя і сторони.

Рішення судді в процесі делегування повноважень щодо примирення сторін належать до актів застосування права, що приймаються у судовому порядку.

Що стосується процесуального оформлення результатів примирення (ст. 130–131 гл. III ч. VI «Примирливе провадження» кн. I ЦПК ФР) зазначено, що угода, досягнута сторонами під час врегулювання спору (в тому числі частковому), оформлюється протоколом про примирення, який підписується суддею і сторонами, або актом про примирення, підписаним сторонами і судовим примирителем.

Виписки з протоколу про примирення, завірені суддею, можуть бути видані сторонам на підставі їх клопотання. Вони є виконавчими документами.

Сторони вправі також подати на затвердження суду акт про примирення, підготовлений за участю судового примирителя. Затвердження такого акта виконується судом у порядку окремого провадження.

Нарешті, в ЦПК ФР є книга V «Вирішення спорів мирним шляхом», гл. II ч. I «Договірні процедури медіації та примирення», яка містить особливі положення, що регламентують інститут судових примирителів. Так, задекларовано права будь-якої фізичної або юридичної особи на звернення до судового примирителя.

Своєю чергою судовий примиритель має низку повноважень для ефективного виконання покладених на нього функцій. Він має право в разі необхідності запросити зацікавлені сторони на зустріч. Останні можуть з'явитися у супроводі іншої повнолітньої особи на свій вибір, яка повинна підтвердити свою особу.

Судовий примиритель за згодою зацікавлених сторін може з'явитися на місце події і опитати будь-яких осіб, яких вважатиме за необхідне, за умови їх згоди.

Судовий примиритель може, за згодою сторін, скористатися допомогою іншого судового примирителя, що працює при цьому апеляційному суді. В ході зустрічі сторін судові примирителі можуть обмінюватися відомостями по переданих їм заявах. Акт, що засвідчує угоду сторін, повинен бути підписаний обома судовими примирителями [12, с. 90–96].

У разі примирення, навіть часткового, може бути складений акт про досягнення угоди, підписаний сторонами і судовим примирителем. Факт примирення може бути також зафіксований в акті, підписаному судовим примирителем і однією або кількома сторонами, якщо одна або кілька сторін письмово оформили умови угоди і підтверджують це в акті, підписаному ними і складеному за відсутності судового примирителя. У такому разі останньому необхідно завізувати цей акт і прикласти його до акта про досягнення угоди. Складання акта про досягнення угоди обов'язкове в разі, якщо результатом примирення стає відмова від будь-якого права. По одному примірнику акта про досягнення угоди надається кожній зацікавленій особі. Також судовий примиритель негайно подає один примірник акта про досягнення угоди в канцелярію суду малої інстанції.

Клопотання про затвердження судом акта про досягнення угоди подається судді у вигляді заяви від однієї зі сторін, якщо тільки інша сторона не висловила своїх заперечень проти такого твердження. Проте, якщо процедура примирення припиняє транскордонну суперечку, заява подається усіма сторонами спору або однією зі сторін за умови підтвердження безумовної згоди інших сторін. Така угода може бути включена в акт про досягнення угоди. При цьому транскордонною визнається суперечка, в якій на момент звернення до процедури примирення, як мінімум, одна зі сторін перебувала або проживала постійно на території будь-якої держави-члена Європейського Союзу, крім Франції, а інша сторона перебувала або проживала постійно на території Франції [12].



Крім того, ч. III кн. V ЦПК ФР містить положення, що стосуються судового порядку затвердження результатів примирення. Зокрема, угода, яку сторони досягли в процесі примирення, може бути передана з метою надання їй виконавчої сили на затвердження компетентного суду. Суддя, на розгляд якого було передано угоду, не має права змінювати її умови. Він виносить рішення за поданою на його розгляд заявою без проведення судового засідання, за винятком випадків, коли вважає за необхідне заслухати сторони. Якщо заява була задоволена, будь-яка зацікавлена особа вправі звернутися до судді, який виніс відповідне рішення, за отриманням виконавчого документа. Рішення про відмову в затвердженні угоди може бути оскаржене в апеляційному порядку. Апеляційна скарга подається до канцелярії апеляційного суду. Вона розглядається судом у порядку окремого провадження.

Сучасне цивільне судочинство повинне відповідати викликам часу щодо забезпечення справедливості згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод. Нині намітилася тенденція до зближення структур національного цивільного процесуального права, що зумовлене вимогою забезпечення загальних стандартів юридичної безпеки у світі. У контексті євроінтеграційних прагнень України вивчення досвіду зарубіжних країн, зокрема Німеччини, є актуальним.

Правила, що регулюють механізм судової системи Німеччини, встановлені Законом «Про судоустрій» від 12 вересня 1950 року в редакції Закону від 9 травня 1975 року з подальшими змінами. Ця система є судами п'яти видів: а) суди загальної юрисдикції, що розглядають усі справи, які закон не відносить спеціально до компетенції якого-небудь іншого суду; б) суди у трудових справах; в) адміністративні суди, що розглядають спори між громадянами і державними органами; г) суди у соціальних справах; і г) фіскальні суди з податкових питань [15].

Крім того, в цій країні діє також Федеральний Конституційний Суд. Цей суд є судом особливої юрисдикції, якому осудні справи за скаргами про неконституційність німецьких нормативних актів, так само як і справи про порушення конституційних прав громадян. Він також розглядає справи щодо суперечок про компетенцію німецьких федеральних установ. Які-небудь надзвичайні суди в Німеччині заборонені законом.

У кожному німецькому суді діє президія, яка вирішує найбільш важливі питання діяльності суду. Згідно з положеннями статті 21 а) Закону «Про судоустрій» президія суду складається з його голови або судді, що виконує його обов'язки, а також із суддів, вибраних у кількості, яка залежить від штатного розкладу суддів у цьому суді. Так, у разі, коли штат суддів налічує 80 чоловік, до складу президії вибираються десять суддів; у разі штату 40 суддів – президія становить вісім суддів; у разі штату 20 суддів – президія складається з шести суддів; у разі штату 8 суддів – у президію вибираються чотири судді [16].

Згідно зі статтею 12 Закону «Про судоустрій» суди загальної юрисдикції складаються з: 1) місцевих судів (Amtsgerichte); 2) регіональних судів (Landgerichte); 3) вищих судів (Oberlandesgerichte); і 4) Федерального Вер-

ховного Суду (Bundesgerichtshof), який є судом вищої інстанції у системі судів загальної юрисдикції. Вказані суди розглядають у межах своєї компетенції позови у цивільних, комерційних і сімейних справах, а також вимоги непозовного виробництва, перераховані в статті 22 а) згаданого Закону. У їх компетенцію входить також і розгляд кримінальних справ [17].

Сучасна концепція цивільного судочинства Німеччини сформувалася під безпосереднім впливом австрійської, яка побудована на основі соціальної моделі цивільного процесу. Концепція такого підходу передбачає, що найвищим благом під час розгляду цивільних справ у судах є швидке винесення правильного і справедливого рішення. Для досягнення поставленої мети і суд, і сторони повинні всіляко сприяти один одному для з'ясування повної картини обставин справи. Саме для цього законодавець надає суду повноваження і покладає на сторони певний ряд публічно-правових за своєю природою обов'язків, реалізація і виконання яких будуть сприяти встановленню істини у справі.

Основними принципами, на яких базується соціальна модель цивільного процесу, є принципи концентрації і кооперації. Принцип кооперації передбачає, що суд і сторони повинні «дружно» здійснювати процесуальні дії таким чином, щоб була досягнута об'єктивна істина у справі. Принцип концентрації означає, що кожна цивільну справу потрібно розглядати у максимально короткі терміни. Для цього всі процесуальні дії та надання доказів повинні відбуватися вчасно, не допускається представлення нових доказів до суду апеляційної інстанції.

Модель збору доказового матеріалу у цивільному судочинстві Німеччини є слідчою. Про це свідчить розширення повноважень суду щодо збору доказового матеріалу, а також закріплення публічних за своєю природою обов'язків сторін.

Реформа цивільного процесуального законодавства Німеччини 2001 року передбачала оптимізацію функціонування судової системи. Подолання диверсифікації цивільного процесу уявлялося за допомогою посилення судів першої інстанції шляхом закріплення настановчого зобов'язання суддів і обов'язків сторін надавати докази. У результаті реформування норм про апеляцію і касацію суди вищих інстанцій практично позбавлені можливості перегляду справи повторно. Для цього повинні бути виняткові обставини, зазначені у законі [18].

Обов'язок надання доказів – це один із основоположних обов'язків сторін, який тісно пов'язаний із приватним інтересом сторін, що виражається в прагненні до перемоги у суперечці, принципами змагальності і диспозитивності [19]. При цьому обов'язок надати суду докази з підстав, зазначених у ст. 57 ЦПК Німеччини, необхідно відрізнити від обов'язку сторін надавати докази за ЦПК Німеччини (§ 142). Наведені норми схожі тільки на перший погляд. Різниця між ними суттєва і полягає вона в тому, що обов'язок сторін надавати докази за ЦПК Німеччини походить від більш загального публічного процесуального обов'язку – обов'язку спри-

яння сторін процесу, а також у тому, що норма ЦПК Німеччини допускає покладання зазначеного обов'язку на сторону з ініціативи суду. Клопотання сторони про витребування доказів не потрібне.

Німецький ЦПК закріплює обов'язок доведення, який засновується на традиційному для цивілістичного процесу постулаті – доводить той, хто стверджує. З цієї причини тривалий час і доктрина, і судова практика не допускали навіть найменшої можливості здійснення стороною дій, які можуть привести до перемоги процесуального супротивника у суперечці. Винятком з цього правила були положення §§ 422–425 ЦПК Німеччини, у яких передбачена можливість отримання документів від протилежної сторони за наявності в матеріальному законі обов'язку видачі такого документа [18, с. 173–184].

Загального процесуального обов'язку сторін з надання інформації один одному німецький ЦПК не містить. Крім обов'язку доведення, ЦПК Німеччини закріплює обов'язок сторін сприяти правосуддю, який є публічно-правовим і породжує цілу низку процесуальних обов'язків. До їх числа входить і обов'язок сторін подавати докази згідно з § 142 ЦПК Німеччини.

У Законі Німеччини «Про суддів» [18] у ч. 1 ст. 26 говориться, що суддя піднаглядний, але без обмеження своєї незалежності. Тут нагляд розуміється як можливість об'єктивного зауваження про неналежне виконання суддею своїх обов'язків або оцінки дії судді як протиправної, попередження судді й заклик його до почуття обов'язку (ч. 2 ст. 26 Закону «Про суддів»). І зауваження, і попередження є заходами саме нагляду, а не дисциплінарними заходами, оскільки не передбачають провини судді. Більшою мірою нагляд поширюється на вторинну, не основну діяльність суддів, не пов'язану зі здійсненням правосуддя. Йдеться про управлінську діяльність судді або про наявність таких фактів, як затягування розгляду справи.

**Висновки.** Отже, цивільне судочинство в Україні все ще є недосконалим. Головною причиною цього стало не досить ефективне законодавство та неправильне його розуміння судами та іншими державними органами. Це часто призводить до порушення прав людини та змушує особу, права якої порушили, звертатися до Європейського суду з прав людини. Саме тому перейняття досвіду Європейського судочинства та впровадження його в українську систему права так важливе для нашої країни.

Таким чином, на прикладі цивільно-процесуального законодавства Франції та Німеччини можемо говорити про цікавий та корисний досвід урегулювання цивільних спорів. Проте цей досвід ще не досить вивчений вітчизняною правовою наукою і потребує зваженої оцінки можливостей його застосування в українському цивільному судочинстві.

### *Література:*

1. Clermont K. Integrating Transnational Perspectives into Civil Procedure: What not to Teach. *Journal of Legal Education*, 2006, Vol. 56(4), p. 525.
2. Hartnell H. 'Judicial Cooperation in Civil Matters' (EUstitia): the Politics of Civil Justice under the EU's Area of Freedom, Security and Justice (AFSJ). P. 51. URL: <https://eustudies.org/conference/papers/download/194>.

3. Rühl G. The common European Sales Law: 28-th regime, 2-nd regime or 1-st regime? *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 2012, Vol. 19(1), p. 148.
4. ELI-UNIDROIT workshop on civil procedure held in Vienna. URL: <http://www.europeanlawinstitute.eu/news-events/news-contd/article/eli-unidroit-workshop-on-civil-procedure-held-in-vienna>.
5. Филатова М.А. Принципы транснационального гражданского процесса ALI/UNIDROIT: путь к гармонизации. *Ежегодник гражданского и арбитражного процесса*, 2006, № 5, с. 375–376.
6. Песоцька Ю.В., Дяченко С.В. Європейський принцип “case management” та необхідність його реалізації в цивільному судочинстві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. С. 133–136. URL: [http://lsej.org.ua/8\\_2020/34.pdf](http://lsej.org.ua/8_2020/34.pdf).
7. Атаманчук І.В. Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 109–116.
8. Bux U. The European Law Institute/UNIDROIT Civil Procedure Projects as a Soft Law Tool to Resolve Conflicts of Law. P. 5. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/556972/IPOL\\_IDA\(2017\)556972\\_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/556972/IPOL_IDA(2017)556972_EN.pdf).
9. Бонтлаб В.В. Поняття та ознаки міжнародних стандартів цивільного судочинства в умовах сьогодення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2015. № 1(11). URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n1/15bvvvus.pdf>.
10. Ізарова І.О. Гармонізація цивільного процесу України та ЄС в умовах підписання Угоди про Асоціацію. *Актуальні питання державотворення в Україні*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 22 травня 2015 р. Київ: Прінт-Сервіс, 2015. С. 457–459.
11. Інформаційно-довідкові матеріали до комітетських слухань на тему: «Лібералізація візового режиму між Україною та ЄС» станом на 14 червня 2013 р. URL: <https://comeuroint.rada.gov.ua/komevrouint/doccatalog/document?id=56234>.
12. Дяченко С.В., Пушкарьова Т.М. Принцип права на справедливий суд: елементи розгляду та практика Європейського суду з прав людини щодо України. *The Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 70. С. 90–96. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3607996>.
13. Комаров В.В., Сакара Н.Ю. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві: навчальний посібник. Харків, 2007.
14. Соловьев А.А., Филиппов Ю.М. Актуальные проблемы процедуры урегулирования споров с участием посредника (европейский опыт). *Судья*. 2011. № 12.
15. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., допов. Київ, 2007.
16. Жалинский А., Рёрихт А. Введение в немецкое право. Москва: Спарк, 2001. 744 с.
17. Захватаев В. Судова і арбитражна система Німеччини. *Український адвокат*. № 1–2 (65–66), січень–лютий 2012 року.
18. Назаров І.В. Історичний розвиток та сучасна структура судової системи Німеччини. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 173–181.
19. Judiciary Act of German in the version of the promulgation of 19.04.1972, as last amended of 05.02.2009. URL: <http://eur-lex.europa.eu/n-lex/exec.html>.

20. Марчак А.Т., Дяченко С.В. Єдині підходи до стандартів цивільного процесу в Європі та в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1/2021. С. 96–99. URL: [http://lsej.org.ua/1\\_2021/23.pdf](http://lsej.org.ua/1_2021/23.pdf).

**Dovha M., Dyachenko S. The main aspects of European civil proceedings: experience for Ukraine on the example of France and Germany**

**Summary.** In this article, the authors explore such issues as: the main aspects of the development of civil justice in the European Union, its current state, prospects for the development of civil justice in Ukraine by European standards, analysis of research in this area, research and analysis of civil justice in countries such as France and Germany, the opportunity for Ukraine to adopt the best experience of these countries in this area. The authors also study the principles of civil justice of European civil procedural law in general and individual countries, analyze its main provisions, the peculiarities of the judicial system of France and Germany, its differences from the judicial system of Ukraine, positive and negative sides. The paper deals with the history of the development of civil justice in the European Union, the five areas in which it can develop, the problems that may arise, and ways to solve them. The article analyzes the European rules of civil procedure and the Principles of cross-border civil procedure ALI/UNIDROIT, which also allows to address the topic of international civil proceedings. The paper analyzes the impact of European and international civil procedural legislation on civil proceedings in Ukraine, its cooperation with international organizations in this field. The article also considers the problems of Ukrainian civil proceedings. The article analyzes the judicial system of France, its civil procedure legislation, explores alternative ways of resolving disputes in this country, the status of conciliators and the peculiarities of their activities, their rights and obligations, considers the rights and obligations of parties and other participants in civil proceedings, principles, features of civil litigation between France and other member states of the European Union, the role of court decisions in conciliation of the parties, features of the conclusion of an act of agreement between the parties. The analysis of the German judicial system examined the following issues: composition of the court, jurisdiction of the courts of Germany, features of the principles of civil procedural law of Germany, features of evidence during the trial, rights and obligations of the parties, rights and obligations of judges and other participants process of the Federal Republic of Germany. At the end of the article, the authors draw a conclusion about the state of European, French and German civil proceedings, its pros and cons, focusing on the further development of this study.

**Key words:** judicial proceedings, civil proceedings, principles of civil proceedings, civil procedural legislation, judicial system, justice.

## ЗМІСТ

### ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

**Guyvan P. D.**

TEMPORARY FACTORS OF THE EUROPEAN  
DETERMINATION OF A FAIR COURT..... 3

**Лозінська С. В., Кірик А. Ю.**

РОЗВИТОК МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ІНСТИТУТІВ  
У ЗОВНІШНІХ ВІДНОСИНАХ ДЕРЖАВ ПЕРІОДУ АНТИЧНОСТІ.....12

**Маїлунц К. Е.**

РОЗВИТОК ПРАВИЛ ПРО ПРАВОНАСТУПНИЦТВО  
ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ  
У ПРОЄКТАХ КОМІСІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ООН..... 22

**Нігреєва О. О.**

ЩОДО СУТНІСНИХ ОЗНАК ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ERGA OMNES..... 29

**Прохазка Г. А.**

ДОПОВНЕНА РЕАЛЬНІСТЬ І МІЖНАРОДНЕ ПРАВО..... 38

### МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ

**Guyvan P. D.**

TEMPORARY PRINCIPLES OF ORGANIZATION  
OF FAIR TRIAL.....47

**Ignatieva A. I.**

FEATURES OF PERSONAL RIGHTS  
AND FREEDOMS IN THE UNITED STATES..... 57

**Конев І. Є.**

ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ  
ІЗ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ  
У ПЛОЩИНІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....65

**Чередниченко О. Ю., Козлова А. О.**

АКТУАЛЬНІСТЬ ЗМІН МІЖНАРОДНИХ ПРАВОВИХ АКТІВ  
У СФЕРІ ТУРИЗМУ В УМОВАХ СВІТОВОЇ КРИЗИ,  
ЩО ВИКЛИКАНА ПАНДЕМІЄЮ COVID-19,  
ТА НЕДОПУЩЕННЯ ПРИ ЦЬОМУ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....76

## МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

**Іванова А. В.**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УМОВ ПРАЦІ І ЖИТТЯ МОРЯКІВ НА БОРТУ  
СУДНА ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ДЕРЖАВИ ПОРТУ.....86

**Kovban A. V.**

TRENDS OF TRANSFORMATION OF THE CONCEPT  
OF FREEDOM OF THE HIGH SEAS.....95

## МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

**Сокиринська О. А., Ковальчук І. В.**

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА  
ЩОДО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОРИСТАННЯМ БІОЛОГІЧНОЇ  
ТА ХІМІЧНОЇ ЗБРОЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....104

## МІЖНАРОДНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

**Леган І. М.**

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ  
ТА РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА  
В БОРОТЬБИ З ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ.....112

**Янішевська К. Д., Мурач Д. В.**

МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ  
НЕЙРОБІОЛОГІЧНИХ ДОКАЗІВ У СУДІ.....121

## ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

**Асірян С. Р., Трофімов Б. Д., Шевчук Н. В.**

ШТУЧНЕ ПЕРЕРИВАННЯ ВАГІТНОСТІ:  
ПІДХОДИ ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС ТА ПРАКТИКА ЄСПЛ.....129

## МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

**Довга М. О., Дяченко С. В.**

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЦИВІЛЬНОГО  
СУДОЧИНСТВА: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ  
НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦІЇ ТА НІМЕЧЧИНИ.....138

## CONTENTS

---



---

### THEORY AND HISTORY OF INTERNATIONAL LAW

**Guyvan P.**

TEMPORARY FACTORS OF THE EUROPEAN  
DETERMINATION OF A FAIR COURT..... 3

**Kiryk A., Lozinska S.**

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LEGAL INSTITUTIONS  
IN THE FOREIGN RELATIONS OF THE STATES  
OF ANCIENT TIMES..... 12

**Mailunts K.**

DEVELOPMENT OF RULES ON SUCCESSION IN RESPECT  
OF STATE RESPONSIBILITY IN THE PROJECTS  
OF THE UN INTERNATIONAL LAW COMMISSION..... 22

**Nihreieva O.**

TOWARDS THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS  
OF OBLIGATIONS *ERGA OMNES*..... 29

**Prokhazka A.**

COMPLEMENTED REALITY AND INTERNATIONAL LAW..... 38

### INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

**Guyvan P.**

TEMPORARY PRINCIPLES OF ORGANIZATION  
OF FAIR TRIAL..... 47

**Ignatieva A.**

FEATURES OF PERSONAL RIGHTS  
AND FREEDOMS IN THE UNITED STATES..... 57

**Koniev I.**

INTEGRATION PROCESSES OF INTERNATIONAL STANDARDS  
ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS  
IN THE NATIONAL PLANE OF UKRAINE LAW SYSTEM..... 65

**Cherednychenko O., Kozlova A.**

RELEVANCE OF CHANGES TO INTERNATIONAL LEGAL ACTS  
IN THE TOURISM SECTOR UNDER GLOBAL CRISIS CAUSED  
BY THE COVID-19 PANDEMIC AND PREVENTION  
OF HUMAN RIGHTS ABUSE..... 76



## INTERNATIONAL LAW OF THE SEA

### **Ivanova A.**

ENSURING WORKING AND LIVING CONDITIONS  
OF SEAFARERS ON BOARD AS AN ELEMENT  
OF THE PORT STATE CONTROL SYSTEM..... 86

### **Kovban A.**

TRENDS OF TRANSFORMATION OF THE CONCEPT  
OF FREEDOM OF THE HIGH SEAS..... 95

## INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW

### **Sokyrnska O., Kovalchuk I.**

ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF INTERNATIONAL  
LAW REGARDING THE CONTROL OF THE USE OF BIOLOGICAL  
AND CHEMICAL WEAPONS: HISTORICAL AND LEGAL ASPECT.....104

## INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

### **Legan I.**

HISTORICAL AND LEGAL PREREQUISITES FOR  
THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT  
OF INTERNATIONAL COOPERATION  
IN THE FIGHT AGAINST TRANSNATIONAL CRIME.....112

### **Yanishevskaya K., Murach D.**

INTERNATIONAL PRACTICE OF USING NEUROBIOLOGICAL  
EVIDENCE IN COURT..... 121

## EUROPEAN UNION LAW

### **Asiryan S., Trofimov B., Shevchuk N.**

ABORTION: SOME EU COUNTRIES APPROACHES  
AND THE ECHR PRACTICE.....129

## PRIVATE INTERNATIONAL LAW

### **Dovha M., Dyachenko S.**

THE MAIN ASPECTS OF EUROPEAN CIVIL PROCEEDINGS:  
EXPERIENCE FOR UKRAINE ON THE EXAMPLE  
OF FRANCE AND GERMANY.....138

Здано в роботу 12.03.2021. Підписано до друку 17.03.2021.  
Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 12,51. Папір офсетний.  
Цифровий друк. Зам. № 0621/226. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

**Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»**  
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1  
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08  
E-mail: [mailbox@helvetica.ua](mailto:mailbox@helvetica.ua)  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.